

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

**Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
στις Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια**

Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών
Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου

Διπλωματική Εργασία

«Θεσμοί και οικονομική ανάπτυξη στη Βόρεια Μακεδονία»

“Institutions and economic growth in North Macedonia”

Σύνταξη: Αθηνά Κατερίνη

Επιβλέπων: Δρ Χάρρυ Παπαπανάγος

Δεκέμβριος 2020

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Η οικονομική ανάπτυξη έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης σε όλη την ιστορία της οικονομικής σκέψης ενώ οι παράγοντες που συμβάλλουν στην επίτευξή της είναι στο επίκεντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος, με αντικρουόμενες συχνά θεωρήσεις. Οι θεσμοί σε μια οικονομία – πολιτικοί, οικονομικοί, νομικοί, κοινωνικοί και άλλοι – ως οι πιο σημαντικοί παράγοντες της ανάπτυξης, έχουν κρίσιμο αντίκτυπο και δυναμική στην οικονομική επίδοση μιας χώρας. Σε αυτή τη λογική, η παρούσα εργασία αποσκοπεί να εξετάσει την επίδραση των θεσμικών παραγόντων στην οικονομική ανάπτυξη της Βόρειας Μακεδονίας. Εκκινώντας από την τρέχουσα κατάσταση της οικονομίας της χώρας και του θεσμικού της περιβάλλοντος, με τα ισχυρά και τα αδύναμα σημεία που το διατρέχουν, αναλύονται επιλεγμένες θεσμικές παράμετροι και μεταβλητές που σχετίζονται με την ανταγωνιστικότητα, τη διαφθορά και την οικονομική ελευθερία και διερευνάται η επίδρασή τους στην οικονομική μεγέθυνση. Χρησιμοποιώντας κατάλληλα το μεθοδολογικό εργαλείο της ανάλυσης παλινδρόμησης, σε ένα σύνολο δεδομένων που αφορούν τη συγκεκριμένη χώρα για την περίοδο 2003-2019, εξάγονται συμπεράσματα σχετικά με τη θετική ή αρνητική συσχέτιση μεταξύ αυτών των μεγεθών. Στη βάση αυτών των συμπερασμάτων, η εργασία καταλήγει σε προτάσεις επί των πολιτικών που θα ήταν χρήσιμο να εφαρμοστούν στην κατεύθυνση της αναβάθμισης της οικονομίας και, ως εκ τούτου, της βελτίωσης της θέσης της χώρας, στην περιφέρεια της Ευρώπης αλλά και ευρύτερα στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Λέξεις – κλειδιά:

Θεσμοί (institutions), οικονομική ανάπτυξη (economic growth), συγκριτική αξιολόγηση (benchmarking), δείκτες (indexes), ανταγωνιστικότητα (competitiveness), διαφθορά (corruption), οικονομική ελευθερία (economic freedom), ανάλυση παλινδρόμησης (regression analysis), πολιτικές (policies)

ABSTRACT

Economic growth has been the subject of study throughout the history of economic thought, while the factors that contribute to its achievement are at the center of scientific interest, however, often with conflicting or contradictory views. Institutions in an economy - political, economic, legal, social and others - as the most important factors of economic growth have a critical impact and dynamics on the economic performance of a country. In this sense, the present thesis aims to examine the implications of institutional factors on the economic development of North Macedonia. Kicking off from the current situation of the country's economy and its institutional environment, with its strengths and weaknesses, selected institutional factors related to competitiveness, corruption and economic freedom have been analyzed with regard to their influence on economic development. Applying the regression analysis methodological tool on a set of country-specific data for the period 2003-2019, conclusions on the positive or negative correlation among these values are being drawn. On the basis of these conclusions, this work results in recommendations on the policies that would be useful to implement in the direction of upgrading of the country's economy and, thus, the enhancement of its position, both in the periphery of Europe and the broader international political arena.

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Αθηνά Γ. Κατερίνη

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	5
ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΘΕΩΡΙΑ.....	5
ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.....	14
III. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	25
Η ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΩΣ ΜΟΧΛΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ GCI	27
ΘΕΣΜΟΙ: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΥΛΩΝΑΣ ΤΟΥ GCI ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	30
Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΩΣ ΑΝΑΣΤΕΛΛΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ CPI...33	
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΩΣ ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ IEF ..35	
ΠΩΣ ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΟΥΜΕ ΤΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	37
IV. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	41
V. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	56
VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ.....	66
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	72

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

«Α» Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ GCI, INSTITUTIONS, CPI, IEF

«Β» ΟΙ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: ΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ GCI, INSTITUTIONS, CPI, IEF ΩΣ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εθνική οικονομία είναι πυλώνας στήριξης για κάθε χώρα. Στηρίζει την εύρυθμη λειτουργία του κράτους και τροφοδοτεί άλλους θεμελιώδεις τομείς όπως την αμυντική ικανότητα, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, την εκπαίδευση, την καινοτομία. Είναι επιπρόσθετα πηγή εθνικής υπερηφάνειας και ασφάλειας. Ως εκ τούτων, η οικονομική ανάπτυξη κάθε χώρας αποτελεί διαχρονικό αντικειμενικό στόχο των κυβερνήσεων, ως ένα μέσο ενίσχυσης της εθνικής ισχύος του κράτους και της θέσης του στο διεθνές στερέωμα αλλά και βελτίωσης της ευημερίας των πολιτών στο εσωτερικό.

Παρόλο που οι οικονομολόγοι προσπαθούν να βρουν τις αιτίες της οικονομικής ανάπτυξης, τους παράγοντες που την επηρεάζουν και τις προϋποθέσεις της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητάς της, μέχρι σήμερα δεν έχουμε πολλές ικανοποιητικές απαντήσεις. Για πολλά χρόνια, οι ερευνητές εκπονούν μελέτες προκειμένου να διαμορφώσουν μια θεωρία η οποία θα μπορεί να αιτιολογήσει την ανάπτυξη και να προβλέψει υπό ποιες συνθήκες αυτή είναι εφικτή. Οι θεωρίες ανάπτυξης του παρελθόντος, ή αλλιώς ενδογενείς θεωρίες, θεωρούνται ανεπαρκείς καθώς δεν παρέχουν εργαλεία για την κατανόηση της ανάπτυξης πραγματικών οικονομιών και οι προβλέψεις που δίνουν έρχονται σε αντίθεση με τα πραγματικά φαινόμενα. Πιο συγκεκριμένα, οι παραδοσιακές θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης επικεντρώνονται στους αποκαλούμενους «σκληρούς» παράγοντες ανάπτυξης (για παράδειγμα, επενδύσεις και τεχνολογίες), εντούτοις όμως πολλοί δείκτες υποδεικνύουν ότι οι συνθήκες υπό τις οποίες μεγεθύνονται οι οικονομίες υπόκεινται σε ουσιαστική αλλαγή. Αυτό σημαίνει ότι οι λεγόμενοι «ήπιοι» παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης, που περιλαμβάνουν τους θεσμούς, είναι σημαντικοί για την αιτιολόγηση της ανάπτυξης, τη σύγκλιση και την ανισότητα μεταξύ των χωρών.

Επακόλουθα, η οικονομική έρευνα έχει μετατοπίσει την ανάλυση σε ένα υψηλότερο και πιο αφαιρετικό επίπεδο (Vogiatzoglou 2013). Είναι εκείνο που εξετάζει την οικονομία ως μέρος μιας κοινωνίας στην οποία αλληλεπιδρούν ομάδες με αντικρουόμενα συμφέροντα και δημιουργούν θεσμούς, επίσημους και μη. Η μελέτη της οικονομικής μεγέθυνσης με γνώμονα τους θεσμούς ξεπερνά τις περιοριστικές παραδοχές του βασικού παράγοντα (principal agent) ή της ανταγωνιστικής αγοράς (competitive market) της νεοκλασικής θεωρίας. Για το λόγο

αυτό, είναι άξια προσοχής η έρευνα πάνω στους θεσμούς, στην προσπάθεια να κατανοήσουμε τι κάνει τις οικονομίες να αναπτύσσονται, άρα και να προτείνουμε πολιτικές σε αυτή την κατεύθυνση.

Τα θεσμικά οικονομικά στη σύγχρονη μορφή τους – όπως ονομάζεται αυτό το τμήμα της οικονομικής επιστήμης – άρχισαν να αναπτύσσονται μετά το 1990 όταν ο Soto (1989) και ο North (1991) συνεισέφεραν μια νέα προσέγγιση στο ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης με βάση τους λεγόμενους κανόνες θεσμικής συμπεριφοράς – δηλαδή, παράγοντες – όπως το νομικό πλαίσιο ή η θρησκεία. Υπήρχε περιορισμένο ενδιαφέρον για αυτούς τους παράγοντες στην οικονομική θεωρία πριν από τη δεκαετία του 1990· ωστόσο, αυτοί οι «ήπιοι» παράγοντες μπορεί να αποτελούν την αιτία της διαφοροποίησης της οικονομικής ανάπτυξης, του βαθμού σύγκλισης και της διακύμανσης στην ανισότητα μεταξύ των χωρών. Αν και πάντα υπήρχαν πλουσιότερες και φτωχότερες χώρες, είναι γνωστό ότι η ανισότητα μεταξύ των χωρών είναι συνεχώς αυξανόμενη, σε ορισμένες περιπτώσεις με εκθετικούς ρυθμούς. Ενώ στην εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, η διαφορά μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων χωρών, μετρούμενη σε όρους κατά κεφαλήν ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ), ήταν αμελητέα, τη δεκαετία του 1960 ήταν 68 φορές μεγαλύτερη, ενώ τώρα είναι 456 φορές πιο υψηλή. Σε ορισμένες χώρες, ο ρυθμός ανάπτυξης έχει επίσης αλλάξει. Η εποχή της άνευ προηγουμένου αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα φαινόταν πολλά υποσχόμενη. Εντούτοις, στο δεύτερο μισό του αιώνα, απέτυχε να ξεπεράσει τα 20 χρόνια (Parente 2008). Ο Kuznets ονόμασε αυτή την εξέλιξη τη «σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη» (Parente 2008, σελ. 24).

Ωστόσο, η μελέτη του ρόλου των θεσμών είναι πολύπλοκη δεδομένου ότι είναι μια πολυδιάστατη έννοια, καθώς υπάρχουν πολλές πτυχές που εμπλέκονται στον καθορισμό της ποιότητας των θεσμικών οργάνων (Alonso και Garcimartin 2008, Slesman, Baharumshah και Ra'ees 2015). Επομένως, σύμφωνα με την εκάστοτε προοπτική ανάλυσης, κάθε συγγραφέας δίνει έμφαση σε ορισμένα στοιχεία, τα οποία οδηγούν στον καθορισμό ορισμένων διαστάσεων, καθώς αυτές επιδρούν με διαφορετικό τρόπο στην οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, το θέμα αντιμετωπίστηκε τόσο από μια γενική προοπτική (Rodrik, Subramanian και Trebbi 2004, μεταξύ άλλων) όσο από κάθε θεσμική διάσταση, ανάλογα με το τι έχει χαρακτηριστεί ως η οικονομική διάσταση (σεβασμός των δικαιωμάτων

ιδιοκτησίας, ελευθερία επιλογής, λειτουργία των αγορών), η πολιτική διάσταση (πολιτική σταθερότητα, πολιτικές ελευθερίες, πολιτικά δικαιώματα) και η κοινωνική διάσταση των θεσμών (κοινωνικό κεφάλαιο, εμπιστοσύνη, διαφθορά) σύμφωνα με τους Aichalá και Fabro (2011). Όμως, παρά την αξιοσημείωτη πρόοδο που έχει επιτευχθεί, όταν μπαίνουμε στην ανάλυση ανά διάσταση, προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα και σε ορισμένες περιπτώσεις ασαφή, αποδεικνύοντας ότι υπάρχει ακόμη πολύς δρόμος. Ως κύριο συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη των αναλύσεων ανά διάσταση, διαπιστώνεται ότι σχεδόν όλες επιβεβαιώνουν τον θετικό αντίκτυπο της οικονομικής διάστασης, ενώ υπάρχει ακόμη μια ανοιχτή συζήτηση σχετικά με τις επιπτώσεις της πολιτικής ελευθερίας και της διαφθοράς.

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει την επίδραση των θεσμικών παραγόντων στην οικονομική ανάπτυξη και, κατ'επέκταση, τη συμβολή των θεσμικών οικονομικών (institutional economics) στη θεωρία της ανάπτυξης, σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας. Γίνεται επιλογή ορισμένων ήπιων παραγόντων, εν προκειμένω δεικτών συγκριτικής αξιολόγησης των οικονομιών παγκοσμίως, και αξιολογούνται οι αντίστοιχες τάσεις σε σχέση με τον πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης, χρησιμοποιώντας δεδομένα πίνακα. Μέσα από την ανάλυση της συσχέτισης των θεσμών με την ανάπτυξη, η εργασία αποσκοπεί στο να καταλήξει σε μια πρακτική προσέγγιση του ζητήματος, εφαρμόσιμη από όσους ασχολούνται με την οικονομική μεγέθυνση της χώρας ως λήπτες αποφάσεων. Επιπρόσθετα, μπορεί να είναι ωφέλιμη για εκείνους που έχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές βλέψεις για τη χώρα. Αυτοί είναι οι λόγοι που η παρούσα μελέτη μπορεί να κεντρίσει το ενδιαφέρον της οικονομικής έρευνας.

Προκειμένου να φτάσουμε στο σκοπό που προαναφέρθηκε, θέτουμε τις κινητήριες ερωτήσεις αυτής της εργασίας, στόχος της οποίας είναι να προσφέρει απαντήσεις: Ποιος είναι ο ρόλος των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη της Βόρειας Μακεδονίας; Είναι θετικός ή αρνητικός; Ποια είναι η πιθανή αιτιολόγηση για αυτή την επίδραση; Μπορούμε να προβλέψουμε – ποιοτικά και ποσοτικά – το πώς θα κινηθεί η οικονομία της χώρας αν μεταβληθεί το θεσμικό της περιβάλλον; Ποιες είναι οι προτάσεις που μπορούμε να διατυπώσουμε σχετικά με τις πολιτικές που μπορούν να εφαρμοστούν στην κατεύθυνση της ανάπτυξης;

Βεβαίως, ο όρος θεσμοί είναι πολύ ευρύς και περιλαμβάνει μια πληθώρα παραγόντων σε συνάρτηση με την οικονομία. Η εργασία περιορίζεται στους θεσμούς που σχετίζονται με τις οικονομικές επιδόσεις της Βόρειας Μακεδονίας, και όχι με το νομικό πλαίσιο ή το κοινωνικό κεφάλαιο της χώρας.

Το οικονομετρικό μοντέλο που παρουσιάζεται εδώ δίνει αποτελέσματα βάσει της σημασίας τους για την ανάπτυξη του ΑΕΠ. Η υπόθεση που δοκιμάστηκε είναι ότι υψηλότερες τιμές στους δείκτες ανταγωνιστικότητας, θεσμικής επάρκειας και οικονομικής ελευθερίας επιφέρουν μεγαλύτερη ανάπτυξη. Επίσης, ότι υψηλότερες τιμές διαφθοράς συνεπάγονται μικρότερη ανάπτυξη. Προς τούτο, χρησιμοποιούμε το στατιστικό εργαλείο IBM® SPSS® (στο εξής SPSS) για την επεξεργασία των δεδομένων και την εκτέλεση της ανάλυσης παλινδρόμησης.

Η εργασία είναι δομημένη σε έξι ενότητες. Η πρώτη ενότητα αποτελεί την εισαγωγή στα θεσμικά οικονομικά, στην οποία παρουσιάζεται ο σκοπός της μελέτης, τα ερωτήματα στα οποία στοχεύει να απαντήσει, τα οφέλη που θα αποκομίσει ο αναγνώστης, οι περιορισμοί που τίθενται. Στη δεύτερη ενότητα, παρουσιάζουμε ως βιβλιογραφική επισκόπηση μια σύντομη περιγραφή της εξέλιξης των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης με έμφαση στη θεσμική θεωρία των οικονομικών. Η τρίτη ενότητα είναι αφιερωμένη στη μέθοδο έρευνας που εφαρμόστηκε καθώς και στην περιγραφή των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν. Στην τέταρτη ενότητα, παρατίθενται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση παλινδρόμησης των δεδομένων, τα οποία ερμηνεύονται και σχολιάζονται. Η πέμπτη ενότητα περιλαμβάνει προτάσεις πολιτικής που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στη χώρα με στόχο την επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης, δεδομένης της επίδρασης των θεσμών της στην οικονομία. Τέλος, η έκτη ενότητα αναφέρεται στα συμπεράσματα που προκύπτουν κατά την ανάλυση του ζητήματος και διατυπώνονται ιδέες για μελλοντική έρευνα, όπως προέκυψαν στην πορεία ανάλυσης των δεδομένων. Στο κλείσιμο της εργασίας, παρατίθενται τα Παραρτήματα με τα εξαγόμενα από το SPSS.

II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΘΕΩΡΙΑ

Οι θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης έχουν μακρά ιστορία και μπορούν να ανιχνευθούν πίσω στα έργα της κλασικής οικονομίας, όπως για παράδειγμα το μοντέλο ανάπτυξης του Ricardo που περιορίζεται στη γεωργία. Ο Ricardo ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με τον εντοπισμό των παραγόντων οικονομικής μεγέθυνσης. Αργότερα, η εξέλιξη της οικονομικής θεωρίας έφερε τις Κεϋνσιανές και νεοκλασικές προσεγγίσεις και την αξιολόγησή τους χρησιμοποιώντας οικονομετρικές μεθόδους καθώς και προσπάθειες μαθηματικής μοντελοποίησης. Ωστόσο, οι θεωρίες ανάπτυξης βασίστηκαν σε μια σειρά περιοριστικών παραμέτρων που μόνο προσεγγιστικά έμοιαζαν με πραγματικά γεγονότα στην οικονομία. Αυτά τα μοντέλα λειτουργούσαν με περιορισμένο αριθμό παραμέτρων και μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Το μοντέλο ανάπτυξης του Solow (1956), για παράδειγμα, χρησιμοποίησε τέσσερις μεταβλητές αλλά δεν κατάφερε να τις εξηγήσει. Το μοντέλο του Ramsey (1928) εισήγαγε στην εξίσωση μη-πραγματικές παραμέτρους με τη μορφή απεριόριστα μακράς περιόδου. Η νέα θεωρία της ανάπτυξης του Romer (1990), από τη μια, εισάγει τον τομέα της έρευνας και ανάπτυξης στο μοντέλο, από την άλλη πλευρά, δεν εξηγεί τις διαφορές μεταξύ μεμονωμένων χωρών. Αυτό παρουσιάζει ένα πρόβλημα, δεδομένου ότι όλοι έχουν πρόσβαση στις ίδιες τεχνολογίες. Μια πλήρης επισκόπηση των θεωριών ανάπτυξης έχει πραγματοποιηθεί, για παράδειγμα, από τους Barro και Sala-i-Martin (2003) καθώς και τον Blaug (1997).

Οι ατέλειες των υφιστάμενων θεωριών ανάπτυξης στην εξήγηση των διαφορών μεταξύ χωρών, σε συνδυασμό με την αδυναμία να οδηγήσουν τις χώρες στην πορεία της ισόρροπης ανάπτυξης, έχουν οδηγήσει σε αύξηση της δημοτικότητας των θεσμικών οικονομικών και της εντατικής μελέτης της επιρροής άτυπων και τυπικών κανόνων συμπεριφοράς στην οικονομική ανάπτυξη από τη δεκαετία του 1990. Κατά την αναζήτηση των παραγόντων που συντελούν στη μεγέθυνση μιας οικονομίας, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τους αδιαμφισβήτητους σκληρούς παράγοντες, όπως τα κεφαλαιακά αποθέματα, το εργατικό δυναμικό, οι επενδύσεις, στους λεγόμενους ήπιους παράγοντες στην οικονομική ανάπτυξη, όπως το νομικό πλαίσιο, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, το

περιβάλλον ασφάλειας. Συμφώνως προς τις μελέτες που αναφέρονται παρακάτω, πιστεύουμε ότι αυτοί οι παράγοντες μπορούν να μας βοηθήσουν να διευκρινίσουμε τις διαφορές μεταξύ χωρών (Cermakova et al, 2020). Πολλοί συγγραφείς έχουν επικεντρωθεί σε άλλους ήπιους παράγοντες που εμπίπτουν στην κατηγορία τυπικών και άτυπων κανόνων συμπεριφοράς.

Εκτός από τους ήπιους παράγοντες που προαναφέρθηκαν, μπορούν να αναφερθούν οι πολιτιστικές διαφορές, η θρησκεία, τα εθνικά έθιμα ή, για παράδειγμα, η αποικιακή κληρονομιά. Στο πλαίσιο αυτό, ο Χυ (2011, σελ. 834) δήλωσε ότι: *«Πριν από τη δεκαετία του 1990 οι μελετητές της νομικής και οι οικονομολόγοι ανησυχούσαν κυρίως για το πώς οι νομικοί κανόνες επηρεάζουν τα κίνητρα των ατόμων και τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων σε μικρο-επίπεδο, αντί να συσχετίζουν τα διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης με τις διαφορές των νομικών κανόνων σε μακρο-επίπεδο. Ένα κύμα έρευνας για τη σχέση μεταξύ του νόμου και της οικονομικής ανάπτυξης έχει εμβαθύνει πολύ την κατανόησή μας για τις πηγές της ανάπτυξης. Παράλληλα, συνέβαλε στη μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος των μελετητών του δικαίου και των οικονομικών στις μακροοικονομικές συνέπειες των νομικών συστημάτων.»*

Στη μελέτη τους για τη βιωσιμότητα της οικονομικής ανάπτυξης, οι Grossman και Helpman (1994) επεσήμαναν ότι κατά τη διεξαγωγή αναλύσεων, είναι απαραίτητο να χρησιμοποιείται ένας αριθμός μεταβλητών από διάφορους επιστημονικούς τομείς. Ο Grossman και ο Helpman πιστεύουν ότι οποιαδήποτε χώρα μπορεί να «συγκλίνει» με μια πιο ανεπτυγμένη χώρα με διαφορετική τροχιά ανάπτυξης που οφείλεται σε διαφορετικές διαρθρωτικές και πολιτικές παραμέτρους. Στη συνέχεια το επιστημονικό τους έργο ακολούθησε ο Mauro (1995), ο οποίος είδε την εθνοτική σύνθεση και την αποικιακή κληρονομιά πίσω από την οικονομική ανάπτυξη. Οι Hall και Jones (1999) επεξεργάστηκαν αυτήν την πρόταση, τονίζοντας την επιρροή της Δυτικής Ευρώπης, η οποία καθόρισε την κύρια τάση στην υιοθέτηση της νομικής προστασίας στην αναπτυξιακή πορεία των αφρικανικών χωρών, ακόμη και μετά την περίοδο του απο-αποικισμού. Ο Grier (1999) εξέτασε γιατί πρώην βρετανικές αποικίες πέτυχαν καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα από γαλλικές ή ισπανικές αποικίες. Και πάλι, είδε την αιτία στην αποικιακή κληρονομιά του νομικού πλαισίου. Ο σημαντικός ρόλος της αποικιοκρατίας στη δημιουργία θεσμικών πλαισίων τονίστηκε επίσης από τον

Hansson (2009). Την προσέγγιση του Grier ακολούθησε ο Joireman (2004) που μελέτησε το βαθμό επιρροής ενός εξειδικευμένου νομικού πλαισίου στην ανάπτυξη μιας χώρας.

Ωστόσο, ορισμένοι συγγραφείς εξακολουθούν να βασίζονται στους λεγόμενους «σκληρούς» παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, ο Parente (2008) προτείνει να επικεντρωθούν οι μελέτες στη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών (total factors productivity, TFP), που είναι «η αποτελεσματικότητα με την οποία μια κοινωνία χρησιμοποιεί τους πόρους της για να παράγει αγαθά και υπηρεσίες» (Parente 2008, σελ. 26). Στηρίζεται σε μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το McKinsey Global Institute (1996), που συγκρίνει την παραγωγικότητα μεμονωμένων επιχειρήσεων σε διάφορες χώρες. Το συμπέρασμα αυτής της μελέτης είναι ότι οι διαφορές στην παραγωγή ανά εργαζόμενο προκαλούνται μάλλον από το TFP παρά από τις δεξιότητες των εργαζομένων ή από την ποσότητα των μηχανών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή.

Ο σημαντικός ρόλος των επιχειρήσεων, του ελεύθερου ανταγωνισμού και της μείωσης των εμποδίων που εμποδίζουν την ελεύθερη επιχειρηματικότητα έγινε η βάση για τη θεωρία της μεγιστοποίησης της ανάπτυξης του Baumol (Baumol et al 2007). Οι Baumol et al πρότειναν μια καθολική λύση για μέτρα ανάπτυξης και προσδιόρισαν τέσσερις προϋποθέσεις - κλειδιά για την επίτευξη κατάλληλης ανάπτυξης.

Οι Baumol et al (2007) μαζί με τον Parente (2008) και άλλους συγγραφείς ασχολούνται με την ελευθερία των επιχειρηματικότητας και την ανάγκη να τίθενται όρια στις κρατικές παρεμβάσεις. Ο Mitchell (2013) εκκινεί από τη διατριβή του Baumol σχετικά με τις καταστροφικές συνέπειες της παραχώρησης προνομίων στα όρια της μακροοικονομικής αστάθειας. Τα προνόμια ενδέχεται να υπονομεύσουν τη βραχυπρόθεσμη μακροοικονομική σταθερότητα. Δυσκολίες προκύπτουν όταν «τα κέρδη ιδιωτικοποιούνται ενώ οι απώλειες κοινωνικοποιούνται» (Mitchell 2013, σελ. 64). Για μια τέτοια συμπεριφορά, η οικονομική θεωρία χρησιμοποιεί τον όρο «ηθικός κίνδυνος». Για να αντιμετωπίσει το ζήτημα της παραχώρησης προνομίων, ο Mitchell (2013) εργάζεται με πραγματικά δεδομένα που τεκμηριώνουν την περίοδο μετά τη χρηματοπιστωτική

κρίση στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση του 2008-09 και τις μαζικές χρηματοδοτικές επιχορηγήσεις, προερχόμενες από μια μελέτη σχετικά με έναν αριθμό επειγόντων μέτρων που έλαβε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Deniz et al 2009). Η μελέτη δείχνει ότι οι εταιρείες που βασίζονταν στην ενεργή δικτύωση (lobbying) είχαν εντονότερη τάση προς επενδύσεις μεγάλου ρίσκου και επηρεάστηκαν στο μέγιστο κατά την περίοδο της κρίσης. Ο Demsetz (2008) αντιμετωπίζει επίσης σημαντικά ζητήματα του καπιταλισμού και των θεσμών του και αξιολογεί τη σημασία των θεσμών σε μια οικονομία της αγοράς.

Ο ρόλος των θεσμών μέσα σε μια οικονομία είναι ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στην πλέον πρόσφατη οικονομική έρευνα. Μια ενδιαφέρουσα έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Son (2016), ο οποίος διαπραγματεύεται τη σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικών κανόνων και προτύπων. Η μελέτη τονίζει τη σημασία των θεσμικών παραγόντων στην οικοδόμηση του κοινωνικού κεφαλαίου και της εμπιστοσύνης των πολιτών, ως πρωταρχικών συνιστωσών της οικονομικής ανάπτυξης. Πολλές ερευνητικές εργασίες ασχολούνται με ένα ευρύ φάσμα ήπιων παραγόντων, όπως λόγου χάρη ο ρόλος των συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης στην οικονομική ανάπτυξη (Hejduková 2015, Hejduková και Kureková 2016). Άλλες μελέτες επικεντρώνονται στη σχέση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και επιλεγμένων στοιχείων του θεσμικού περιβάλλοντος (Zielenkiewicz 2013).

Άλλη μια εξίσου σημαντική μελέτη είναι η έρευνα για το ρόλο των θεσμών στη διαχείριση των πόρων και της κοινής ιδιοκτησίας (common property), που πραγματοποιήθηκε από την Ostrom (2005) και απέφερε στην ίδια το βραβείο Νόμπελ το 2009.

Ένα σημαντικό κομμάτι της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας έχει επικεντρωθεί στη συμβολή των υποδομών ως κεφάλαιο στο συνολικό προϊόν, την παραγωγικότητα και την ευημερία της παραγωγής. Συχνά, οι μελέτες διαπραγματεύονται τη συμβολή αυτή με όρους αποτελεσμάτων ανάπτυξης των παραγωγικών μοντέλων κυβερνητικών δαπανών (για παράδειγμα, Barro 1990, Ghosh και Roy 2004, Glomm και Ravikumar 1997). Επιπλέον, σε συνέχεια της ερευνητικής εργασίας του Aschauer (1989), έχει υπάρξει αυξανόμενο ενδιαφέρον στην εμπειρική διερεύνηση της διασύνδεσης μεταξύ του κεφαλαίου των υποδομών

και της οικονομικής μεγέθυνσης (για παράδειγμα, Bougheas et al 2000, Calderon et al 2015, Canning και Pedroni 1999). Παρότι έχουν χρησιμοποιήσει μια ευρεία γκάμα δεδομένων και εμπειρικής μεθοδολογίας, οι περισσότερες εξ αυτών των εμπειρικών μελετών αποδεικνύουν μια γενική θετική συσχέτιση και μακροπρόθεσμο αντίκτυπο των φυσικών υποδομών στο συνολικό προϊόν και την παραγωγικότητα (Calderon και Serven 2004, Fedderke et al 2006, Fernald 1999, Munnell και Cook 1990).

Με παρόμοιο τρόπο, ο ρόλος της ποιότητας των θεσμών στη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης έχει προσελκύσει την προσοχή των μελετητών σε εμπειρικές μελέτες μεγέθυνσης τις τελευταίες τρεις δεκαετίες (Coase 1992, North 1991, Ostrom et al 1993, Rodrik 2003). Αυτές οι μελέτες δείχνουν πειστικά ότι γενικές διαφοροποιήσεις στην ποιότητα των θεσμών είναι μια από τις πλέον αξιόπιστες μεταβλητές στις διακυμάνσεις της οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ χωρών (Acemoglu και Robinson 2013, Acemoglu et al 2005, Law et al 2013, Rodrik et al 2004). Συγκεκριμένα, η προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, η οικονομική και πολιτική ελευθερία, ο νόμος και η τάξη, η ποιότητα της γραφειοκρατίας και τα χαμηλά επίπεδα διαφθοράς έχουν προβληθεί να συνδέονται με υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης (Benassy-Quere et al 2007).

Πέρα από τη μελέτη των διακριτών επιδράσεων του κεφαλαίου των υποδομών και της ποιότητας των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη, υφίστανται και λίγες στον αριθμό μελέτες που εξετάζουν ακριβώς τη συμπληρωματικότητα μεταξύ αυτών των δύο παραγόντων, καθώς αυτή σχετίζεται με τον συνδυασμένο αντίκτυπο στην μεγέθυνση της οικονομίας. Για του λόγου το αληθές, οι Esfahani και Ramirez (2003), χρησιμοποιώντας μια μελέτη για διάφορες χώρες και ένα δομικό μοντέλο για τις υποδομές, καταλήγουν στον κρίσιμο ρόλο των θεμελιωδών θεσμικών δυνατοτήτων ως έναν δείκτη της αξιοπιστίας και της αποτελεσματικότητας των κυβερνήσεων προς την πραγμάτωση υψηλών αποδόσεων των υποδομών. Οι Maiorano και Stern (2007) υποστηρίζουν ένα δυνητικά θετικό συνδυαστικό αποτύπωμα των υποδομών και των θεσμών στην οικονομική μεγέθυνση. Στο ίδιο μήκος κύματος, οι Zergawu et al (2020) δείχνουν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ του κεφαλαίου των υποδομών και της οικονομικής μεγέθυνσης σε χώρες με καλή ποιότητα θεσμών, αλλά αυτή η σχέση

επιδεινώνεται καθώς χειροτερεύει η ποιότητα των θεσμών. Δηλαδή, όσο καλύτερη είναι η ποιότητα των θεσμών – πολιτικών κυρίως – τόσο μεγαλύτερη η παραγωγικότητα των υποδομών.

Αναφερόμενοι κατά πρώτον σε οικονομικούς θεσμούς (οικονομική διάσταση), οι Acemoglu, Johnson και Robinson (2006) τονίζουν τη ζωτική σημασία που έχουν στο να καθορίζουν τη δομή των οικονομικών κινήτρων σε μια κοινωνία και τη διάθεση των πόρων προς πιο αποτελεσματικές χρήσεις. Μέσα σε αυτό το θεσμικό σύνολο, οι προαναφερθέντες μελετητές συνδυάζουν τη δομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας με την ύπαρξη και την τελειότητα των αγορών, ενώ πρέπει επίσης να συμπεριληφθεί το κανονιστικό πλαίσιο (Acemoglu και Robinson 2013).

Αν και οι θεσμοί σε μια οικονομία αντιπροσωπεύουν μια έννοια πολύ περισσότερο ευρεία και, επομένως, διαφορετική, στη βιβλιογραφία γίνονται συχνά νύξεις στην οικονομική ελευθερία, γι' αυτό ο όρος αυτός απαντάται συχνά. Έτσι, οι Gwartney και Lawson (2003) ορίζουν ως ένα αποφασιστικό σημείο την έκταση της οικονομικής ελευθερίας στην οποία τα άτομα μπορούν να αποφασίσουν ποια αγαθά και υπηρεσίες θα παράγουν, όπως και τον χρόνο και τις προτιμήσεις τους. Σε κατάσταση διευρυμένης οικονομικής ελευθερίας, τα άτομα μπορούν ακόμα να πραγματοποιήσουν εθελοντικές συναλλαγές, έχουν την ελευθερία να ανταγωνίζονται, όντας προστατευμένα τόσο προσωπικά όσο και ως προς τις ιδιοκτησίες τους, έτσι ώστε κανείς να μην μπορεί να οικειοποιείται κάτι που δεν του ανήκει, απέχοντας από την ανάδειξη κυβερνήσεων που κλίνουν προς δραστηριότητες που περιορίζουν τα παραπάνω δικαιώματα. Με τη σειρά τους, θα καταστούν απαραίτητα μια νομική δομή και ένα σύστημα επιβολής του νόμου που προστατεύει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και επιβάλλει να εκπληρώνονται οι συμβάσεις με δίκαιο και ισόνομο τρόπο, καθώς και η πρόσβαση σε ένα σταθερό νόμισμα, ζητήματα τα οποία με τη σειρά τους είναι προϋπόθεση για τον καθορισμό του κόστους συναλλαγής (Fernandez-Torres et al 2018). Για τους Kiliç και Arica (2014), φαίνονται ξεκάθαρα τα στοιχεία που πρέπει να περιληφθούν στην έννοια της οικονομικής ελευθερίας: οι ατομικές προτιμήσεις σε σχέση με τις συλλογικές, οι εθελοντικές συναλλαγές συντονισμένες από τη λειτουργία της αγοράς και όχι από πολιτικές αποφάσεις, η απρόσκοπτη είσοδος στις αγορές και τον ανταγωνισμό, καθώς και η προστασία των ατόμων και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τους.

Οι Gwartney, Lawson και Holcombe (1999) καθορίζουν διάφορους λόγους για τους οποίους είναι αναμενόμενη ταχύτερη ανάπτυξη σε μια απελευθερωμένη οικονομία. Από τη μία πλευρά, η ύπαρξη προστατευόμενων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και χαμηλών φόρων προωθεί την τάση τα άτομα να απασχολούνται εντατικά σε παραγωγικές δραστηριότητες. Από την άλλη πλευρά, όσο μεγαλύτερη είναι η ελευθερία συναλλαγής, τόσο αυξάνονται τα κέρδη που προκύπτουν από την εξειδίκευση και τις οικονομίες κλίμακας. Επίσης η ελευθερία να εισέλθει και να ανταγωνιστεί κάποιος στις αγορές θα προάγει την αποτελεσματικότητα στην παραγωγή και την κατανομή πόρων προς χρήσεις υψηλότερης προστιθέμενης αξίας. Σύμφωνα με τους Aixelá και Fabro (2011), οι θεωρητικοί της ανάπτυξης υποστηρίζουν μια θετική σχέση, που βασίζεται στην ύπαρξη του θετικού κόστους συναλλαγής και στα δικαιώματα ιδιοκτησίας, μειώνοντας το κόστος παρέμβασης στην αγορά και την εκχώρηση και διανομή αυτών των δικαιωμάτων. Ωστόσο, τέτοια δικαιώματα είναι εξαρτώμενα από την ισχύ του νομικού πλαισίου (La Porta, Lopez-de-Silanes και Shleifer, 1998), κάνοντας απαραίτητη την εγγύηση της δικαστικής ανεξαρτησίας, ως τρόπου αποφυγής ότι το κράτος παραβιάζει αυτά τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τονώνοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη (Voigt, Gutman και Feld 2015).

Από την πολιτική σκοπιά, μελετάται η σχέση της ελευθερίας και της πολιτικής αστάθειας με την οικονομική ανάπτυξη (Aixelá και Fabro 2011). Όσον αφορά το πρώτο, οι Sirowy και Inkeles (1990) μιλούν για την ύπαρξη τριών διαφορετικών θέσεων, ανάλογα με το αν είναι αρνητικό, θετικό ή μηδενικό το αποτέλεσμα. Έτσι, κάτω από αυτό που αποκαλούν «προοπτική της σύγκρουσης» περιλαμβάνουν μελέτες που υπερασπίζονται ότι η δημοκρατία εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεδομένης της δυσλειτουργίας των νεοεμφανιζόμενων δημοκρατιών. Στην αντίθετη θέση, κάτω από αυτό που ονομάζεται «προοπτική συγκρισιμότητας», περιλαμβάνονται ερευνητές που αναγνωρίζουν την ανάγκη για μια εξουσία η οποία θα κατορθώσει να επιφέρει την οικονομική ανάπτυξη, αλλά σε καμία περίπτωση δεν θα περιορίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών, γιατί μόνον με αυτό τον τρόπο είναι εφικτή η επίτευξη μιας βιώσιμης, δίκαιης και ισορροπημένης ανάπτυξης ανά τομέα μακροπρόθεσμα. Τέλος, η σκεπτικιστική προοπτική αρνείται οποιαδήποτε συστηματική σχέση μεταξύ δημοκρατίας και ανάπτυξης, υποστηρίζοντας τη

μεταβλητή φύση των υφιστάμενων επιπέδων οικονομικής απόδοσης εντός ενός συνόλου χωρών με παρεμφερή χαρακτηριστικά, άλλων πιο δημοκρατικών και άλλων με πιο αυταρχικά καθεστώτα. Ωστόσο, τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της δημοκρατίας δεν χρειάζεται να είναι ασυμβίβαστα καθώς η αύξηση των επενδύσεων είναι υψηλότερη υπό δικτατορικά καθεστώτα, αλλά πιο αποτελεσματική η χρήση πόρων στη δημοκρατία (Przeworski 2004): υπάρχουν στρεβλώσεις τόσο στις δημοκρατικές όσο και στις ολιγαρχικές κοινωνίες και, ως εκ τούτου, η οικονομική ανάπτυξη θα εξαρτηθεί από το πόσο κοστοβόρες είναι αυτές οι στρεβλώσεις (Acemoglu 2008).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν μελέτες που επισημαίνουν μια σειρά καναλιών μέσω των οποίων η δημοκρατία επηρεάζει την ανάπτυξη. Αυτή είναι η περίπτωση του αποτελέσματος μέσω μείωσης της πολιτικής αστάθειας, που συνίσταται στην προώθηση της ποιότητας της διακυβέρνησης, στο μέγεθος της κυβέρνησης, στις κοινωνικές πολιτικές, στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων, στο εμπορικό άνοιγμα και στη συσσώρευση φυσικού κεφαλαίου (Tavares και Wacziarg 2001). Ή επίσης μέσω επιδράσεων τόσο θετικών όσο και αρνητικών στις ροές άμεσων ξένων επενδύσεων (Li και Resnick 2003). Επιπλέον, όσο πιο διανεμημένη είναι η πολιτική εξουσία, τόσο μειώνεται ο κίνδυνος αυθαιρεσιών και ξαφνικών αλλαγών στα δικαιώματα ιδιοκτησίας, με αποτέλεσμα μεγαλύτερη θετική επίδραση στην ανάπτυξη (Justesen 2014). Τέλος, ο Azzimonti (2015) υποστηρίζει ότι οι υπάρχουσες ασυμμετρίες στη διαδικασία της μετατόπισης της πολιτικής εξουσίας μεταξύ των ανταγωνιστικών κομμάτων επιφέρουν οικονομικές διακυμάνσεις μέσω της αστάθειας των πολιτικών που εφαρμόζονται.

Εάν ερευνήσουμε την επίδραση της πολιτικής αστάθειας στην ανάπτυξη, σύμφωνα με τους Alesina, Ösler, Roubini και Swagel (1996), η αβεβαιότητα που δημιουργείται από μια τέτοια έλλειψη σταθερότητας θα μπορούσε να περιορίσει τις επενδύσεις και την ταχύτητα ανάπτυξης, καθώς και η καινοτομία συρρικνώνεται (Cook 2014). Με τη σειρά της, η έλλειψη πολιτικής σταθερότητας δημιουργεί αβεβαιότητα σχετικά με κρίσιμες πτυχές της ανάπτυξης, όπως ο σεβασμός στα δικαιώματα ιδιοκτησίας, οι πολιτικοί φορείς λήψης αποφάσεων, οι μελλοντικές οικονομικές πολιτικές, η παραγωγικότητα των συντελεστών, η ροή εξωτερικών κεφαλαίων, η θεσμική σταθερότητα, μεταξύ άλλων (Carmignani 2003). Με τον τρόπο αυτό απομειώνονται τα κίνητρα για αποταμίευση και επενδύσεις, τα οποία

έχουν μεγάλη σημασία για τις φτωχές χώρες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από το να είναι κοινωνικοπολιτικά ασταθείς (Alesina and Perotti 1994).

Μέσα στην κοινωνική διάσταση, μετράται ο αντίκτυπος της διαφθοράς και το κοινωνικό κεφάλαιο στην οικονομική ανάπτυξη. Αναθεωρώντας τη βασική θεώρηση που αιτιολογεί τις επιπτώσεις της διαφθοράς στην ανάπτυξη, προκύπτουν δύο αντιτιθέμενες θέσεις (Mauro 1995). Από τη μία πλευρά, αυτή που υποστηρίζει ένα θετικό αποτέλεσμα, προερχόμενη από την υπόθεση αποκαλούμενη ως «γρασάρισμα των τροχών», η οποία υποστηρίζει ότι η διαφθορά μπορεί να είναι ευεργετική αντισταθμίζοντας τις παραμορφώσεις που προκαλεί η δυσλειτουργία των θεσμών (Méon και Sekkat 2005). Ενώ στον αντίποδα βρίσκουμε αυτό που προβλέπει αρνητικό αποτέλεσμα, αυξάνοντας το κόστος πρόσβασης στην αγορά, αποθαρρύνοντας τις επενδύσεις, καθώς και στρεβλώνοντας τις δημόσιες δαπάνες και περιορίζοντας την καινοτομία (Shleifer and Vishny 1993). η συγκεκριμένη θέση υποστηρίζεται από τους Del Monte και Paraghi (2001), οι οποίοι ισχυρίζονται ακόμα ότι η διαφθορά ανταμείβει τους πιο επιδέξιους παράγοντες της οικονομικής ζωής και όχι τους πιο παραγωγικούς. Ταυτόχρονα, η ανασφάλεια που προκαλείται από τη διαφθορά βλάπτει το διεθνές εμπόριο, διαμέσου της αύξησης του κόστους συναλλαγών (Anderson and Marcouiller 2002).

Εξετάζοντας τις προεκτάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου στην οικονομία, οι Akgomak και Ter Weel (2009) προτείνουν ότι, μέσω της επίδρασής του στην καινοτομία, δημιουργείται μια σημαντική επίδραση στην αύξηση του εισοδήματος, μειώνοντας τον κίνδυνο που συνδέεται με συγκεκριμένες δράσεις. Από την πλευρά τους, οι Knack και Keefer (1997), Whiteley (2000) και Knack (2001) μελετούν αυτές τις οικονομικές δραστηριότητες που απαιτούν εμπιστοσύνη μεταξύ των ατόμων που τις πραγματοποιούν επί των μελλοντικών τους δράσεων, επισημαίνοντας ότι το κόστος για να τις φέρουν σε πέρας θα είναι χαμηλότερο εάν υλοποιούνται σε περιβάλλοντα με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη, εξαιτίας του ότι θα υπάρξουν λιγότερες δικαστικές διαφορές και θα απαιτηθούν λιγότερες θεσμικές διατυπώσεις προκειμένου να τηρούνται οι συμβάσεις. Τα παραπάνω δείχνουν, σύμφωνα με τους Guiso, Sapienza και Zingales (2006), τη σημασία της εμπιστοσύνης για το διεθνές εμπόριο. Κατά συνέπεια, συμβάλλει στην προώθηση των επενδύσεων και στη διεξαγωγή οικονομικών δραστηριοτήτων γενικά,

καθιστώντας δυνατή τη διεύρυνση του χρονικού ορίζοντα των επενδυτών και κάνοντας εφικτή την επιλογή βέλτιστων τεχνολογιών παραγωγής μακροπρόθεσμα, αντί για βραχυπρόθεσμα. Τέλος, η εμπιστοσύνη μπορεί να έχει θετική επίδραση στην συνολική παραγωγικότητα των συνελεστών, μέσα από την προώθηση ποιοτικών επίσημων θεσμών (Bjørnskov και Μεόν 2015).

Σύμφωνα με τους Barro και McCleary (2003), η κουλτούρα του κάθε λαού μπορεί επίσης να επηρεάσει την οικονομική απόδοση καθορίζοντας προσωπικά χαρακτηριστικά όπως η τιμιότητα, η ικανότητα για αποταμίευση και έντονη εργασία ή η ανοιχτότητα σε ξένους. Στην ίδια λογική, οι Guiso, Sapienza και Zingales (2003) υποστηρίζουν ότι οι διαφορετικές θρησκείες έχουν διαφορετικά αποτελέσματα στη συμπεριφορά των ανθρώπων, όπως υπάρχει η γενική άποψη ότι οι χριστιανοί είναι εκείνοι που παρουσιάζουν συμπεριφορές πιο θετικά προσκείμενες προς την οικονομική ανάπτυξη.

ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η Βόρεια Μακεδονία είναι μια μικρή οικονομία ανώτερου μεσαίου εισοδήματος, με πληθυσμό 2,08 εκατομμύρια ανθρώπους και ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) κατά κεφαλήν 12.695 τρέχοντα δολάρια ΗΠΑ σε όρους ισοδύναμης αγοραστικής δύναμης το 2019 (World Bank 2020 a) – το τρίτο υψηλότερο από τις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων. Ο τομέας των υπηρεσιών συνεισφέρει τη μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία στην οικονομία, δημιουργώντας 54,6% του ΑΕΠ, ακολουθούμενος από τη βιομηχανία (24,1%). Η γεωργία, η δασοκομία και η αλιεία αντιπροσώπευαν μόνο το 7,9% του ΑΕΠ. Ωστόσο, ο τομέας της γεωργίας εξακολουθούσε να αντιπροσωπεύει το 16,4% της απασχόλησης το 2019, με το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού εργατικού δυναμικού να απασχολείται στον τομέα των υπηρεσιών (53,8%) και στη βιομηχανία (29,8%) (ILO 2018).

Θεωρώντας ότι οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις αποτελούν στοιχεία στα οποία στηρίζεται η βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, η δημιουργία θέσεων εργασίας, η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η καινοτομία, αξίζει να ανατρέξουμε στην πλέον πρόσφατη έκθεση για το 2019 του *Δείκτη Πολιτικής Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων: Τα Δυτικά Βαλκάνια και η Τουρκία* (SME 2019), για να γίνει

αντιληπτό το σύγχρονο θεσμικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας. Με βάση τους κύριους μακροοικονομικούς δείκτες της οικονομίας από το 2013 και εξής, διαπιστώνουμε ότι μετά από μια σταθερή περίοδο ανάπτυξης που παρουσίασε αύξηση του ΑΕΠ κατά 3,3% κατά μέσο όρο μεταξύ 2013 και 2016, η οικονομία εμφάνισε στασιμότητα το 2017. Η ανάπτυξη το 2017 υπέφερε από την πολιτική αβεβαιότητα που επικράτησε το πρώτο εξάμηνο του έτους λόγω δυστοκίας στο σχηματισμό κυβέρνησης μετά τις κοινοβουλευτικές εκλογές του Δεκεμβρίου 2016 (EC 2018 a). Αυτό προκάλεσε τη μείωση των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων, αντισταθμίζοντας έτσι τις αυξημένες εξαγωγές και τις υψηλότερες δαπάνες νοικοκυριών που υποστηρίζονται από την αύξηση της απασχόλησης και των μισθών.

Η ανεργία συνέχισε να υποχωρεί στο 22,4% το 2017 παρά τη στασιμότητα. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις στην απασχόληση παρατηρήθηκαν σε τομείς που συνδέονται με δραστηριότητες άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) που επωφελήθηκαν από κρατική δημοσιονομική στήριξη, όπως το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, οι μεταφορές, η αποθήκευση και η μεταποίηση (Vostroknutova και Hernandez 2018). Παρόλο που οι καθαρές ΑΞΕ μειώθηκαν από 3,6% σε 2,3% του ΑΕΠ μεταξύ 2016 και 2017, η οικονομία συνέχισε να επωφελείται από τις εισροές ΑΞΕ. Από το 2012, οι ΑΞΕ απομακρύνονται όλο και περισσότερο από τομείς όπως η ένδυση, ο σίδηρος και ο χάλυβας και επικεντρώνονται στους τομείς των μεταφορών, των χημικών και των μηχανημάτων, αυξάνοντας έτσι το μερίδιο των προϊόντων υψηλότερης προστιθέμενης αξίας στη δομή των εξαγωγών της οικονομίας (EC 2018 a). Το 2017, η αξία των εξαγόμενων αγαθών και υπηρεσιών αντιστοιχούσε στο 55,1% του ΑΕΠ, που αντιστοιχεί σε αύξηση κατά 12,8 εκατοστιαίες μονάδες από το 2013. Καμία άλλη οικονομία στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων και της Τουρκίας (Western Balkans & Turkey, WBT) δεν είχε μεγαλύτερο μερίδιο εξαγωγών σε σχέση με το ΑΕΠ το 2017. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι περίπου οι μισές από τις συνολικές εξαγωγές παρήχθησαν από ξένες εταιρείες εγκατεστημένες στη Βόρεια Μακεδονία, σε σύγκριση με μόνο 16% το 2011.

Το εξωτερικό χρέος της χώρας συνέχισε να αυξάνεται το 2017, φτάνοντας το 77,1% του ΑΕΠ, από 66,1% το 2013. Μετά από τρία χρόνια αποπληθωρισμού, ο πληθωρισμός – όπως μετράται από τον δείκτη τιμών καταναλωτή – αυξήθηκε

ξανά και έφτασε σε ένα μέτριο επίπεδο (1,4%) το 2017. Τροφοδοτήθηκε κυρίως από τις πιέσεις των τιμών στον τομέα των μεταφορών, καθώς και από το αλκοόλ και τον καπνό (EC 2018 b). Ενώ οι οικονομικές προοπτικές είναι θετικές, με το ΑΕΠ να βαίνει αυξανόμενο (το 2018 είχε 3,1% αύξηση και το 2019 σημείωσε 3,3% αύξηση) (EC 2018 b), η Βόρεια Μακεδονία αντιμετωπίζει μια σειρά διαρθρωτικών προκλήσεων που θα μπορούσαν να θέσουν εμπόδια στη βιώσιμη ανάπτυξη μεσομακροπρόθεσμα. Οι κύριες διαρθρωτικές προκλήσεις είναι αλληλεξαρτώμενες και αφορούν τη δημοσιονομική βιωσιμότητα, την ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα και την αγορά εργασίας.

Η δημοσιονομική βιωσιμότητα είναι ένας από τους κύριους κινδύνους για τη μακροχρόνια ανάπτυξη. Όπως περιγράφεται λεπτομερώς σε σχετική μελέτη του ΟΟΣΑ¹ που δημοσιεύτηκε το 2018 με τίτλο: «Ανταγωνιστικότητα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Μια προοπτική πολιτικής» (OECD 2018), τα φορολογικά έσοδα της Βόρειας Μακεδονίας αντιπροσώπευαν μόνο το 16,7% του ΑΕΠ το 2015, το χαμηλότερο ποσοστό από τις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων και σημαντικά χαμηλότερο από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ που είναι 34,3% (OECD 2018). Ταυτόχρονα, το δημόσιο χρέος της χώρας έχει υπερδιπλασιαστεί από το 2008 (EC 2018 a). Επιπλέον, οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης αντιπροσώπευαν το 35% του φορολογικού μίγματος της οικονομίας, σε σύγκριση με το 26% της μέσης οικονομίας του ΟΟΣΑ. Καθώς αυτές οι εισφορές επιβάλλονται με τον ίδιο συντελεστή ανεξάρτητα από τα επίπεδα εισοδήματος, εμποδίζουν το φορολογικό σύστημα να γίνει πιο προοδευτικό. Οι υψηλές εισφορές κοινωνικής ασφάλισης οδηγούν επίσης σε στρεβλώσεις στην αγορά εργασίας και τροφοδοτούν περαιτέρω την αδήλωτη απασχόληση (OECD 2018).

Η αδήλωτη απασχόληση αντιπροσώπευε το 18,5% του συνόλου της απασχόλησης το 2016 στη Βόρεια Μακεδονία (World Bank/WIIW 2018) και ο ανεπίσημος τομέας εκτιμάται ότι αντιπροσωπεύει το 17% του ΑΕΠ (EC 2018 a). Τα υψηλά επίπεδα ανεπίσημης εργασίας μπορούν να έχουν πολλές αρνητικές συνέπειες για μια οικονομία. Η ανεπίσημη εργασία απομειώνει τη φορολογική βάση, ενώ οι αδήλωτοι εργαζόμενοι ενδέχεται επίσης να λαμβάνουν κοινωνικές παροχές, αυξάνοντας έτσι το δημοσιονομικό βάρος της εθνικής οικονομίας.

¹ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Organisation for Economic Cooperation and Development)

Παρόμοια με άλλες οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων, η άτυπη απασχόληση απαντάται κυρίως μεταξύ των νέων. Το 2016, το 34,4% των πολιτών 15-24 ετών απασχολούνταν ανεπίσημα (World Bank/WIIW 2018). Ομοίως, το 2017, το ένα τέταρτο των πολιτών αυτής της ηλικιακής κατηγορίας δεν ήταν σε απασχόληση, εκπαίδευση ή κατάρτιση (ILO 2018).

Συνολικά, η ποιότητα της εκπαίδευσης πρέπει να ενισχυθεί σε όλα τα επίπεδα. Τα αποτελέσματα της χώρας στο πρόγραμμα του ΟΟΣΑ για τη Διεθνή Αξιολόγηση Φοιτητών² του 2015 ήταν πολύ κάτω από τους μέσους όρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του ΟΟΣΑ (OECD 2018). Επιπλέον, σχεδόν το ένα τρίτο εκείνων που αποφοίτησαν πρόσφατα απασχολούνται σε μια εργασία που δεν σχετίζεται με τον τομέα σπουδών τους (EC 2018 a).

Αυτά τα στοιχεία αντιπροσωπεύουν σοβαρή απειλή για τις μακροπρόθεσμες προοπτικές ανάπτυξης της οικονομίας, καθώς αυξάνουν τις ελλείψεις δεξιοτήτων και τις αναντιστοιχίες μεταξύ εκπαιδευτικού συστήματος και αγοράς εργασίας. Την ίδια στιγμή, ενθαρρύνουν τους νέους να αναζητήσουν ευκαιρίες απασχόλησης στο εξωτερικό, επιδεινώνοντας έτσι τη διαρροή μυαλών, το λεγόμενο brain drain.

Όπως περιγράφεται στο πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης 2018 - 2020 (Ministry of Finance 2018), παρά τη σημαντική πρόοδο που σημειώθηκε την τελευταία δεκαετία, το επιχειρηματικό περιβάλλον της Βόρειας Μακεδονίας εξακολουθεί να παρουσιάζει ορισμένα διαρθρωτικά εμπόδια στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και τη διατήρηση της ανάπτυξης.

Τα βασικά εμπόδια που έχουν επισημανθεί σε αρκετές οικονομικές μελέτες μπορούν να συνοψιστούν ως: 1) απρόβλεπτο περιβάλλον λόγω συχνών αλλαγών στο κανονιστικό πλαίσιο· 2) μη διαφανείς παρα-φορολογικές επιβαρύνσεις· 3) αδιαφανής ερμηνεία και άνιση επιβολή των κανονισμών στις επιχειρήσεις, ιδίως από τους φορείς τοπικής εξουσίας και 4) μέγεθος του ανεπίσημου τομέα και έλλειψη ειδικευμένων εργαζομένων (Ministry of Finance 2018, EC 2018 a). Το κανονιστικό πλαίσιο αλλάζει συχνά και στερείται συστηματικής και διαφανούς επιβολής ή διευθέτησης των εμπορικών διαφορών (EC 2018 a, DFID/FCO 2018),

² Program for International Student Assessment (PISA)

γεγονός το οποίο μπορεί να παρακωλύσει την ικανότητα προγραμματισμού των επιχειρήσεων και τις επενδυτικές αποφάσεις. Συχνά δεν υπάρχει σαφής λογική για την επιβολή παρα-φορολογικών χρεώσεων, με ορισμένες αλληλεπικαλύψεις χρεώσεων μεταξύ κεντρικού και τοπικού επιπέδου (Ministry of Finance 2018). Οι επιχειρήσεις υπόκεινται επίσης σε άνιση επιβολή των επιχειρηματικών κανονισμών, όπως για παράδειγμα επιθεωρήσεις των οποίων ο σκοπός συχνά δεν είναι σαφής και μπορεί να επιφέρουν πρόστιμα που εφαρμόζονται με ασυνεπή και άδικο τρόπο (EC 2018 a).

Σε ό,τι αφορά το επιχειρηματικό περιβάλλον για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, είναι αδιαμφισβήτητο ότι ένα κανονιστικό και θεσμικό περιβάλλον που διευκολύνει την επιχειρηματική δραστηριότητα είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή τους. Ο ανεπίσημος τομέας είναι υπολογίσιμος, γεγονός που εκθέτει τις επίσημες επιχειρήσεις σε αθέμιτο ανταγωνισμό. Η έλλειψη ενός επαρκώς εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού – λόγω των υφιστάμενων ελλείψεων στο εκπαιδευτικό σύστημα και της συνεχιζόμενης διαρροής μυαλών – περιορίζει επίσης το αναπτυξιακό δυναμικό των επιχειρήσεων (EC 2018 a). Σε αυτόν τον τομέα, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις έχουν επίσης δηλώσει ότι η απουσία προγραμμάτων για την ενίσχυση της γνώσης των οικονομικών και της ετοιμότητας για επενδύσεις αποτελεί πρωταρχικό εμπόδιο για την ανάπτυξή τους (Ministry of Finance 2018). Επιπλέον, μη δασμολογικοί περιορισμοί, όπως τεχνικά πρότυπα και διοικητικές διαδικασίες, συνιστούν εμπόδιο στην ικανότητα των επιχειρήσεων να επωφελούνται από το εμπόριο.

Συνεντεύξεις του ιδιωτικού τομέα με εκπροσώπους μικρομεσαίων επιχειρήσεων έδειξαν ότι η διαφθορά εξακολουθεί να παρεμποδίζει την ικανότητα να επιχειρούν. Τα ποσοτικά δεδομένα από το Transparency International υποστηρίζουν αυτό το συμπέρασμα. Η Βόρεια Μακεδονία πέτυχε βαθμολογία ίση με 35 ως προς τον δείκτη αντίληψης διαφθοράς (Corruption Perception Index, CPI) στην κλίμακα αξιολόγησης από 0 έως 100, 106^η στην κατάταξη ανάμεσα σε 198 οικονομίες παγκοσμίως (Transparency International 2019 b). Αυτό δείχνει ότι η αντίληψη της διαφθοράς του δημόσιου τομέα συνέχισε να επιδεινώνεται από το 2014, όταν η επίδοση της οικονομίας ήταν ίση με 45 στο συγκεκριμένο δείκτη.

Σύμφωνα με αξιολόγηση της Παγκόσμιας Τράπεζας για το επιχειρείν το 2019, η Βόρεια Μακεδονία κατέλαβε την 10η θέση από 190 οικονομίες για τη συνολική ευκολία επιχειρηματικής δραστηριότητας (Ease of Doing Business, EDB) (World Bank 2020 b). Το 2020 κατέλαβε την 17^η θέση στην ίδια αξιολόγηση ανάμεσα σε 190 χώρες. Η αξιολόγηση της Παγκόσμιας Τράπεζας διαπίστωσε επίσης ότι η συγκεκριμένη χώρα είχε πραγματοποιήσει 42 μεταρρυθμίσεις για να βελτιώσει το επιχειρηματικό της περιβάλλον μεταξύ των αξιολογήσεων 2005 και 2019 – τον πέμπτο υψηλότερο αριθμό μεταρρυθμίσεων μεταξύ όλων των οικονομιών στην αξιολόγηση (World Bank 2018 a).

Η θεσμική δομή της οικονομίας της χώρας συναρτάται και από τη διαδικασία προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), που περιλαμβάνει πολιτικές και επηρεάζει το κανονιστικό πλαίσιο της οικονομικής και πολιτικής δραστηριότητας της υποψήφιας χώρας. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας συνεργασίας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1997, η Βόρεια Μακεδονία ήταν η πρώτη οικονομία των Δυτικών Βαλκανίων που υπέγραψε μια Συμφωνία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (Stabilization and Association Agreement, SAA) με την ΕΕ το 2001. Η συμφωνία εκείνη, η οποία τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 2004, ορίζει το πολιτικό πλαίσιο για τη διαδικασία ένταξης της Βόρειας Μακεδονίας στην ΕΕ. Η κυβέρνηση ζήτησε επίσημα την ένταξη στην ΕΕ τον Μάρτιο του 2004 και της χορηγήθηκε καθεστώς υποψήφιας χώρας τον Δεκέμβριο του 2005. Η ΕΕ ενέκρινε την εταιρική σχέση για την προσχώρηση τον Φεβρουάριο του 2008, ανανεώνοντας έτσι την προηγούμενη συμφωνία ευρωπαϊκής εταιρικής σχέσης (European Partnership) του Ιανουαρίου 2006.

Από το 2009, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέστησε την έναρξη των διαπραγματεύσεων προσχώρησης με τη χώρα. Ωστόσο, κυρίως λόγω της διαφωνίας με την Ελλάδα ως προς την ονομασία, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δεν αποφάσιζε να αρχίσει διαπραγματεύσεις για ένταξη μέχρι τον Ιούνιο του 2018. Τον Μάρτιο του 2012, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Βόρεια Μακεδονία ξεκίνησαν τον διάλογο προσχώρησης σε υψηλό επίπεδο με σκοπό την προώθηση των πολιτικών μεταρρυθμίσεων για την ένταξη. Το 2015 και το 2016, η Επιτροπή έθεσε τη σύστασή της για την πρόοδο υπό την προϋπόθεση της εφαρμογής της συμφωνίας του Pržino και της ουσιαστικής προόδου στην εφαρμογή των επείγουσών μεταρρυθμιστικών προτεραιοτήτων.

Τον Φεβρουάριο του 2018, η Επιτροπή έδωσε νέα ώθηση στην ένταξη των οικονομιών των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ με τη νέα στρατηγική της «Μια αξιόπιστη προοπτική διεύρυνσης και ενισχυμένη εμπλοκή της ΕΕ με τα Δυτικά Βαλκάνια», η οποία αναφέρει λεπτομερώς έξι πρωταρχικές πρωτοβουλίες μεταρρύθμισης (EC 2018 c). Αυτές οι πρωτοβουλίες περιλαμβάνουν την αντιμετώπιση βασικών θεμάτων που αφορούν το κράτος δικαίου, την ασφάλεια και τη μετανάστευση, την αυξημένη συνδεσιμότητα και τις σχέσεις γειτονίας.

Στις 17 Ιουνίου 2018, η Βόρεια Μακεδονία και η Ελλάδα υπέγραψαν τη Συμφωνία των Πρεσπών, η οποία προβλέπει ιδίως την αλλαγή του ονόματος της χώρας από «Δημοκρατία της Μακεδονίας» σε «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας», επιλύοντας έτσι τη διαφωνία ονόματος με την Ελλάδα. Στη συνέχεια, η Συμφωνία επικυρώθηκε από τα κοινοβούλια στα Σκόπια στις 20 Ιουνίου 2018 και στην Αθήνα πιο πρόσφατα, στις 25 Ιανουαρίου 2019. Με την Ελλάδα να μην αντιτίθεται πλέον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συμφώνησε να ξεκινήσει ενταξιακές διαπραγματεύσεις με τη Βόρεια Μακεδονία τον Ιούνιο 2019 υπό ορισμένες προϋποθέσεις, μεταξύ αυτών μεταρρυθμίσεις της δημόσιας διοίκησης, μεταρρύθμιση των υπηρεσιών ασφαλείας και πληροφοριών, δικαστικές μεταρρυθμίσεις και προληπτικές έρευνες, διώξεις και τελικές καταδίκες για υποθέσεις διαφθοράς και οργανωμένου εγκλήματος (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Εν τω μεταξύ, οι αξιολογήσεις προόδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αξιολόγησαν την ετοιμότητα της οικονομίας της Βόρειας Μακεδονίας να προσεγγίσει την ΕΕ. Τα ευρήματα και οι συστάσεις που δημοσιεύθηκαν στην έκθεση που προαναφέρθηκε για τον δείκτη πολιτικής μικρομεσαίων επιχειρήσεων παρέχουν την απαιτούμενη παρακολούθηση και καθοδήγηση για την κυβέρνηση της χώρας. Στόχος είναι να προετοιμαστεί για την εκπλήρωση των περαιτέρω απαιτήσεων που σχετίζονται με την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, τη διευκόλυνση των διαρθρωτικών αλλαγών και την ενθάρρυνση ενός φιλικού προς τις επιχειρήσεις περιβάλλοντος.

Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση προόδου που δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2018, η Βόρεια Μακεδονία είναι μέτρια προετοιμασμένη στον τομέα της επιχειρηματικής και βιομηχανικής πολιτικής (EC 2018 d). Ωστόσο, η έκθεση

σημειώνει ότι δεν έχει σημειώσει πρόοδο από την τελευταία έκθεση το 2016. Η έκθεση προόδου του 2018 κάλεσε την κυβέρνηση:

- Να υιοθετήσει μια νέα βιομηχανική πολιτική και στρατηγικές για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), τη γυναικεία επιχειρηματικότητα και τον τουρισμό και να περιλάβει μέτρα για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των ΜΜΕ σε χρηματοδότηση.
- Να εισάγει πρωτοβουλίες για την αύξηση των δεξιοτήτων σε εταιρείες, ιδίως ΜΜΕ, δίνοντάς τους την ευκαιρία να υιοθετήσουν νέες μεθόδους και τεχνολογίες.
- Να αναπτύξει μέτρα για τη σύνδεση άμεσων ξένων επενδύσεων με τοπικές εταιρείες.

Κατά συνέπεια, οι θεσμοί της χώρας υπόκεινται σε μεταρρυθμίσεις με βάση και τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την προώθηση της ενταξιακής διαδικασίας. Πέρα από αυτό όμως, η χώρα απολαμβάνει και οικονομική υποστήριξη από την ΕΕ προκειμένου να υλοποιήσει τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις.

Η ΕΕ αποτελεί τον μεγαλύτερο πάροχο οικονομικής βοήθειας για τη Βόρεια Μακεδονία. Υπό το Όργανο Προενταξιακής Βοήθειας (Instrument for Pre-accession Assistance, IPA), η Βόρεια Μακεδονία έχει λάβει συνολικά 622 εκατομμύρια ευρώ μεταξύ 2007 και 2013 (European External Action Service 2016). Με το δεύτερο όμοιο χρηματοδοτικό όργανο (IPA II), η χώρα έχει σχεδιαστεί να λάβει συνολικά 664,2 εκατομμύρια ευρώ μεταξύ 2014 και 2020, εκ των οποίων το 11% προορίζεται για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και την προώθηση της καινοτομίας (EC 2018 e). Θα επωφεληθεί επίσης από το περιφερειακά εστιασμένο IPA πρόγραμμα κατά την ίδια περίοδο.

Η χρηματοδότηση είναι επίσης διαθέσιμη για την υποστήριξη των ΜΜΕ, συμπεριλαμβανομένης της άντλησης κεφαλαίων για νεοσύστατες επιχειρήσεις, της παροχής επιδοτούμενων δανείων και εγγυήσεων, καθώς και την προώθηση δεξιοτήτων και χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης. Αυτά προσφέρονται και συντονίζονται μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων (EIF), του Πλαισίου Επενδύσεων Δυτικών Βαλκανίων, της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (EIB),

της Ευρωπαϊκής Τράπεζας για την Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη (EBRD) και του Κέντρου Επιχειρηματικής Ανάπτυξης και Καινοτομίας των Δυτικών Βαλκανίων.

Επιπρόσθετα με τα κεφάλαια βοήθειας από την ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων έχει παράσχει στη Βόρεια Μακεδονία 649 εκατομμύρια ευρώ σε δάνεια από το 1999 και άλλα 93,4 εκατομμύρια ευρώ σε επιχορηγήσεις του Επενδυτικού Πλαισίου των Δυτικών Βαλκανίων από το 2009, αξιοποιώντας επενδύσεις που εκτιμώνται σε 905 εκατομμύρια ευρώ (EC 2018 e).

Υπάρχει τώρα αυξανόμενη συναίνεση μεταξύ των οικονομολόγων ότι πολιτικές προσανατολισμένες στην αγορά ενδέχεται να είναι ανεπαρκείς χωρίς πιο σοβαρό θεσμικό μετασχηματισμό, σε τομείς που κυμαίνονται από τη γραφειοκρατία μέχρι τις αγορές εργασίας (Rodrik 2003). Κατά τη διάρκεια της μετάβασης, η χώρα δεν είχε αξιοσημείωτη επιτυχία στη δημιουργία αποτελεσματικών θεσμών, για διάφορους λόγους. Πρώτον, ως πολύ πρόσφατα ανεξάρτητο κράτος, έπρεπε να χτίσει πολλούς βασικούς θεσμούς σχεδόν από το μηδέν. Κατά δεύτερον, παραδοσιακά υπήρξε μια υπανάπτυκτη περιοχή. Συνεπώς, είναι λογικό ότι οι κάτοικοί της δεν έχουν «θεσμική μνήμη» σε θεσμούς που βασίζονται στην αγορά – για παράδειγμα, χρηματιστήρια – όπως υπήρχαν σε πιο ανεπτυγμένα μέρη της πρώην Γιουγκοσλαβίας και σε προηγμένες οικονομίες μετάβασης μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων. Τρίτον, μέχρι σήμερα, οι χαράσσοντες πολιτική στη Βόρεια Μακεδονία έχουν επικεντρώσει σχετικά λίγο την προσοχή τους στη διαδικασία δημιουργίας θεσμών, που ως χαρακτηριστικό είναι σύνηθες σε λιγότερο επιτυχημένες στρατηγικές μετάβασης (Petkovski και Bishev 2004).

Ως εκ τούτου, η ιδιωτικοποίηση απέτυχε να ενισχύσει την αναδιάρθρωση και την καλύτερη επίδοση των επιχειρήσεων, εν μέρει ως αποτέλεσμα της μεθόδου ιδιωτικοποίησης, αλλά και λόγω των θεσμικών εμποδίων που επηρεάζουν την ανάπτυξη των επιχειρήσεων και την οικονομική τους μεγέθυνση. Η εμπειρία στη συγκεκριμένη χώρα επιβεβαιώνει επίσης ότι η διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων κινδυνεύει να προκαλέσει μη αναμενόμενα αποτελέσματα, σε συνθήκες απουσίας σκληρών δημοσιονομικών περιορισμών (προϋπολογισμού) και αποτελεσματικού ανταγωνισμού.

Μια επισκόπηση στα κυριότερα στοιχεία της οικονομίας της Βόρειας Μακεδονίας κατά το τρέχον έτος, δείχνει ότι η οικονομία έχει εισέλθει σε ύφεση το 2020, ένεκα της πανδημίας COVID-19 που εξαπλώθηκε στον πλανήτη και έχει σοβαρές οικονομικές συνέπειες για τη συντριπτική πλειοψηφία των χωρών. Μετά την επέκταση κατά 3,6% το 2019, το ΑΕΠ σημείωσε απότομη πτώση ως αποτέλεσμα της πανδημίας. Η βιομηχανία, το εμπόριο, οι μεταφορές και ο τουρισμός επηρεάστηκαν ιδιαίτερα (EBRD 2020 a).

Μεγάλα και στοχευμένα πακέτα υποστήριξης μετριάζουν τον αντίκτυπο της κρίσης. Η κυβέρνηση υποστηρίζει άτομα και εταιρείες και προστατεύει την απασχόληση και τα νοικοκυριά πολύ χαμηλού εισοδήματος μέσω στοχοθετημένων μέτρων. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται προσωρινές πληρωμές ελάχιστων μισθών σε εταιρείες που πλήττονται από τον ιό και πάγωμα αποπληρωμής δανείων.

Η χώρα έχει εντείνει τη μετάβαση σε μια πράσινη οικονομία. Έχει ψηφιστεί ένας ολοκληρωμένος νόμος για την ενεργειακή αποτελεσματικότητα σύμφωνα με τις οδηγίες της ΕΕ και η κυβέρνηση αναζητά επενδυτές για τη μετατροπή ενός εγκαταλελειμμένου ανθρακωρυχείου σε ηλιακό πάρκο 100 MW (EBRD 2020 a).

Η οικονομική ανάκαμψη σταμάτησε λόγω της πανδημίας. Η αύξηση κατά 3,6% το 2019 καθοδηγήθηκε κυρίως από την εγχώρια ζήτηση, ενώ οι εξαγωγές ήταν επίσης ισχυρές, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 9%, αν και η αύξηση αυτή αντισταθμίστηκε από αντίστοιχη αύξηση των εισαγωγών. Το πρώτο εξάμηνο του 2020 το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 6,4% σε ετήσια βάση, με έντονα μειωμένη δραστηριότητα στη βιομηχανία και το εμπόριο, τις μεταφορές και τον τουρισμό. Από πλευράς δαπανών, μόνο η κρατική κατανάλωση παρουσίασε αύξηση, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση, όλες οι επενδύσεις, οι εξαγωγές και οι εισαγωγές μειώθηκαν σημαντικά. Η ανεργία αυξήθηκε ελαφρά το δεύτερο τρίμηνο του 2020, στο 16,7%, αντικατοπτρίζοντας τον αντίκτυπο της πανδημίας στο οικονομία, αλλά η ανεργία των νέων συνέχισε να μειώνεται, αν και παραμένει υψηλή στο 33,8%.

Ο ετήσιος πληθωρισμός παραμένει χαμηλός στο 0,7% από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 2020. Τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το δημόσιο χρέος αυξάνονται. Μετά από οριακή αύξηση το 2019 σε 2,0% του ΑΕΠ, το έλλειμμα της

γενικής κυβέρνησης αναμένεται να φθάσει σχεδόν στο 7% του ΑΕΠ το 2020 λόγω του συνδυασμού της μείωσης του ΑΕΠ και των εσόδων καθώς και της αύξησης του κόστους ως αποτέλεσμα των μέτρων που υιοθετήθηκαν για τον μετριασμό των επιπτώσεων της κρίσης. Τα μέτρα αναστολής λειτουργίας της οικονομίας (lock-down) και η χαμηλότερη εξωτερική ζήτηση έχουν μειώσει την οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα την έλλειψη εσόδων, ενώ οι τρέχουσες δαπάνες για την υγεία, οι οικονομικές επιδοτήσεις και οι κοινωνικές μεταβιβάσεις είναι υψηλότερες από τον προϋπολογισμό και αντισταθμίζονται μόνο εν μέρει από χαμηλότερες κεφαλαιουχικές δαπάνες. Το χρέος της γενικής κυβέρνησης αυξάνεται σημαντικά το 2020. Τον Ιούνιο 2020, το δημόσιο χρέος ανήλθε στο 50,7% του ΑΕΠ (10,5 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερο από τα τέλη του 2019), ενώ το εγγυημένο χρέος αντιπροσώπευε άλλο ένα 8,4% του ΑΕΠ. Η χρηματοδότηση των μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης είναι κυρίως εξωτερική, συμπεριλαμβανομένης της χρηματοδότησης από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Ευρωπαϊκή Ένωση, διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και την έκδοση ενός ευρώ-ομολόγου αξίας 700 εκατομμυρίων ευρώ το Μάιο του 2020.

Ο τραπεζικός τομέας παρέμεινε ανθεκτικός. Στο τέλος Μαρτίου 2020, τα ρευστά στοιχεία ενεργητικού του τραπεζικού τομέα αντιπροσώπευαν περίπου το 30% του συνόλου του πάγιου ενεργητικού του, ενώ η κεφαλαιακή επάρκεια ήταν 16,5%, υπερβαίνοντας το ελάχιστο ρυθμιστικό. Η αύξηση των δανείων αυξήθηκε από 5,8% τον Μάρτιο του 2020 σε 8,2% τον Ιούλιο, λόγω του ταχύτερου δανεισμού προς τον εταιρικό τομέα. Τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια (non-performing loans, NPL) μειώθηκαν από 5,4% τον Ιούνιο του 2019 σε 4,7% τον Μάρτιο του 2020. Ως παράδειγμα της ανθεκτικότητας του τραπεζικού τομέα αναφέρεται ότι τον Αύγουστο του 2020 η κεντρική τράπεζα προέβη σε ανάκληση της άδειας λειτουργίας μιας μικρής τράπεζας χωρίς συστηματικό αντίκτυπο στον τομέα.

III. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για να μελετηθεί μια οικονομία και να διερευνηθούν οι δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης, ένας τρόπος που απαντάται συχνά είναι η συγκριτική αξιολόγηση (benchmarking) των διεθνών δεικτών της οικονομίας. Η συγκριτική αξιολόγηση είναι η μεθοδολογία μέτρησης της ποιότητας των παραγόντων που λαμβάνουν αποφάσεις (επιχειρήσεις, οργανισμοί, χώρες) σε σχέση με προγράμματα, πολιτικές, προϊόντα και μετρήσεις απόδοσης και η σύγκρισή τους με συγκεκριμένες ή παρόμοιες μετρήσεις παραγόντων που διαπρέπουν στην κατηγορία (Vrachimopoulos 2015). Όταν πρόκειται για χώρες, η μέτρηση πραγματοποιείται μέσω σύγκρισης των πολιτικών, των μεταρρυθμίσεων και των χαρακτηριστικών απόδοσης της κάθε χώρας με τα αντίστοιχα στοιχεία εντός μιας ομάδας όμοιων χωρών. Με τον τρόπο αυτό, προκύπτει μια σειρά κατάταξης των χωρών με βάση την επίδοση σε έναν δείκτη, στη βάση ενός μεθοδολογικού πλαισίου.

Η συγκριτική αξιολόγηση μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην ενθάρρυνση συζητήσεων γύρω από πολιτικές, μέσω εντοπισμού των αδύναμων σημείων, αλλά και γύρω από τομείς στους οποίους εκείνοι που χαράζουν πολιτική αναγνωρίζουν σωστές πρακτικές. Τα ποσοτικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται από τους δείκτες συγκριτικής αξιολόγησης παρέχουν ένα σημείο εκκίνησης για να αναλυθεί το πώς διαφορετικές πολιτικές και μεταρρυθμίσεις οδηγούν στα επιθυμητά αποτελέσματα σχετικά με στόχους όπως υψηλότερη ανταγωνιστικότητα, απασχόληση, εισοδήματα, ανάπτυξη.

Μερικοί από τους πιο γνωστούς δείκτες συγκριτικής αξιολόγησης των οικονομιών των χωρών είναι:

- α. ο δείκτης παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (Global Competitiveness Index - GCI)
- β. ο δείκτης αντιλήψεων διαφθοράς (Corruption Perceptions Index - CPI)
- γ. ο δείκτης οικονομικής ελευθερίας (Index of Economic Freedom - IEF)

δ. ο δείκτης ευκολίας του επιχειρείν (Ease of Doing Business index - EDB)

Για τους ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας εργασίας, θα βασιστούμε στους τρεις (3) πρώτους δείκτες από τους προαναφερθέντες. Προκειμένου να αντλήσουμε αριθμητικά δεδομένα, προστρέχουμε σε τρεις πηγές: (α) το World Economic Forum, (β) τον Transparency International και (γ) το Heritage Foundation. Από αυτούς τους διεθνείς οργανισμούς, λαμβάνουμε δεδομένα αντίστοιχα για τρεις δείκτες συγκριτικής αξιολόγησης των οικονομιών παγκοσμίως, τους οποίους και θα χρησιμοποιήσουμε στην ανάλυση που ακολουθεί. Το World Economic Forum (WEF) προβαίνει σε ετήσια έκδοση του δείκτη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (GCI) για 141 χώρες - οικονομίες που αντιπροσωπεύουν ως σύνολο το 99% του παγκόσμιου ΑΕΠ (World Economic Forum 2020 b). Ο οργανισμός Transparency International δημοσιεύει σε ετήσια βάση τις επιδόσεις των χωρών μέσω του δείκτη CPI και την αντίστοιχη κατάταξη, που δείχνει την έκταση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα, όπως γίνεται αντιληπτή από ειδικούς και στελέχη επιχειρήσεων. Είναι ένας σύνθετος δείκτης, ένας συνδυασμός 13 ερευνών και αξιολογήσεων της διαφθοράς, που συλλέγονται από ένα σύνολο αξιόπιστων ιδρυμάτων (Transparency International 2019 a). Το Heritage Foundation δημοσιεύει σε ετήσια βάση τον δείκτη οικονομικής ελευθερίας (IEF) και αξιολογεί τις χώρες σε παγκόσμια κλίμακα χρησιμοποιώντας 12 ποσοτικές και ποιοτικές παραμέτρους. Ο δείκτης αξιολογεί τις κυβερνητικές πολιτικές και τις οικονομικές συνθήκες. Από την πρώτη δημοσίευσή του το 1995, ο δείκτης, ως μια ετήσια ανάλυση μεταξύ χωρών, παρακολουθεί την πρόοδο της οικονομικής ελευθερίας σε όλο τον κόσμο και μετρά τον πραγματικό αντίκτυπο της προώθησης της οικονομικής ελευθερίας (Heritage Foundation 2020 b).

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η χρησιμοποίηση των στοιχείων που επεξεργάζονται και παράγουν διεθνείς οργανισμοί όπως οι προαναφερθέντες – που παρέχουν αξιολογήσεις και συμβουλευτική – είναι ένας καλός τρόπος για να εκτιμηθεί η επίδραση των θεσμικών παραγόντων. Και αυτό επειδή οι επενδυτές ενδιαφέρονται συχνά για ζητήματα θεσμών, το νόμο και την εκτελεστότητά του, την αποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας, την πιθανότητα εθνικοποίησης και την έκταση της διαφθοράς προτού προχωρήσουν στην υλοποίηση των επενδυτικών τους σχεδίων. Η βαθμολογία GCI ή οι δείκτες IEF συγκρίνονται συχνά με το κατά

κεφαλήν ΑΕΠ, την ετήσια μεταβολή στην ανάπτυξη (από έτος σε έτος) ή τον μέσο ρυθμό ανάπτυξης σε μεσοπρόθεσμη περίοδο (κυρίως σε βάθος πενταετίας) (Cermakova et al 2020). Οι επιδόσεις στο CPI αποτελούν ένα από τα πρώτα στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη από διεθνή επενδυτικά σχήματα προτού προχωρήσουν στην υλοποίηση μιας επιχειρηματικής απόπειρας σε οποιαδήποτε χώρα.

Η ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΩΣ ΜΟΧΛΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ GCI

Ο Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας έχει χρησιμοποιηθεί ως ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής πολλών χωρών με την πάροδο των ετών. Από την πρώτη δημοσίευσή του, ο δείκτης έχει αναγνωριστεί ευρέως ως ένας κοινά αποδεκτός τρόπος μέτρησης της ανταγωνιστικότητας, όπως ορίζεται από το World Economic Forum.

Το GCI μετρά το επίπεδο ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας, η οποία ορίζεται ως το σύνολο των θεσμών, των πολιτικών και των παραγόντων που καθορίζουν την παραγωγικότητα της οικονομίας. Το επίπεδο παραγωγικότητας, με τη σειρά του, καθορίζει το επίπεδο ευημερίας που μπορεί να επιτευχθεί από μια οικονομία. Το επίπεδο παραγωγικότητας συνδέεται επίσης με τα ποσοστά απόδοσης που προκύπτουν από επενδύσεις σε μια οικονομία, τα οποία με τη σειρά τους είναι θεμελιώδεις παράγοντες για τον ρυθμό ανάπτυξής της. Με άλλα λόγια, η παραγωγικότητα μιας χώρας καθορίζει την ικανότητά της να διατηρεί υψηλό επίπεδο εισοδήματος, και επιπρόσθετα είναι μια από τις καθοριστικές συνιστώσες της απόδοσης των επενδύσεων, που είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που εξηγούν το αναπτυξιακό δυναμικό μιας οικονομίας. Συνεπώς, μια πιο ανταγωνιστική οικονομία είναι εκείνη που είναι πιθανό να αναπτυχθεί ταχύτερα με την πάροδο του χρόνου.

Η κεντρική θέση της ανταγωνιστικότητας ως ένας παράγοντας - κλειδί και προϋπόθεση για την ευημερία μιας κοινωνίας, αναγνωρίζεται με το σκεπτικό ότι υψηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας είναι απαραίτητα για την επίτευξη μιας βιώσιμης ευημερίας.

Μιλώντας για ανταγωνιστικότητα, η έννοια περιλαμβάνει στατικά και δυναμικά στοιχεία. Πολλοί καθοριστικοί παράγοντες συνεισφέρουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας. Η κατανόηση των παραγόντων πίσω από αυτήν τη διαδικασία έχει απασχολήσει τη σκέψη των οικονομολόγων για εκατοντάδες χρόνια, αποτελώντας τη βάση για θεωρίες που κυμαίνονται από τη σημασία που απέδιδε ο Adam Smith στην εξειδίκευση και τον καταμερισμό της εργασίας έως την έμφαση των νεοκλασικών οικονομολόγων στην επένδυση σε φυσικό κεφάλαιο και υποδομές. Πιο πρόσφατα, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον για άλλους μηχανισμούς όπως η εκπαίδευση και η κατάρτιση, η τεχνολογική πρόοδος, η μακροοικονομική σταθερότητα, η χρηστή διακυβέρνηση, η εταιρική πολυπλοκότητα και η αποτελεσματικότητα της αγοράς, μεταξύ άλλων. Παρόλο που όλοι αυτοί οι παράγοντες είναι πιθανό να είναι σημαντικοί για την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη, δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι – δύο ή περισσότεροι από αυτούς μπορούν να είναι κρίσιμοι ταυτόχρονα, και στην πραγματικότητα αυτό είναι που έχει αποδειχθεί στην οικονομική βιβλιογραφία.

Το GCI 4.0 – όπως εισήχθη από το WEF το 2018 με σκοπό να ληφθούν υπόψη τα ιδιαίτερης βαρύτητας φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης και της τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης, και με βάση τα 40 περίπου χρόνια (από το 1979 όταν πρωτοδημιουργήθηκε ο δείκτης) εμπειρίας στην παρατήρηση των συνιστωσών της μακροπρόθεσμης ανταγωνιστικότητας – είναι ένας ολοκληρωμένος δείκτης και αποτελεί το προϊόν του αθροίσματος 103 μεμονωμένων ενδεικτών (indicators). Οι τελευταίοι προκύπτουν από ένα συνδυασμό δεδομένων από διεθνείς οργανισμούς καθώς και από την Executive Opinion Survey του WEF (World Economic Forum, 2020 b). Οι ενδείκτες είναι οργανωμένοι σε 12 πυλώνες (pillars), κάθε ένας εκ των οποίων περιλαμβάνει αριθμό πιο εξειδικευμένων μεταβλητών. Οι μεταβλητές που αναλύονται σε καθέναν από αυτούς τους 12 πυλώνες είναι γνωστές και επωφελούνται από την έρευνα και τις μελέτες που έχουν διεξαχθεί στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ για πάνω από τρεις δεκαετίες στο ζήτημα της ανταγωνιστικότητας, καθώς και από μια πλούσια βιβλιογραφία για την ανάπτυξη και την οικονομική μεγέθυνση.

Η απόδοση μιας χώρας στα συνολικά αποτελέσματα GCI καθώς και στα επιμέρους στοιχεία του δηλώνεται ως «βαθμολογία προόδου» σε κλίμακα 0 έως

100, όπου 100 αντιπροσωπεύει το «άνω όριο», μια ιδανική κατάσταση όπου ένα ζήτημα παύει να αποτελεί περιορισμό για την αύξηση της παραγωγικότητας. Κάθε χώρα πρέπει να στοχεύει να πλησιάζει περισσότερο στο άνω όριο της κάθε συνιστώσας του δείκτη. Το GCI 4.0 επιτρέπει στις οικονομίες την παρακολούθηση της προόδου με την πάροδο του χρόνου. Αυτή η προσέγγιση δίνει έμφαση στο ότι η ανταγωνιστικότητα δεν είναι παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος μεταξύ των χωρών· αντιθέτως, είναι εφικτή για όλες τις χώρες.

Αυτό το ανοιχτό πνεύμα αποτυπώνεται στο GCI συμπεριλαμβάνοντας έναν σταθμισμένο μέσο όρο πολλών διαφορετικών στοιχείων, όπου το καθένα μετρά μια διαφορετική πτυχή της ανταγωνιστικότητας. Τα στοιχεία ομαδοποιούνται σε 12 πυλώνες ανταγωνιστικότητας:

- Πρώτος πυλώνας: Θεσμοί
- Δεύτερος πυλώνας: Υποδομές
- Τρίτος πυλώνας: Μακροοικονομικό περιβάλλον
- Τέταρτος πυλώνας: Υγεία και πρωτοβάθμια εκπαίδευση
- Πέμπτος πυλώνας: Ανώτερη εκπαίδευση και κατάρτιση
- Έκτος πυλώνας: Αποτελεσματικότητα αγοράς αγαθών
- Έβδομος πυλώνας: Αποτελεσματικότητα αγοράς εργασίας
- Όγδοος πυλώνας: Ανάπτυξη χρηματαγοράς
- Ένατος πυλώνας: Τεχνολογική ετοιμότητα
- Δέκατος πυλώνας: Μέγεθος αγοράς
- Ενδέκατος πυλώνας: Επιχειρηματική εξειδίκευση
- Δωδέκατος πυλώνας: Καινοτομία

Ο πρώτος πυλώνας («Θεσμοί») αποτελεί μια από τις ανεξάρτητες μεταβλητές των οποίων θα εξετάσουμε την αλληλεπίδραση με τη μεγέθυνση της

οικονομίας της Βόρειας Μακεδονίας. Συνεπώς, θα αναφερθούμε εκτενώς στον συγκεκριμένο πυλώνα, ως έννοια και ως οικονομετρική μεταβλητή, στις επόμενες σελίδες.

ΘΕΣΜΟΙ: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΥΛΩΝΑΣ ΤΟΥ GCI ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Το θεσμικό περιβάλλον καθορίζεται από το νομικό και διοικητικό πλαίσιο εντός του οποίου άτομα, επιχειρήσεις και κυβερνήσεις αλληλεπιδρούν για τη δημιουργία πλούτου. Η σημασία ενός υγιούς και δίκαιου θεσμικού περιβάλλοντος έχει γίνει ακόμη πιο εμφανής κατά την πρόσφατη οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση και είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για την περαιτέρω στήριξη της εύθραυστης ανάκαμψης, δεδομένου του ενισχυμένου ρόλου που διαδραματίζει το κράτος σε διεθνές επίπεδο και για τις οικονομίες πολλών χωρών.

“The state strikes back” είναι ο τίτλος της πολύ πρόσφατα εκδοθείσας έκθεσης μετάβασης (Transition Report) της EBRD για το έτος 2020 (EBRD 2020 b). Παρότι το τέλος του κομμουνισμού και η πτώση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης πριν από τρεις δεκαετίες παρείχε την απόλυτη αιτιολόγηση για οποιαδήποτε προσπάθεια περιορισμού του ρόλου του κράτους στην οικονομία, εντούτοις διάφορα γεγονότα που συνέβησαν μεταγενέστερα ή εξακολουθούν να συμβαίνουν, όπως η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008-2009, η κλιματική αλλαγή και οι έντονες οικονομικές ανισότητες που παρατηρούνται κυρίως σε βάρος των πλέον αδύναμων, έχουν φέρει στο προσκήνιο τη συζήτηση για ενδυνάμωση αυτού του ρόλου. Επιπλέον, η συνεχιζόμενη κρίση COVID-19 επιτάχυνε αυτή την τάση, αυξάνοντας τις προσδοκίες σχετικά με την ικανότητα του κράτους να διατηρήσει τη δημόσια υγεία και να αντιμετωπίσει τους οικονομικούς κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι πολίτες.

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι υπάρχει μια ατζέντα προκλήσεων για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες, η διαχείριση των οποίων θα εξαρτηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ποιότητα των θεσμών και της δημόσιας διακυβέρνησης. Εάν οι θεσμοί είναι αδύναμοι, υπάρχει ο κίνδυνος το κράτος να λειτουργεί ως αρπακτικό που απομυζά τους πόρους που προορίζονται για άτομα που έχουν

ανάγκη, που δίνει θέσεις εργασίας σε πολιτικούς συμμάχους και μέλη των οικογενειών που έχουν την εξουσία και χρησιμοποιούν τις κρατικές τράπεζες για εξυπηρέτηση πολιτικών συμφερόντων. Εάν βελτιωθεί η διακυβέρνηση, ωστόσο, το κράτος γίνεται χέρι φροντίδας που μπορεί να ενισχύσει τους μη έχοντες και να καθοδηγήσει την οικονομία μέσω της μετάβασης σε πράσινη οικονομία, παρέχοντας ουσιαστική υποστήριξη με διαφανή τρόπο και υιοθετώντας πολιτικές που στοχεύουν στο μέλλον.

Με δεδομένο το ρόλο του κράτους στη στήριξη της οικονομίας και των κύριων δρώντων της (επιχειρήσεις και πολίτες), εξετάζουμε την επίδραση των θεσμών στην ανάπτυξη μιας χώρας. Καθότι οι θεσμοί αποτελούν τον πρώτο και σημαντικότερο πυλώνα του δείκτη GCI, οφείλουμε να αναφερθούμε στις επιμέρους συνιστώσες του: θεσμοί που άπτονται της ασφάλειας, του κοινωνικού κεφαλαίου, των ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances), της λειτουργίας του δημοσίου τομέα, της διαφάνειας, των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, της εταιρικής διακυβέρνησης και του μελλοντικού προσανατολισμού της κυβέρνησης της χώρας.

Η ποιότητα των θεσμών επηρεάζει σημαντικά την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη. Επηρεάζει τις επενδυτικές αποφάσεις και την οργάνωση της παραγωγής και παίζει βασικό ρόλο στους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες κατανέμουν τα οφέλη και αναλαμβάνουν το κόστος των αναπτυξιακών στρατηγικών και πολιτικών. Για παράδειγμα, οι ιδιοκτήτες γης, εταιρικών μετοχών ή πνευματικής ιδιοκτησίας δεν είναι πρόθυμοι να επενδύσουν στη βελτίωση και συντήρηση των περιουσιακών τους δικαιωμάτων, εάν τα δικαιώματά τους ως ιδιοκτήτες δεν προστατεύονται.

Ο ρόλος των θεσμικών οργάνων υπερβαίνει το νομικό πλαίσιο. Η κυβερνητική στάση απέναντι στις αγορές και τις ελευθερίες και η αποτελεσματικότητα των δραστηριοτήτων της είναι επίσης πολύ σημαντικές: υπερβολική γραφειοκρατία, υπερβολική ρύθμιση, διαφθορά, ανεντιμότητα στο χειρισμό δημοσίων συμβάσεων, έλλειψη διαφάνειας και αξιοπιστίας, αδυναμία παροχής κατάλληλων υπηρεσιών για τον επιχειρηματικό τομέα και η πολιτική εξάρτηση του δικαστικού συστήματος επιβάλλει σημαντικό οικονομικό κόστος στις επιχειρήσεις και επιβραδύνει τη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης.

Επιπλέον, η σωστή διαχείριση των δημοσίων οικονομικών είναι ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της εμπιστοσύνης στο εθνικό επιχειρηματικό περιβάλλον. Οι δείκτες που αποτυπώνουν την ποιότητα της διαχείρισης των δημόσιων οικονομικών περιλαμβάνονται στον πυλώνα «Θεσμοί», για να συμπληρώσουν τα μέτρα μακροοικονομικής σταθερότητας που περιλαμβάνονται στον τρίτο πυλώνα του GCI, που αφορά το μακροοικονομικό περιβάλλον.

Αν και η οικονομική βιβλιογραφία έχει επικεντρωθεί κυρίως σε δημόσιους θεσμούς, οι ιδιωτικοί θεσμοί αποτελούν επίσης σημαντικό στοιχείο στη διαδικασία δημιουργίας πλούτου. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, μαζί με πολλά εταιρικά σκάνδαλα, υπογράμμισαν τη σημασία της λογοδοσίας και της αναφοράς προτύπων καθώς και της διαφάνειας για την πρόληψη της απάτης και της κακής διαχείρισης, τη διασφάλιση καλής διακυβέρνησης και τη διατήρηση της εμπιστοσύνης των επενδυτών και των καταναλωτών. Μια οικονομία εξυπηρετείται σωστά από επιχειρήσεις που λειτουργούν με ειλικρίνεια, όπου οι διευθυντές τηρούν ισχυρές ηθικές πρακτικές στις συναλλαγές τους με την κυβέρνηση, με άλλες εταιρείες και το ευρύ κοινό (World Economic Forum 2014). Η διαφάνεια του ιδιωτικού τομέα είναι απαραίτητη για τις επιχειρήσεις. Μπορεί να επιτευχθεί μέσω της χρήσης προτύπων καθώς και πρακτικών ελέγχου που διασφαλίζουν την έγκαιρη πρόσβαση στην πληροφορία.

Παρόλο που λαμβάνουμε τα αποτελέσματα του πυλώνα «Θεσμοί», όπως και των υπόλοιπων πυλώνων της ανταγωνιστικότητας, ξεχωριστά, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι δεν είναι ανεξάρτητοι: τείνουν να ενισχύουν ο ένας τον άλλον ενώ μια αδυναμία σε έναν τομέα συχνά έχει αρνητικό αντίκτυπο σε άλλους. Για παράδειγμα, μια ισχυρή ικανότητα καινοτομίας (πυλώνας 12) θα είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί χωρίς ένα υγιές, καλά μορφωμένο και εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό (πυλώνες 4 και 5) που είναι ικανός να απορροφήσει νέες τεχνολογίες (πυλώνας 9) και χωρίς επαρκή χρηματοδότηση (πυλώνας 8) για έρευνα και ανάπτυξη ή μια αποτελεσματική αγορά αγαθών που καθιστά δυνατή την εισαγωγή νέων καινοτομιών στην αγορά (πυλώνας 6). Αν και οι πυλώνες είναι συγκεντρωμένοι σε έναν ενιαίο δείκτη, οι ενδείκτες αναφέρονται διακριτά για τον κάθε πυλώνα, επειδή τέτοιες λεπτομέρειες παρέχουν μια εικόνα των συγκεκριμένων τομέων στους οποίους μια συγκεκριμένη χώρα πρέπει να βελτιωθεί.

Ακριβώς λόγω της βαρύνουσας σημασίας των θεσμών στην ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας, άρα και στη μεγέθυνσή της, στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούνται τα δεδομένα που αφορούν αυτόν τον πυλώνα, μεταξύ άλλων. Τα δεδομένα αυτά είναι διαθέσιμα από το WEF, που παρέχει στοιχεία τόσο για το GCI όσο και για κάθε έναν από τους πυλώνες του.

Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΩΣ ΑΝΑΣΤΕΛΛΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ CPI

Ο δείκτης CPI είναι ο ευρύτερα χρησιμοποιούμενος δείκτης διαφθοράς παγκοσμίως. Ξεκίνησε να χρησιμοποιείται για πρώτη φορά το 1995 και ανταποκρίνεται στην ανάγκη να εκτιμηθεί με συγκεκριμένη μέθοδο, κοινή για όλες τις χώρες του κόσμου, η έκταση της διαφθοράς και να τεθεί το ζήτημα αυτό στη διεθνή ατζέντα πολιτικής.

Αποτελεί ένα από τα εργαλεία του Transparency International που ως οργανισμός συνιστά μια παγκόσμια κίνηση με σκοπό αφενός τον τερματισμό της αδικίας που συνεπάγεται η διαφθορά και αφετέρου την προώθηση της διαφάνειας, της ευθύνης και της ακεραιότητας σε όλα τα επίπεδα και όλους τους τομείς της κοινωνίας.

Κάθε χρόνο οι χώρες βαθμολογούνται σχετικά με το πόσο διεφθαρμένοι είναι οι δημόσιοι τομείς τους. Ο Δείκτης Αντιλήψεων Διαφθοράς στέλνει ένα ισχυρό μήνυμα και οι κυβερνήσεις αναγκάζονται να λάβουν ειδοποίηση και να προχωρήσουν σε ανάλογες δράσεις.

Πίσω από τους αριθμούς που αντιστοιχούν στις επιδόσεις των χωρών στην κλίμακα της διαφθοράς, βρίσκεται η καθημερινή πραγματικότητα για τους ανθρώπους που ζουν σε αυτές τις χώρες. Ο δείκτης δεν μπορεί να αποτυπώσει την ατομική απογοήτευση εξαιτίας αυτής της πραγματικότητας, αλλά συλλαμβάνει τις ενημερωμένες απόψεις αναλυτών, επιχειρηματιών και εμπειρογνομόνων σε χώρες σε όλο τον κόσμο (Transparency International 2019 a).

Ο δείκτης, ο οποίος κατατάσσει 198 χώρες κατά τα αντιληπτά επίπεδα διαφθοράς του δημόσιου τομέα σύμφωνα με ειδικούς και επιχειρηματίες,

χρησιμοποιεί κλίμακα από 0 έως 100, όπου το 0 αντιστοιχεί σε πολύ διεφθαρμένες δημόσιες λειτουργίες και το 100 σε πολύ διαφανείς. Είναι αξιοπρόσεχτο ότι πάνω από τα δύο τρίτα των χωρών βαθμολογήθηκαν κάτω από 50 στο CPI του 2019, με μέσο όρο μόλις 43 (Transparency International 2019 b).

Η έννοια της διαφθοράς περιλαμβάνει γενικά παράνομες δραστηριότητες, οι οποίες είναι σκόπιμα κρυμμένες και έρχονται στο φως μόνο μέσω σκανδάλων, ερευνών ή διώξεων. Ενώ ερευνητές από την ακαδημαϊκή κοινότητα, την κοινωνία των πολιτών και τις κυβερνήσεις έχουν σημειώσει βήματα προόδου σε ό,τι αφορά τη μέτρηση της διαφθοράς με αντικειμενικό τρόπο σε συγκεκριμένους τομείς, μέχρι σήμερα δεν υπάρχει δείκτης που να μετρά τα αντικειμενικά εθνικά επίπεδα διαφθοράς άμεσα και εξαντλητικά. Οι πηγές και οι έρευνες που συνθέτουν τον δείκτη θέτουν στους ερωτώμενους ερωτήματα που βασίζονται σε προσεκτικά σχεδιασμένα και βαθμονομημένα ερωτηματολόγια. Ο δείκτης περιλαμβάνει ενημερωμένες απόψεις των σχετικών ενδιαφερομένων, οι οποίες γενικά συσχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με αντικειμενικούς δείκτες, όπως οι εμπειρίες πολιτών ως προς τη δωροδοκία όπως συλλαμβάνεται από το Global Corruption Barometer, ένα διαφορετικό δείκτη - εργαλείο του Transparency International.

Αποκαλύπτει ότι η συνεχιζόμενη αποτυχία των περισσότερων χωρών να ελέγξουν σημαντικά τη διαφθορά συμβάλλει σε μια κρίση της δημοκρατίας σε όλο τον κόσμο. Παρόλο που υπάρχουν εξαιρέσεις, τα δεδομένα δείχνουν ότι παρά την πρόοδο, οι περισσότερες χώρες αποτυγχάνουν να προχωρήσουν σοβαρά στην καταπολέμηση της διαφθοράς.

Κατά τα λεγόμενα της προέδρου του Transparency International, Delia Ferreira Rubio: «Η διαφθορά είναι πολύ πιο πιθανό να ανθίσει όταν τα δημοκρατικά θεμέλια είναι αδύναμα και, όπως έχουμε δει σε πολλές χώρες, όπου μη δημοκρατικοί και λαϊκιστές πολιτικοί μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους». Η εξάπλωση του φαινομένου της διαφθοράς στον δημόσιο βίο υποσκάπτει τη λειτουργία των θεσμών σε μια δημοκρατία και, ως εκ τούτου, υποσκάπτει την ίδια τη δημοκρατία. Οι πολίτες δεν έχουν εμπιστοσύνη στον τρόπο λειτουργίας του κράτους και αποθαρρύνονται από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες, οικονομικές και πολιτικές. Η ανάπτυξη δυσχεραίνεται καθώς τα εμπόδια είναι ανυπέρβλητα για όσους δεν είναι σε θέση να αποτελέσουν μέρος

του συστήματος διακυβέρνησης. Συνεπώς, ο περιορισμός της διαφθοράς αποτελεί έναν παράγοντα με θεσμικές διαστάσεις που έχει άμεση σχέση με τη μεγέθυνση μιας οικονομίας. Για το λόγο αυτό, είναι και μία μεταβλητή της οποίας θα εξεταστεί η αλληλεπίδραση με την ανάπτυξη στην ανάλυση που ακολουθεί στην τέταρτη ενότητα.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΩΣ ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ - Ο ΔΕΙΚΤΗΣ ΙΕΦ

Ο δείκτης καλύπτει 12 ελευθερίες – από δικαιώματα ιδιοκτησίας έως οικονομική ελευθερία – σε 186 χώρες.

Η οικονομική ελευθερία είναι το θεμελιώδες δικαίωμα κάθε ανθρώπου να ελέγχει τη δική του εργασία και περιουσία. Σε μια οικονομικά ελεύθερη κοινωνία, τα άτομα είναι ελεύθερα να εργάζονται, να παράγουν, να καταναλώνουν και να επενδύουν με όποιον τρόπο θέλουν. Σε οικονομικά ελεύθερες κοινωνίες, οι κυβερνήσεις επιτρέπουν στην εργασία, το κεφάλαιο και τα αγαθά να κυκλοφορούν ελεύθερα και να απέχουν από τον εξαναγκασμό ή τον περιορισμό της ελευθερίας πέρα από τον αναγκαίο βαθμό για την προστασία και τη διατήρηση της ίδιας της ελευθερίας.

Σε μια γενική θεώρηση, η οικονομική ελευθερία αναμένεται ότι φέρνει μεγαλύτερη ευημερία. Ο Δείκτης Οικονομικής Ελευθερίας τεκμηριώνει τη θετική σχέση μεταξύ της οικονομικής ελευθερίας και ενός συνόλου θετικών κοινωνικών και οικονομικών στόχων. Τα ιδανικά της οικονομικής ελευθερίας συνδέονται στενά με υγιέστερες κοινωνίες, καθαρότερα περιβάλλοντα, μεγαλύτερο κατά κεφαλήν πλούτο, ανθρώπινη ανάπτυξη, δημοκρατία και καταπολέμηση της φτώχειας.

Για περισσότερα από 25 χρόνια, ο Δείκτης Οικονομικής Ελευθερίας έχει δείξει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ των υψηλών επιπέδων της συνολικής ελευθερίας του εμπορίου και της μεγαλύτερης ευημερίας για τα άτομα μέσα σε μια οικονομία. Χώρες με μεγαλύτερη εμπορική ελευθερία έχουν υψηλότερο – και συχνά πολύ υψηλότερο – κατά κεφαλήν εισόδημα. Τα άτομα σε αυτές τις χώρες απολαμβάνουν επίσης μεγαλύτερη επισιτιστική ασφάλεια, υγιέστερα περιβάλλοντα και αυξημένη πολιτική σταθερότητα.

Υπάρχουν βέβαια και μελέτες που δείχνουν μια αρνητική μεν, ασθενή δε, συσχέτιση μεταξύ οικονομικής ελευθερίας και ανάπτυξης (Cermakova et al 2020). Είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη οι επιμέρους παράμετροι της οικονομικής ελευθερίας για να εξηγηθεί η επίδραση του δείκτη στην ανάπτυξη. Η κουλτούρα κάθε χώρας είναι καταλύτης στη σχέση μεταξύ οικονομικής ελευθερίας και ανάπτυξης. Ακόμα, το νομικό πλαίσιο, όπως έχει διαμορφωθεί ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες και τις πολιτικές εξελίξεις, έχει τη σημασία του και συσχετίζεται με τις άλλες παραμέτρους της οικονομικής ελευθερίας, στην προσέλκυση για παράδειγμα άμεσων ξένων επενδύσεων. Ο κανόνας δικαίου είναι ένας κρίσιμα σημαντικός παράγοντας που καθορίζει ποιες χώρες είναι αποδέκτες δυναμικών ροών παγκόσμιων επενδυτικών κεφαλαίων (Feulner 2013).

Μετράμε την οικονομική ελευθερία με βάση 12 ποσοτικούς και ποιοτικούς παράγοντες, ομαδοποιημένους σε τέσσερις ευρείες κατηγορίες, ή πυλώνες, της οικονομικής ελευθερίας:

α. Κράτος δικαίου (δικαιώματα ιδιοκτησίας, κρατική ακεραιότητα, δικαστική αποτελεσματικότητα)

β. Κυβερνητικό μέγεθος (κρατικές δαπάνες, φορολογική επιβάρυνση, δημοσιονομική εξυγίανση)

γ. Ρυθμιστική αποτελεσματικότητα (επιχειρηματική ελευθερία, εργασιακή ελευθερία, νομισματική ελευθερία)

δ. Ανοιχτές αγορές (εμπορική ελευθερία, επενδυτική ελευθερία, οικονομική ελευθερία).

Ο Δείκτης Οικονομικής Ελευθερίας θεωρεί κάθε στοιχείο εξίσου σημαντικό για την επίτευξη των θετικών οφελών της οικονομικής ελευθερίας. Κάθε ελευθερία σταθμίζεται εξίσου στον καθορισμό των βαθμολογιών της χώρας. Οι χώρες που εξετάζουν την υλοποίηση οικονομικών μεταρρυθμίσεων ενδέχεται να βρουν σημαντικές ευκαιρίες για τη βελτίωση της οικονομικής απόδοσης σε εκείνους τους παράγοντες στους οποίους έχουν τη χαμηλότερη βαθμολογία. Αυτοί οι παράγοντες μπορεί να υποδηλώνουν σημαντικούς δεσμευτικούς περιορισμούς στην οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία.

Κάθε μία από τις δώδεκα οικονομικές ελευθερίες σε αυτές τις κατηγορίες βαθμολογείται σε κλίμακα από 0 έως 100. Η συνολική βαθμολογία μιας χώρας προκύπτει από τον μέσο όρο αυτών των οικονομικών ελευθεριών, με ίσο βάρος σε κάθε μία (Heritage Foundation 2020 a).

ΠΩΣ ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΟΥΜΕ ΤΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο ρυθμός ανάπτυξης μίας οικονομίας επηρεάζεται από τους φυσικούς, ανθρώπινους και κεφαλαιουχικούς πόρους, την τεχνολογική εξέλιξη, τους όρους με τους οποίους διεξάγεται το εμπόριο, από την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα, καθώς επίσης και από διάφορους θεσμικούς παράγοντες και από τη σταθερότητα (Παπαπανάγος 2019). Με σκοπό να συμπεριλάβουμε στην ανάλυση μας όλους αυτούς τους παράγοντες, επιλέχθηκαν ως μεταβλητές η ανταγωνιστικότητα (GCI), οι θεσμοί (institutions), η διαφθορά (CPI) και η οικονομική ελευθερία (IEF). Η επίδρασή τους στην πραγματική ανάπτυξη της χώρας είναι το αντικείμενο της εργασίας.

Στο σημείο αυτό, παρέχουμε το εμπειρικό πλαίσιο της ανάλυσής μας. Θεωρούμε ότι η σχέση μεταξύ των παραμέτρων και της ανάπτυξης είναι γραμμική και παίρνει τη μορφή της ακόλουθης εξίσωσης:

$$Y_t = \alpha + b * X_t + c * Z_t + d * V_t + e * W_t \quad (1)$$

όπου η εξαρτημένη μεταβλητή (Y_t) είναι ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στη χώρα για το έτος t . Αντιπροσωπεύεται από τον στατιστικό δείκτη που αναφέρεται ως πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης, που δεν είναι κάτι άλλο από τον πραγματικό ρυθμό μεταβολής της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών μιας χώρας για μια δεδομένη χρονική περίοδο, δηλαδή ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ, λαμβάνοντας υπόψη τον ρυθμό του πληθωρισμού. Είναι ο πιο ευρέως χρησιμοποιούμενος δείκτης μέτρησης της οικονομικής ανάπτυξης.

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές στο δεξί μέρος της εξίσωσης (1) (X_t , Z_t , V_t , W_t) εκπροσωπούν τις επιδόσεις (scores) στον δείκτη συγκριτικής αξιολόγησης GCI, στον πρώτο πυλώνα αυτού του δείκτη που είναι οι θεσμοί (institutions), στον δείκτη αντίληψης της διαφθοράς CPI και στον δείκτη οικονομικής ελευθερίας IEF,

αντίστοιχα. Το μοντέλο μας επίσης ενσωματώνει την σταθερά α , η οποία είναι δυνατό να περιλαμβάνει το κεφάλαιο και την εργασία (της κλασικής συνάρτησης παραγωγής Cobb-Douglas), τα οποία θεωρούμε αμετάβλητα στη μελέτη μιας συγκεκριμένης χώρας. Κάνουμε αυτή την παραδοχή για να απομονώσουμε μεγέθη που δεν υπεισέρχονται στην έννοια των θεσμών και να μπορέσουμε να εστιάσουμε το ενδιαφέρον στην επίδραση των θεσμών στην ανάπτυξη.

Χρησιμοποιώντας ανάλυση παλινδρόμησης πίνακα, θα εξετάσουμε αρχικά τη συσχέτιση του ρυθμού ανάπτυξης με κάθε μια από τις ανεξάρτητες μεταβλητές ξεχωριστά με σκοπό να διαφανεί η επίδραση της καθεμίας. Συνεπώς η εξίσωση (1) θα λάβει τις εξής απλοποιημένες μορφές:

$$Y_t = f + b * X_t \quad (2)$$

$$Y_t = g + c * Z_t \quad (3)$$

$$Y_t = h + d * V_t \quad (4)$$

$$Y_t = k + e * W_t \quad (5)$$

Για λόγους πληρότητας, θα επιχειρηθεί και η μελέτη της αντίστροφης σχέσης, δηλαδή η μελέτη της επίδρασης του ρυθμού ανάπτυξης στην ανταγωνιστικότητα, στους θεσμούς, στα επίπεδα αντιληπτής διαφθοράς και στην οικονομική ελευθερία.

Τα δεδομένα για την ανάλυση παλινδρόμησης ήταν διαθέσιμα για την περίοδο 2003-2019. Το δείγμα αποτελείται από έναν πίνακα δεδομένων για τη συγκεκριμένη χώρα που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης για κάθε έτος ξεχωριστά, δηλαδή 85 παρατηρήσεις συνολικά ($N \times T$, $N = 5$ παράμετροι και $T = 17$ έτη). Πριν από την εκτίμηση του πίνακα παλινδρόμησης, το πρόβλημα της μη στατικότητας (non-stationarity) στα δεδομένα του πίνακα πρέπει να εξεταστεί. Στην εποχή μας, τα περισσότερα στατιστικά λογισμικά προγράμματα εφαρμόζουν μια ποικιλία από ελέγχους μονάδας σε σύνολα δεδομένων πίνακα. Επιπλέον, πρέπει να λάβουμε υπόψη τα σχετικά μεγέθη των N και T : όταν ο αριθμός χρονικών περιόδων, το T , είναι μικρός (λιγότερο από 10 ή 15), οι έλεγχοι μονάδας πίνακα υποφέρουν από σοβαρές στρεβλώσεις μεγέθους όταν στα εξαγόμενα περιλαμβάνονται συγκεκριμένα αποτελέσματα ή τάσεις. Δεδομένου ότι το T είναι

σχετικά μικρό ($T = 17$), μπορεί να υποτεθεί ότι υπάρχει στατικότητα στα σύνολα δεδομένων του πίνακα.

Πραγματοποιήσαμε μια σειρά ελέγχων εγκυρότητας και πρόσθετων αναλύσεων με σκοπό να προσδιορίσουμε τους μηχανισμούς που βρίσκονται πίσω από τα αποτελέσματά μας και να εξαλείψουμε τις στεβλώσεις. Εξετάσαμε την παρουσία πολυσυγγραμμικότητας (multicollinearity) μεταξύ ανεξάρτητων μεταβλητών χρησιμοποιώντας τη βαθμολογία VIF. Διαπιστώσαμε ότι όλες οι βαθμολογίες VIF ήταν κάτω από 10, οπότε δεν υπήρχε ανάγκη εξαίρεσης μεταβλητών από το μοντέλο.

Έγινε χρήση του στατιστικού εργαλείου SPSS, όπως αναφέρθηκε και στην πρώτη ενότητα, με τη βοήθεια του οποίου πραγματοποιήθηκε η εισαγωγή των δεδομένων και η ανάλυση παλινδρόμησης των παραπάνω σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών, όπως αποτυπώνεται και στα Παραρτήματα Α και Β. Τονίζεται ότι σε περίπτωση μη ύπαρξης αριθμητικών δεδομένων, όπως διαπιστώθηκε κατά την έρευνα, οι τιμές προσεγγίστηκαν αναλογικά και σε σχέση με την προηγούμενη και την επόμενη τιμή της ίδιας μεταβλητής αλλά και σε συνάρτηση με την τάση που παρουσίαζαν οι υπόλοιπες μεταβλητές.

Με σκοπό να προσεγγίσουμε τη σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, χρησιμοποιούμε τη στατιστική αρχή του συντελεστή συσχέτισης (correlation coefficient, r). Ο συντελεστής συσχέτισης λαμβάνει τιμές από -1 έως +1. Θετικό πρόσημο (+) σημαίνει ότι εντοπίζεται ίδια τάση μεταξύ των μεταβλητών κατά την αύξηση ή τη μείωση, ενώ αρνητικό πρόσημο (-) σημαίνει την ύπαρξη αντίστροφης τάσης. Όταν ο συντελεστής προσεγγίζει το 1, τότε η σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές τείνει να είναι τελείως γραμμική. Όταν αντιθέτως είναι κοντά στο 0, τότε δεν υπάρχει γραμμική σχέση (Vrachimopoulos 2015). Επιπλέον, προκειμένου να σχηματίσουμε τη γραμμή που δείχνει την τάση μεταξύ των σημείων σε ένα διάγραμμα διασποράς (scatter diagram), κάνουμε χρήση της μεθόδου των ελαχίστων τετραγώνων που παράγει μια ευθεία γραμμή έτσι ώστε το άθροισμα των τετραγώνων των αποκλίσεων των σημείων από τη γραμμή να είναι ελάχιστο (Keller και Warrack 2003).

Προκειμένου να αναλυθεί περαιτέρω η ανάπτυξη της οικονομίας της Βόρειας Μακεδονίας και κυρίως, πώς και πόσο σημαντικά οι θεσμοί επιδρούν – θετικά ή αρνητικά – στην ανάπτυξη, μελετούμε την πιθανή σχέση μεταξύ των μεταβλητών και της ανάπτυξης. Όπως προαναφέρθηκε, οι θεσμοί είναι το σύνολο των συνιστωσών ή νορμών ή καθορισμένων διαδικασιών που συνθέτουν το νομικό και διοικητικό πλαίσιο εντός του οποίου αλληλεπιδρούν πρόσωπα, επιχειρήσεις και κυβερνήσεις. Συνεπώς ο τρόπος που λειτουργεί αυτό το πλαίσιο, διευκολύνοντας ή αποθαρρύνοντας αυτήν την αλληλεπίδραση – που αποτελεί τη βάση της οικονομικής δραστηριότητας, άρα και της οικονομικής ανάπτυξης – είναι καταλυτικός και αξίζει να διερευνηθεί.

Οι θεσμοί αποτελούν όπως προειπώθηκε έναν από τους πυλώνες για τη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας. Όσο πιο αποδοτικοί είναι οι θεσμοί μιας χώρας τόσο ενισχύεται η ανταγωνιστικότητά της. Κι επειδή η ανταγωνιστικότητα είναι συνυφασμένη με το σύγχρονο καπιταλιστικό οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης, αναμένουμε μια θετική συσχέτιση μεταξύ αυτών των μεγεθών.

Από την άλλη, η ανάπτυξη μιας χώρας καθίσταται πιο δύσκολη λόγω του φαινομένου της διαφθοράς. Όσο μεγαλύτερη η έκταση της διαφθοράς, που αποτυπώνεται με την επίδοσή της στον δείκτη CPI, τόσο διαβρώνεται το κλίμα εμπιστοσύνης που θα πρέπει να χαρακτηρίζει την οικονομική ζωή. Συνακόλουθα, δυσχεραίνεται η μεγέθυνση μιας οικονομίας. Η συσχέτιση μεταξύ τους εκτιμάται ως αρνητική.

Η πρόοδος στην οικονομική ελευθερία προκαλεί την υποχώρηση της φτώχειας, των ασθενειών και της αγραμματοσύνης σε παγκόσμια κλίμακα. Και είναι ακριβώς οι αρχές της οικονομικής ελευθερίας που τροφοδοτούν αυτή τη σπουδαία εξέλιξη, και αξιολογούνται στον σχετικό δείκτη IEF, όπως προαναφέρθηκε.

IV. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στο κύριο ζήτημα της εργασίας, που δεν είναι άλλο από την αλληλένδετη σχέση μεταξύ θεσμών και οικονομικής ανάπτυξης στη Βόρεια Μακεδονία, χρησιμοποιήθηκαν τα παραπάνω μοντέλα παλινδρόμησης με σκοπό να μελετηθεί η αλληλεπίδραση δύο μεταβλητών, ή πιο συγκεκριμένα του ρυθμού ανάπτυξης με κάθε μια ξεχωριστά από τις μεταβλητές που προαναφέρθηκαν, καθώς και οι αντίστροφες σχέσεις. Και ενώ ο όρος θεσμοί είναι πολύ ευρύς, όπως προαναφέρθηκε, και περιλαμβάνει όλες τις παραμέτρους που ορίζουν και χαρακτηρίζουν μια οικονομία, εδώ ο όρος σχετίζεται με τον πρώτο πυλώνα του δείκτη GCI και με τα επιμέρους στοιχεία που αυτός περιλαμβάνει. Για να μετρηθεί ο ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας, χρησιμοποιήσαμε τον πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ της χώρας, που αποτελεί έναν ευρέως αποδεκτό δείκτη και μετρά το ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ λαμβάνοντας υπόψη τον πληθωρισμό. Δεδομένου ότι το δείγμα έχει σχετικά μικρό αριθμό περιπτώσεων³, δεν εμπλέξαμε πάνω από δύο ανεξάρτητες μεταβλητές σε κάθε εξίσωση.

Για τους σκοπούς της μελέτης, σχηματίστηκε ο Πίνακας 1. Αντί να χρησιμοποιήσουμε την κατάταξη της χώρας συγκριτικά με άλλες, προτιμήσαμε την εισαγωγή αριθμητικών δεδομένων που αποτελούν τις επιδόσεις της στους δείκτες GCI, Institutions, CPI, IEF για να προσεγγίσουμε την πραγματική εικόνα της οικονομίας και πώς εξελίχθηκε συν τω χρόνω⁴. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από τις αντίστοιχες ιστοσελίδες των διεθνών οργανισμών που προαναφέρθηκαν.

	Growth rate	GCI	Institutions	CPI	IEF
2003	2,2	3,22	2,6	2,3	60,1
2004	4,7	3,34	3	2,7	56,8

³ Σύμφωνα με τον καθηγητή Todd Grande, θα πρέπει το δείγμα να έχει τουλάχιστον είκοσι (20) τιμές για κάθε μεταβλητή που περιλαμβάνεται στον πίνακα των δεδομένων. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η εξαρτημένη μεταβλητή να έχει μια κανονική κατανομή. Σε περίπτωση που δεν έχει κανονική κατανομή, απαιτούνται πάνω από 20 τιμές ανά ανεξάρτητη μεταβλητή για να είναι η στατιστική ανάλυση αξιόπιστη.

⁴ Σε όποια μεγέθη άλλαξε η μεθοδολογία υπολογισμού (π.χ. στο GCI από το 2018 και εξής), οπότε οι βαθμολογίες είναι σε διαφορετική κλίμακα, έγινε αναλογική μετατροπή για να υπάρχει κοινή κλίμακα.

2005	4,7	3,26	2,7	2,7	56,1
2006	5,1	3,81	3,09	2,7	59,2
2007	6,5	3,73	3,34	3,3	60,6
2008	5,5	3,87	3,58	3,6	61,1
2009	-0,4	3,95	3,69	3,8	61,2
2010	3,4	4,02	3,75	4,1	65,7
2011	2,3	4,05	3,68	3,9	66,0
2012	-0,5	4,04	3,8	43	68,5
2013	2,93	4,14	4,05	44	68,2
2014	3,63	4,26	4,26	45	68,6
2015	3,86	4,28	4,15	42	67,1
2016	2,85	4,23	3,98	37	67,5
2017	1,08	3,1	2,4	35	70,7
2018	2,72	3,96	3,6	37	71,3
2019	3,55	4	3,6	35	71,1

Πίνακας 1: Οι επιδόσεις της Βόρειας Μακεδονίας στους δείκτες GCI, Institutions, CPI, IEF για τα έτη 2003-2019

Σε ό,τι αφορά τα μεγέθη που εξετάζουμε και τη μεταξύ τους σχέση, αναμένουμε ότι η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας, τόσο στο εσωτερικό της όσο και ως προς τη θέση της απέναντι σε άλλες οικονομίες, θα επιφέρει βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Η τελευταία αποτελεί παράγοντα κλειδί για τη μεγέθυνση μιας οικονομίας μακροπρόθεσμα. Είναι ακριβώς η ανταγωνιστικότητα που συνδέεται θετικά με το επίπεδο

παραγωγικότητας, την ευημερία μια χώρας και τις αποδόσεις των επενδύσεων. Συνεπώς, εκτιμούμε ότι θα προκύψει θετική συσχέτιση μεταξύ GCI και ανάπτυξης. Ως συνέχεια της εκτίμησης αυτής, οι θεσμοί (institutions), με γνώμονα τους οποίους πραγματοποιούνται συναλλαγές σε μια οικονομία, ως μέρος της ανταγωνιστικότητας, αναμένεται να έχουν θετική επίδραση στην ανάπτυξη.

Από την άλλη, η διαφθορά και η αντίληψη των πολιτών για εκείνη, υπονομεύει τις προσπάθειες για δημιουργία και καινοτομία, αναστέλλει τα κίνητρα και έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη ενός φαύλου κύκλου αδιαφανών δοσοληψιών. Με τον τρόπο αυτό αποκλείεται η ανάδειξη παραγόντων που δεν είναι μέρος του συστήματος, κάτι που τελικά αναχαιτίζει την ανάπτυξη. Επομένως, εκτιμούμε ότι ενδεχόμενη αύξηση του CPI θα έχει ως αποτέλεσμα την πτώση του ρυθμού ανάπτυξης της χώρας.

Σχετικά με την οικονομική ελευθερία και τον αντίστοιχο δείκτη, αναμένουμε ότι η εμπέδωση της έννοιας θα έχει γενικά θετική συσχέτιση με την ανάπτυξη, δεδομένου ότι συνδέεται με το επίπεδο ευημερίας. Από την άλλη, πρέπει να εξακριβώσουμε αν είναι θετική η σχέση για τα δεδομένα και τις ιδιαίτερες συνθήκες της χώρας που εξετάζουμε.

Διερευνώντας τα εξαγόμενα όπως προέκυψαν από την ανάλυση παλινδρόμησης με τη βοήθεια του SPSS, εστιάζουμε στον συντελεστή συσχέτισης ανάμεσα στο ρυθμό ανάπτυξης και τις τέσσερις ανεξάρτητες μεταβλητές που προαναφέρθηκαν (GCI, Institutions, CPI, IEF). Τα εξαγόμενα παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στον Πίνακα 2.

	Growth rate	GCI
Growth rate	1	-0,07
GCI	-0,07	1

	Growth rate	Institutions
Growth rate	1	-0,078
Institutions	-0,078	1

	Growth rate	CPI
Growth rate	1	-0,339
CPI	-0,339	1

	Growth rate	IEF
Growth rate	1	-0,435
IEF	-0,435	1

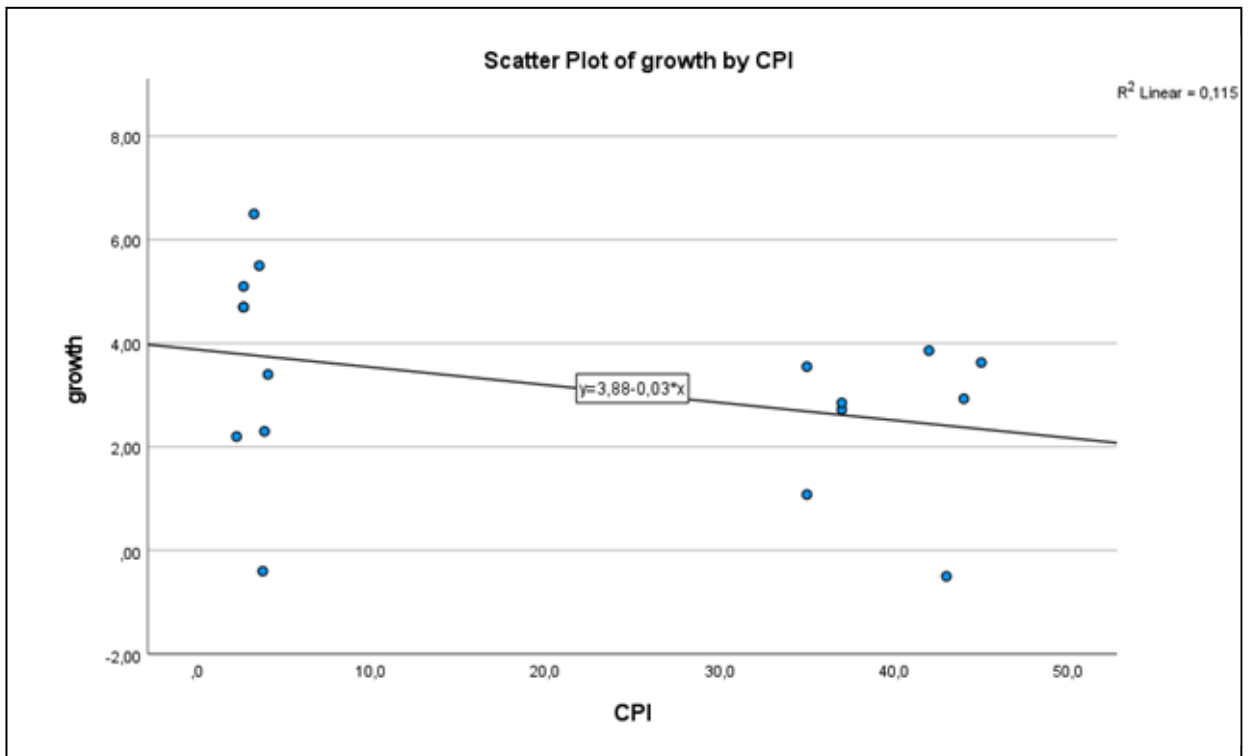
Πίνακας 2: Συντελεστές συσχέτισης της ανάπτυξης με τις μεταβλητές GCI, Institutions, CPI, IEF

Παρατηρούμε ότι στατιστικά σημαντικές είναι οι σχέσεις GROWTH-CPI και GROWTH-IEF. Συγκεκριμένα, προκύπτει ότι ο συντελεστής συσχέτισης ανάμεσα στο CPI και το GROWTH είναι -0,339, το οποίο δείχνει αφενός ότι η συσχέτιση είναι αρνητική, άρα επιβεβαιώνει την αρχική εκτίμηση, και αφετέρου ότι είναι πάνω από 0,3 σαν απόλυτη τιμή, άρα η υπόθεση ότι η ανεξάρτητη μεταβλητή συσχετίζεται με την εξαρτημένη είναι αληθής.

Επιπρόσθετα, με το SPSS αναζητήσαμε την ευθεία που απεικονίζει τη τάση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές (GROWTH, CPI) και προέκυψε η γραμμή που φαίνεται στο Σχήμα 1. Ταυτόχρονα η γραμμική εξίσωση που περιγράφει τη σχέση μεταξύ τους είναι η:

$$y = 3,88 - 0,03x$$

και είναι εκείνη που προσεγγίζει κάλλιστα τα σημεία με τις τιμές των μεταβλητών από το δείγμα του Πίνακα 1, κατ' αναλογία με την ανωτέρω εξίσωση (4).

Σχήμα 1: Γραφική απεικόνιση της ανάπτυξης ως συνάρτηση του CPI

Παίρνοντας τη συνάρτηση αυτή ως βάση, παρατηρούμε ότι για κάθε 1 μονάδα αύξηση στο CPI της Βόρειας Μακεδονίας, που σημαίνει εξάπλωση της αντίληψης διαφθοράς, έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας της χώρας κατά 0,03 μονάδες ή 3%. Με άλλα λόγια, η αύξηση των κρουσμάτων διαφθοράς στο δημόσιο βίο και η συνακόλουθη επιδείνωση του περιβάλλοντος ανταγωνισμού λόγω των εμποδίων που φέρνει η διαφθορά στις ελεύθερες συναλλαγές, επιφέρει την επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης της οικονομίας της Βόρειας Μακεδονίας. Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι η ύπαρξη διαφθοράς λειτουργεί αποτρεπτικά για τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, που αποτελεί προϋπόθεση για την υλοποίηση επενδύσεων και την απρόσκοπτη ανάπτυξη μιας οικονομίας.

Με μια πιο διεξοδική ματιά στα αποτελέσματα της παλινδρόμησης, όπως παρουσιάζονται αναλυτικά στο Παράρτημα «Α» της παρούσας εργασίας, βλέπουμε από το Normal P-P Plot of Regression Standardised Residuals ότι τα σημεία ακολουθούν γενικά τη γραμμή P-P παρά τις όποιες αποκλίσεις. Επίσης από το scatterplot μεταξύ των standardized τιμών για τις δύο μεταβλητές είναι εμφανές ότι καμία δεν παίρνει τιμή μικρότερη του -3 και μεγαλύτερη του 3, όπως είναι επιθυμητό.

Συνεχίζοντας την ανάλυση της αλληλεπίδρασης των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη, εξετάσαμε το πώς επηρεάζει η οικονομική ελευθερία (ο δείκτης IEF) το ρυθμό ανάπτυξης. Και σε αυτή την περίπτωση διαπιστώνουμε ότι η συσχέτιση υπολογίζεται στο $-0,435$, άρα είναι ισχυρή διότι σαν απόλυτη τιμή είναι πάνω από $0,3$. Βέβαια ο συντελεστής συσχέτισης έχει αρνητικό πρόσημο, που σημαίνει ότι για τη συγκεκριμένη οικονομία η αύξηση της οικονομικής ελευθερίας, συνεπώς η προώθηση των ελευθεριών κίνησης κεφαλαίων, εργασίας, και αγαθών καθώς και ο περιορισμός της εφαρμογής μέτρων και κανόνων στην έκταση που αυτό είναι απαραίτητο για τη διαφύλαξη της ίδιας της ελευθερίας, φέρνει μάλλον αντίθετα αποτελέσματα ως προς τη μεγέθυνση της οικονομίας.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους μπορεί να συμβαίνει αυτό. Είναι γεγονός ότι η οικονομία της Βόρειας Μακεδονίας είναι μια οικονομία σε μετάβαση από κεντρικά κατευθυνόμενη σε οικονομία της αγοράς, που όμως δεν έχει επιδείξει την πρόοδο που έχουν σημειώσει άλλες οικονομίες μετάβασης. Οφείλουμε να έχουμε υπόψη ότι από τις οικονομίες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ήταν η λιγότερο αναπτυγμένη, ενώ εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη συνολική επίδοση της Γιουγκοσλαβίας (Petkovski και Bishev 2004). Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι δεν ήταν αναγνωρισμένη διεθνώς κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη σε συναλλαγματικά αποθέματα και τη μη πρόσβαση σε διεθνείς χρηματαγορές. Ως αποτέλεσμα, είναι αρκετά πιθανό να μην έχει φτάσει η συγκεκριμένη οικονομία σε τέτοιο σημείο ωρίμανσης ώστε η επέκταση των οικονομικών ελευθεριών (σε τομείς όπως οι επιχειρήσεις, η αγορά εργασίας, η νομισματική πολιτική, το εμπόριο και άλλοι) να συνεπάγεται θετικό αντίκτυπο στην οικονομική μεγέθυνση. Ή, αν το θέσουμε διαφορετικά, εκτιμούμε ότι η συγκεκριμένη οικονομία είναι δομημένη με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι άμεσα εξαρτώμενη από την ύπαρξη εξαναγκαστικών ή περιοριστικών κανόνων στη λειτουργία της. Συνακόλουθα, η άρση αυτών των περιορισμών ή κανόνων, που σημαίνει την αύξηση της οικονομικής ελευθερίας, ενδεχομένως οδηγεί σε συρρίκνωση της παραγωγικότητας και επιβράδυνση της ανάπτυξης.

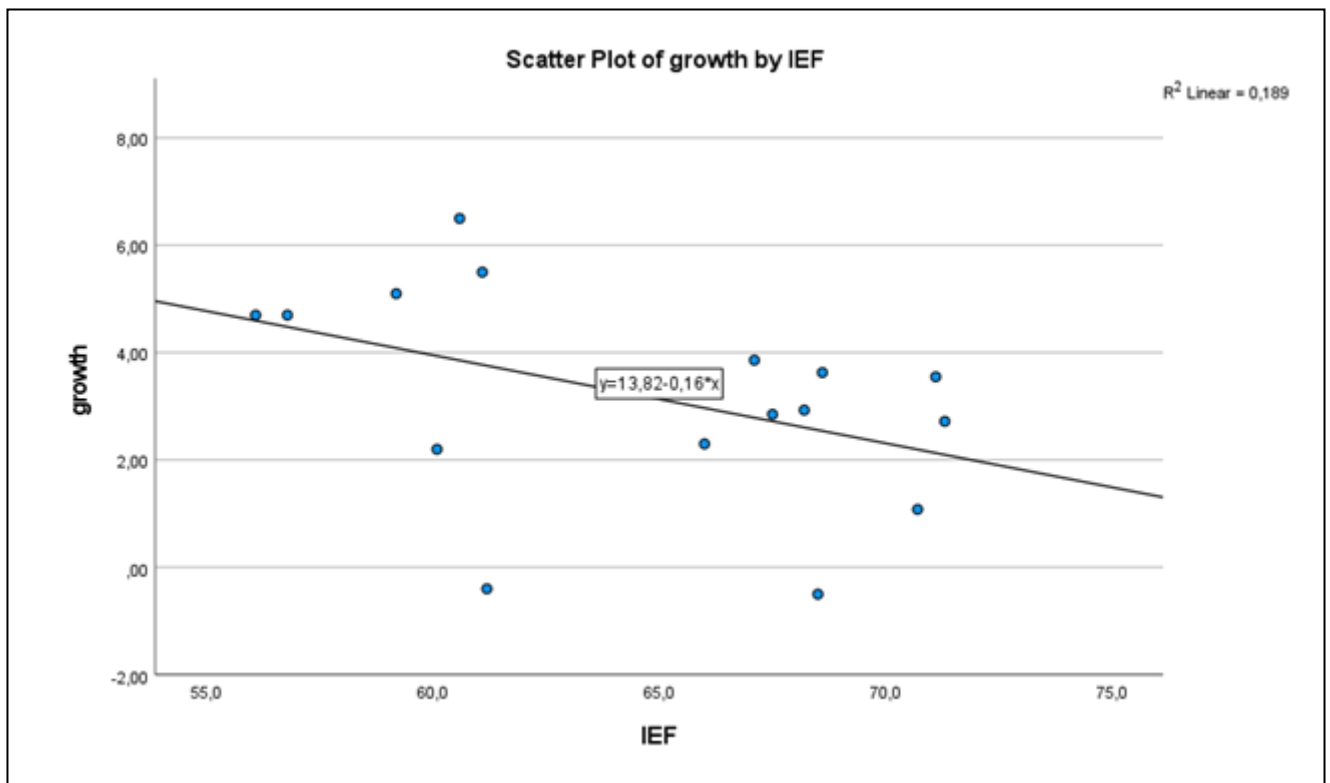
Στο ίδιο μήκος κύματος, το Heritage Foundation σημειώνει ότι η οικονομία της χώρας που μελετάται επέστρεψε στη μέτρια ελεύθερη (moderately free) κατηγορία το 2020, ως προς την οικονομική ελευθερία, μετά από τρία χρόνια στις τάξεις των κυρίως ελεύθερων (mostly free) οικονομιών (Heritage Foundation 2020

c). Ωστόσο, το ΑΕΠ αυξάνεται με μέτριο ρυθμό τα τελευταία πέντε χρόνια, λόγω της ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης.

Σε ό,τι αφορά τη γραμμική συνάρτηση του GROWTH σε σχέση με το IEF, η ανάλυση των δεδομένων με τη βοήθεια του SPSS παράγει την εξίσωση, κατ'αναλογία με την εξίσωση (5) ανωτέρω, όπως εμφανίζεται και στο Σχήμα 2:

$$y = 13,82 - 0,16x$$

Και σε αυτή την περίπτωση παρατηρούμε ότι ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής είναι $-0,16$, συνεπώς εμφανίζεται αρνητική συσχέτιση μεταξύ ανάπτυξης και οικονομικής ελευθερίας, όπως επισημάνθηκε σε προηγούμενη παράγραφο. Για κάθε 1 μονάδα αύξησης της οικονομικής ελευθερίας, ο πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης φαίνεται να μειώνεται κατά 0,16 μονάδες ή 16%.

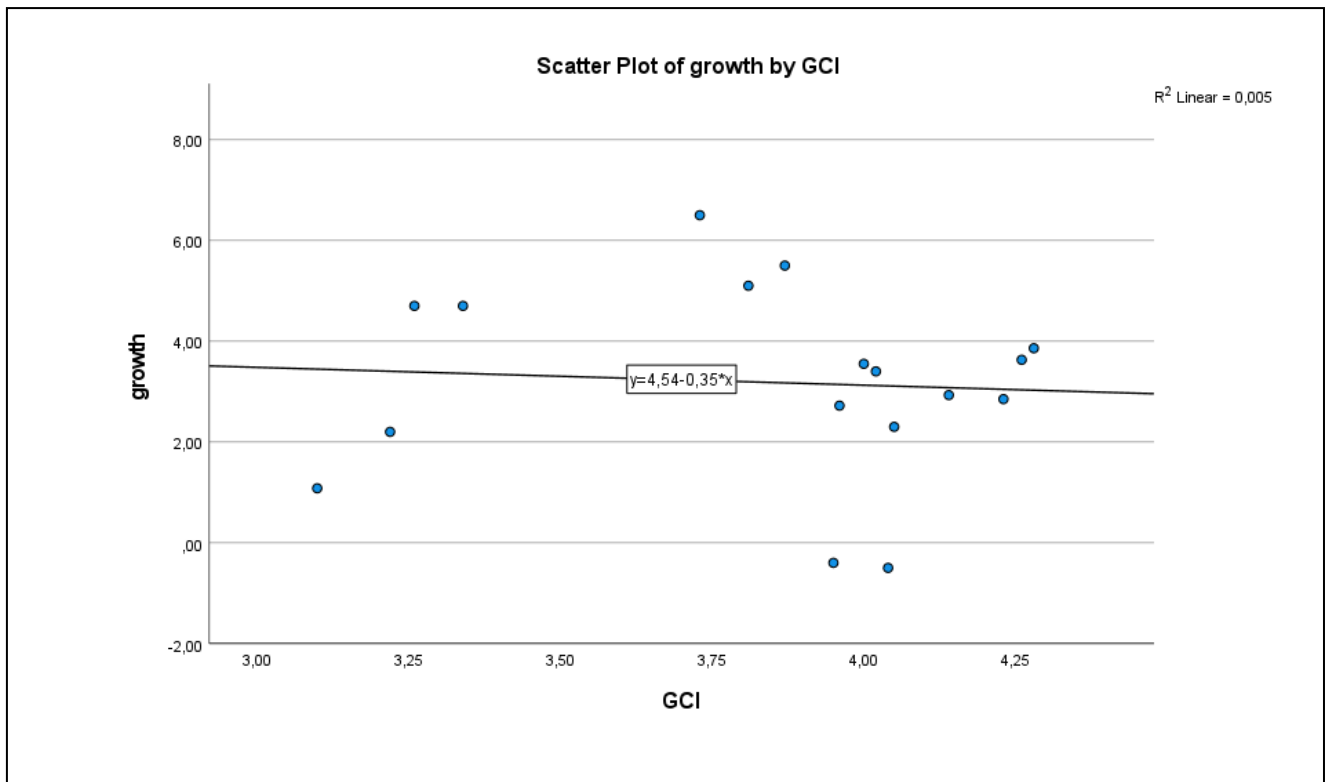
Σχήμα 2: Γραφική απεικόνιση της ανάπτυξης ως συνάρτηση του IEF

Στο Παράρτημα «Α», παρατηρούμε στο Normal P-P Plot of Regression Standardised Residuals ότι τα σημεία έχουν την τάση να συγκλίνουν γενικά προς τη γραμμή P-P. Το δε scatterplot μεταξύ των standardized τιμών εμφανίζει και τις δύο μεταβλητές να παίρνουν τιμές μεταξύ -3 και 3, όπως είναι αναμενόμενο.

Το R^2 , ή αλλιώς η ερμηνευτική δύναμη του μοντέλου, στην παλινδρόμηση GROWTH-IEF είναι στο 0,189 που σημαίνει ότι το συγκεκριμένο μοντέλο εξηγεί το 18,9% των περιπτώσεων, ενώ το ίδιο στατιστικό μέγεθος στην παλινδρόμηση GROWTH-CPI είναι μικρότερο, στο 0,115 ή 11,5% των περιπτώσεων. Στο χαμηλό R^2 είναι πιθανό να συντείνει ο μικρός σχετικά αριθμός επαναλήψεων της εξίσωσης παλινδρόμησης: 17 είναι ο αριθμός των ετών για τα οποία συλλέξαμε αξιόπιστα στοιχεία και περιλαμβάνονται στον πίνακα δεδομένων (Πίνακας 1).

Προχωρώντας στη σχέση της ανάπτυξης με την ανταγωνιστικότητα (GROWTH-GCI), το στατιστικό εργαλείο που χρησιμοποιούμε μας δίνει για τα δεδομένα του Πίνακα 1 τη γραμμική σχέση που εξειδικεύει τη γενική σχέση (2):

$$y = 4,54 - 0,35x$$

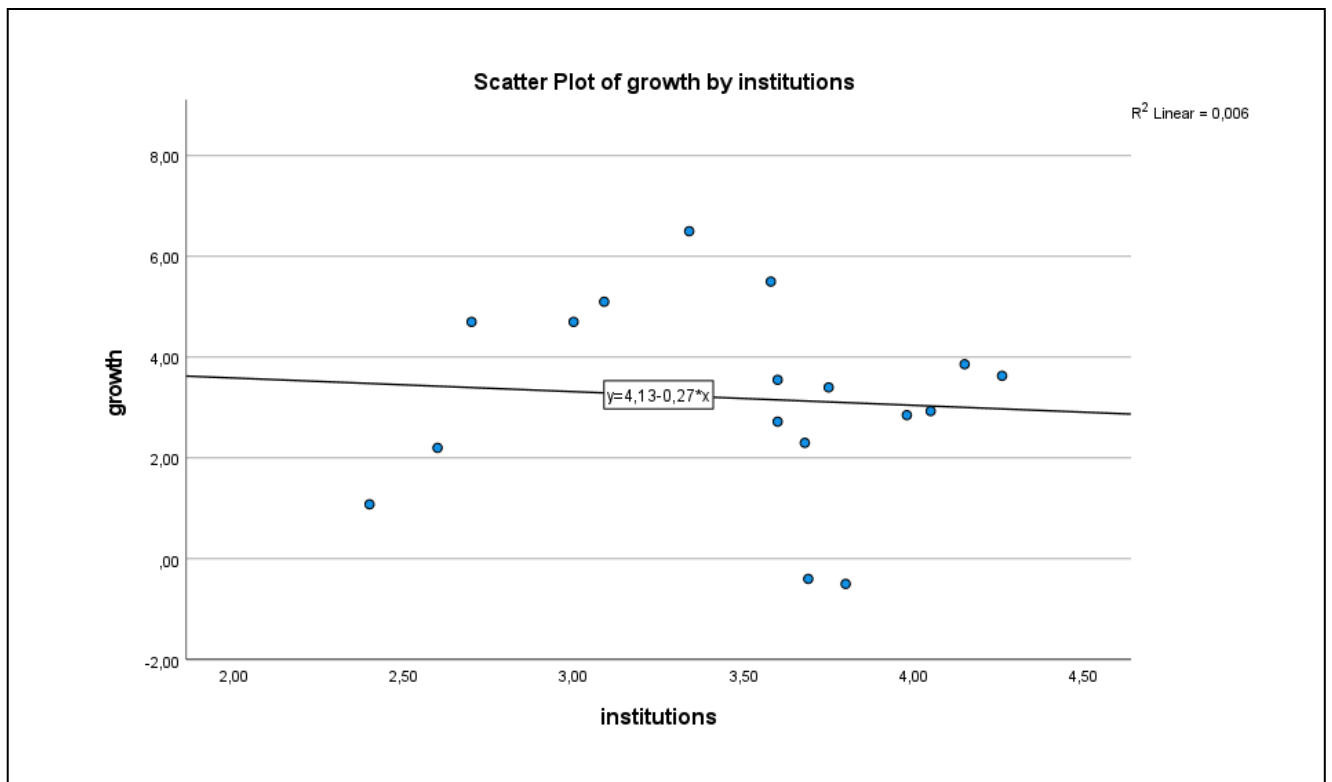
Σχήμα 3: Γραφική απεικόνιση της ανάπτυξης ως συνάρτηση του GCI

Στη γραφική απεικόνιση της σχέσης GROWTH-GCI φαίνεται η γραμμή να είναι περίπου παράλληλη με τον οριζόντιο άξονα, συνεπώς η εξαρτημένη μεταβλητή φαίνεται να κινείται σε σταθερά επίπεδα, σαν να μην επηρεάζεται από τις μεταβολές της ανεξάρτητης.

Την ίδια εικόνα δίνει και η ανάλυση παλινδρόμησης μεταξύ GROWTH και INSTITUTIONS, όπως βλέπουμε στο Σχήμα 4. Η γραμμή που απεικονίζει την εξαγόμενη από το SPSS συνάρτηση:

$$y = 4,13 - 0,27x$$

είναι περίπου παράλληλη με τον οριζόντιο άξονα, άρα η ανάπτυξη δείχνει ότι μεταβάλλεται ελάχιστα με την αυξομείωση στον δείκτη των θεσμών.

Σχήμα 4: Γραφική απεικόνιση της ανάπτυξης ως συνάρτηση του Institutions

Στον Πίνακα 2, διαφαίνεται ασθενής αρνητική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών GROWTH-GCI, με το συντελεστή συσχέτισης να είναι στο -0,07. Το

εξαγόμενο αυτό φαίνεται παράδοξο καθότι κατά γενική ομολογία, η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας, τόσο στο εσωτερικό όσο και απέναντι σε άλλες οικονομίες, ευνοεί την οικονομική της μεγέθυνση.

Στο ίδιο μήκος κύματος, η σχέση της ανάπτυξης με τους θεσμούς (GROWTH-INSTITUTIONS) έχει επίσης μικρή αρνητική συσχέτιση, που υπολογίζεται στο $-0,078$. Κάτι τέτοιο είναι παρομοίως αντίθετο με τη λογική ότι όσο πιο ισχυροί είναι οι θεσμοί σε μια χώρα (η δικαιοσύνη, η εσωτερική τάξη, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και άλλα) και όσο πιο αποτελεσματικά λειτουργούν τόσο η οικονομική δραστηριότητα επεκτείνεται και η οικονομία βρίσκει πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί. Βεβαίως, είναι απολύτως αναμενόμενο η μεταβλητή INSTITUTIONS να ακολουθεί την τάση της μεταβλητής GCI δεδομένου ότι αποτελεί έναν από τους πυλώνες της, και μάλιστα τον πρώτο.

Μια πιθανή εξήγηση για το παράδοξο αυτό είναι ότι ο δείκτης GCI είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο για τη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας, δεν περιλαμβάνει όμως όλες τις πτυχές της έννοιας. Για παράδειγμα, δεν αναφέρεται στην εγγύτητα της οικονομίας με μεγάλες αγορές ή στην ισχύ του οικονομικού συστήματος ή στο κατά πόσο η ιδιοκτησία προστατεύεται από την κλοπή (Vrachimopoulos 2015).

Επιπρόσθετα, ο αδήλωτος τομέας της οικονομίας είναι ένα υπολογίσιμο μέγεθος που εκτιμάται στο 40% του ΑΕΠ της χώρας (Petkovski και Bishev 2004) και επηρεάζει τα πραγματικά δεδομένα, πλην όμως δεν λαμβάνεται υπόψη. Ο τομέας αυτός απαντάται συχνά σε αναπτυσσόμενες οικονομίες, που δεν διαθέτουν τους κατάλληλους μηχανισμούς ελέγχου και εξάλειψης του φαινομένου. Λόγω της αδήλωτης οικονομίας, μεγάλος αριθμός εργαζομένων απασχολείται χωρίς να το γνωρίζουν οι κρατικές δομές συνεπώς τα ποσοστά ανεργίας δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Επίσης, υπάρχουν αδήλωτες επιχειρήσεις με υπολογίσιμη οικονομική δραστηριότητα που δεν αποτυπώνονται στα επίσημα στοιχεία μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Τα δεδομένα αυτά, ενώ αποτελούν σημαντικό μέρος της πραγματικής οικονομίας, δεν υπεισέρχονται στη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας.

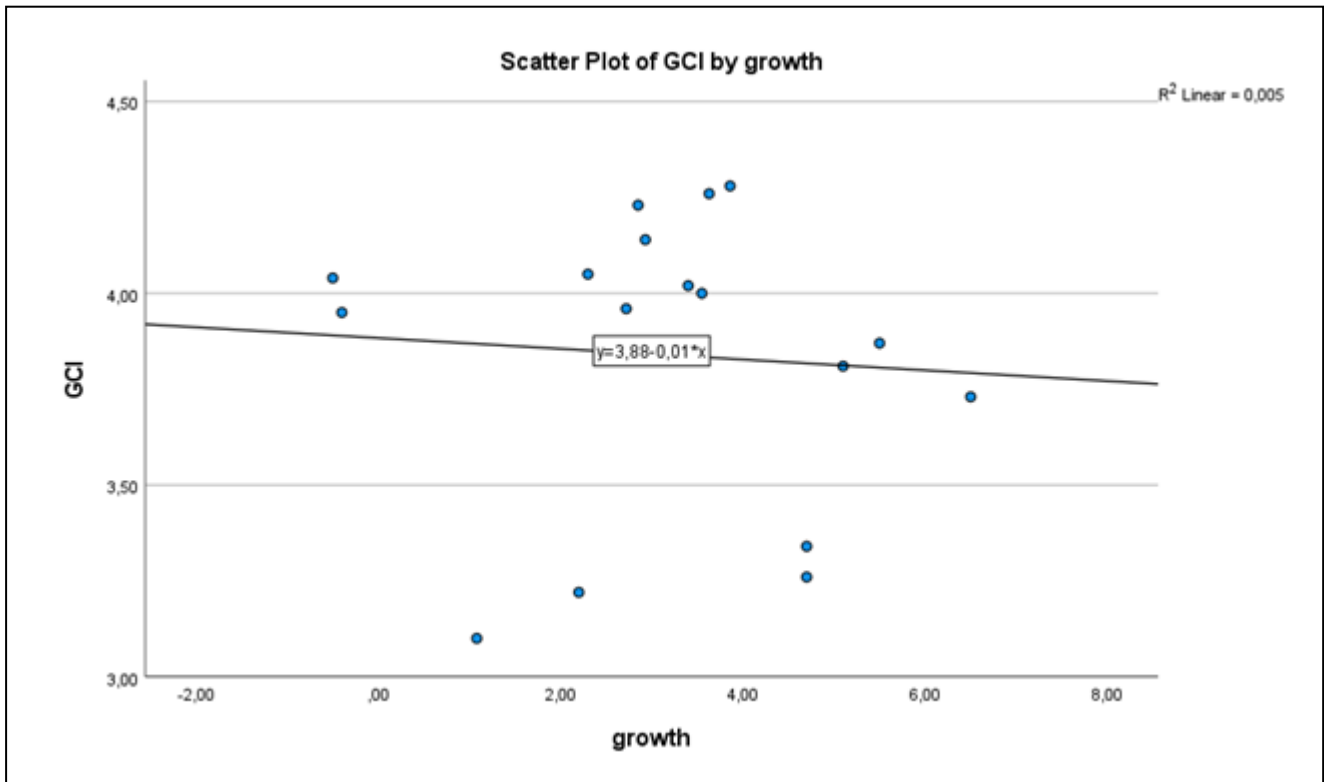
Σχετικά με την ανταγωνιστικότητα της συγκεκριμένης οικονομίας, μια μεγάλη μερίδα οικονομολόγων υποστηρίζει ότι η πολιτική ανταγωνισμού της

χώρας έχει επί σειρά ετών αγνοήσει τη σημασία της προστασίας των μικρών και αναπτυσσόμενων επιχειρήσεων έναντι των πολιτικών αντι-ανταγωνισμού των μεγάλων κρατικών ή ιδιωτικοποιημένων εταιρών. Προς τούτο, τέθηκε σε ισχύ νόμος εναντίον του περιορισμού του ανταγωνισμού και θεσπίστηκε το Γραφείο Μονοπωλίου. Πέραν αυτών όμως, δεν σημειώθηκαν αξιόλογες προσπάθειες κατά της μονοπωλιακής συμπεριφοράς και της κατάχρησης της δύναμης της αγοράς. Η πολύπλοκη νομοθεσία και οι ανεπαρκείς μηχανισμοί ελέγχου φαίνονται να συντείνουν σε αυτό (Petkovski και Bishev 2004) . Είναι πιθανό η κατάσταση αυτή με τον ανταγωνισμό στο εσωτερικό της χώρας να ευθύνεται για το ότι η αύξηση του δείκτη GCI δεν επιφέρει ουσιαστική μεταβολή στο ρυθμό ανάπτυξης.

Έχοντας αναλύσει τη συνάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης με κάθε έναν από τους θεσμούς που θεωρήσαμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε και τις αντίστροφες σχέσεις, δηλαδή να θεωρήσουμε τον κάθε θεσμό ως εξαρτημένη μεταβλητή που επηρεάζεται από τις μεταβολές του ρυθμού ανάπτυξης. Η θεώρηση αυτή έχει μια λογική βάση με το δεδομένο ότι σε μια οικονομία το ένα μέγεθος επηρεάζει αλλά και επηρεάζεται από το άλλο. Η ανταγωνιστικότητα στη γενική θεωρία έχει θετική συνήθως επίπτωση στην ανάπτυξη της χώρας αλλά και οι θετικοί ρυθμοί ανάπτυξης που έχουν ενδεχομένως επιτευχθεί επιδρούν αυξητικά στην ανταγωνιστικότητα. Επιπλέον, η επεκτεινόμενη αντίληψη περί διαφθοράς αναστέλλει την οποιαδήποτε τάση για άνοδο του ρυθμού ανάπτυξης· από την άλλη, είναι ευνόητο ότι τυχόν αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης στηρίζεται σε ένα πολιτικό και νομικό πλαίσιο που λειτουργεί εύρυθμα και χωρίς παρεμβολές ή εξαιρέσεις, συνεπώς η διαφθορά δεν βρίσκει πρόσφορο έδαφος να καλλιεργηθεί.

Μένει να δούμε και τα εξαγόμενα από το SPSS, αν δείχνουν κάποια εξάρτηση των θεσμών από την ανάπτυξη. Σε ότι αφορά τον δείκτη GCI, το στατιστικό εργαλείο έβγαλε ως αποτέλεσμα τη συνάρτηση:

$$y = 3,88 - 0,01x$$

Σχήμα 5: Γραφική απεικόνιση του GCI ως συνάρτηση της ανάπτυξης

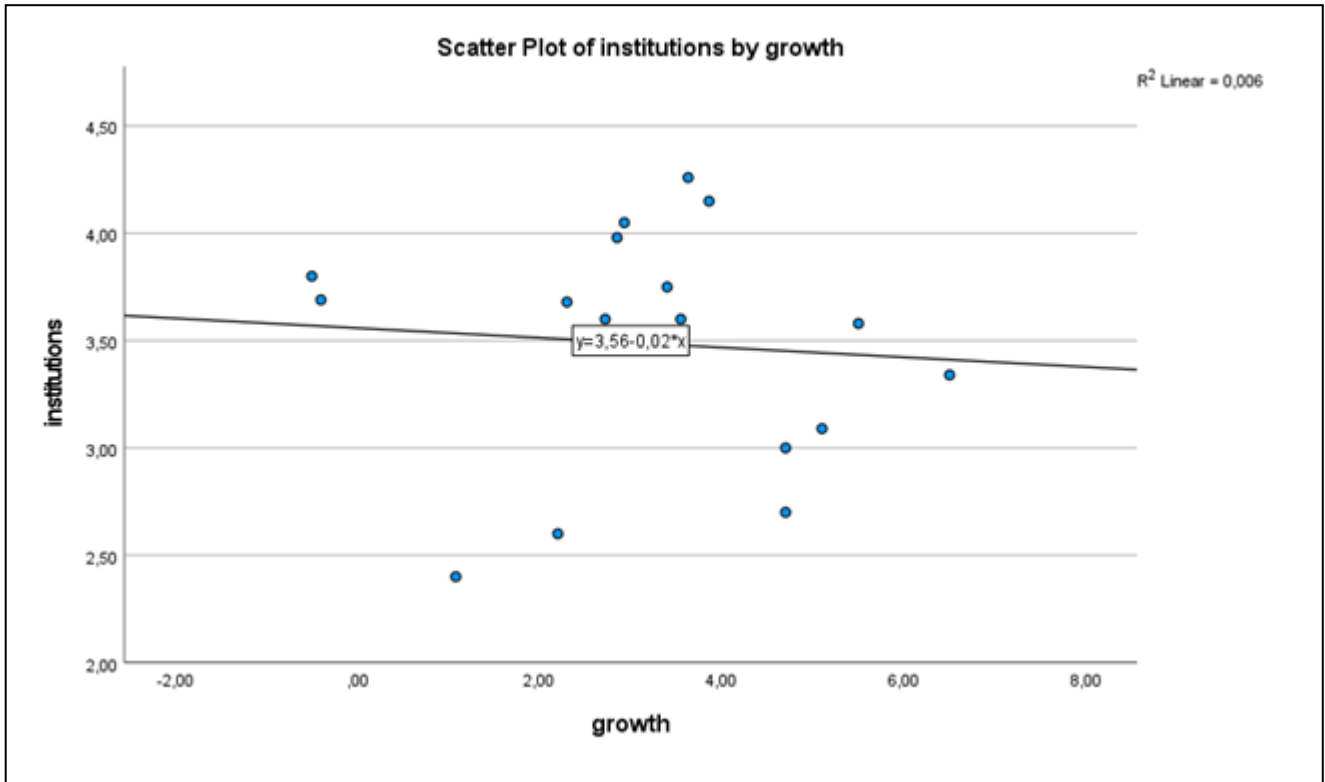
Στο Σχήμα 5 απεικονίζεται η συνάρτηση αυτή. Παρατηρούμε ότι αφενός η συσχέτιση είναι αρνητική, όπως υποδηλώνει το αρνητικό πρόσημο μπροστά από την ανεξάρτητη μεταβλητή. Αφετέρου, ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής, της ανάπτυξης, έχει πολύ μικρή τιμή (0,01) που σημαίνει ότι ο δείκτης ανταγωνιστικότητας δεν επηρεάζεται σημαντικά από τις μεταβολές της ανάπτυξης. Οι παρατηρήσεις αυτές ως προς το αποτέλεσμα της αντίστροφης σχέσης είναι όμοιες με εκείνες της πρώτης σχέσης που απεικονίζεται στο Σχήμα 3, με τη μόνη διαφορά ότι εδώ ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής είναι ακόμα μικρότερος σε απόλυτη τιμή.

Με παρόμοιο τρόπο, εξάγουμε και τη συνάρτηση των θεσμών από την ανάπτυξη. Στο Σχήμα 6 έχουμε τη γραφική παράσταση αυτής της σχέσης:

$$y = 3,56 - 0,02x$$

Στο ίδιο μήκος κύματος, όπως και ο δείκτης GCI έτσι κι ο πυλώνας του, οι θεσμοί, δείχνει να μην μεταβάλλεται σημαντικά με τη διακύμανση της ανάπτυξης (η γραμμή που εκφράζει τη μαθηματική σχέση είναι σχεδόν παράλληλη με τον

οριζόντιο άξονα). Και σε αυτή την περίπτωση, εντοπίζουμε αρνητική συσχέτιση εξαιτίας του αρνητικού πρόσημου στην ανεξάρτητη μεταβλητή και μικρό κατ' απόλυτη τιμή (0,02) τον συντελεστή της.

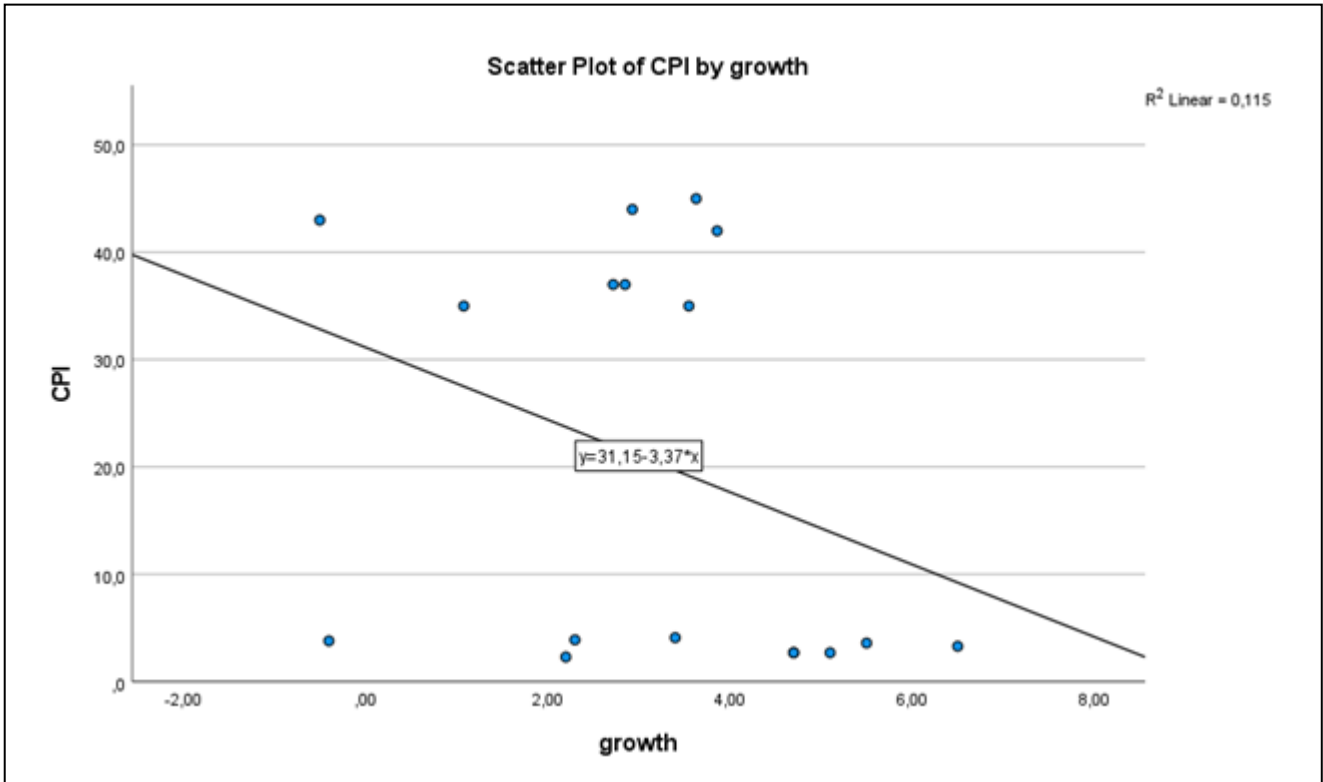

Σχήμα 6: Γραφική απεικόνιση του Institutions ως συνάρτηση της ανάπτυξης

Συνεχίζουμε την ανάλυση των αντίστροφων σχέσεων με την εξέταση της επίδρασης της ανάπτυξης στον δείκτη CPI. Το SPSS παράγαγε την εξής μαθηματική σχέση ως αποτύπωση της συνάρτησης αυτής:

$$y = 31,15 - 3,37x$$

Η συσχέτιση είναι αρνητική και μάλιστα, σε σημαντικό βαθμό καθώς ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής είναι μεγάλος (3,37) σε απόλυτη τιμή. Αυτή η παρατήρηση είναι έκδηλη και στο Σχήμα 7 όπου η γραμμή που απεικονίζει την ανωτέρω μαθηματική σχέση έχει μεγάλη κλίση. Το συμπέρασμα εδώ είναι ότι μια αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης κατά 1 μονάδα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του δείκτη αντιλήψεων διαφθοράς κατά 3,37 μονάδες.

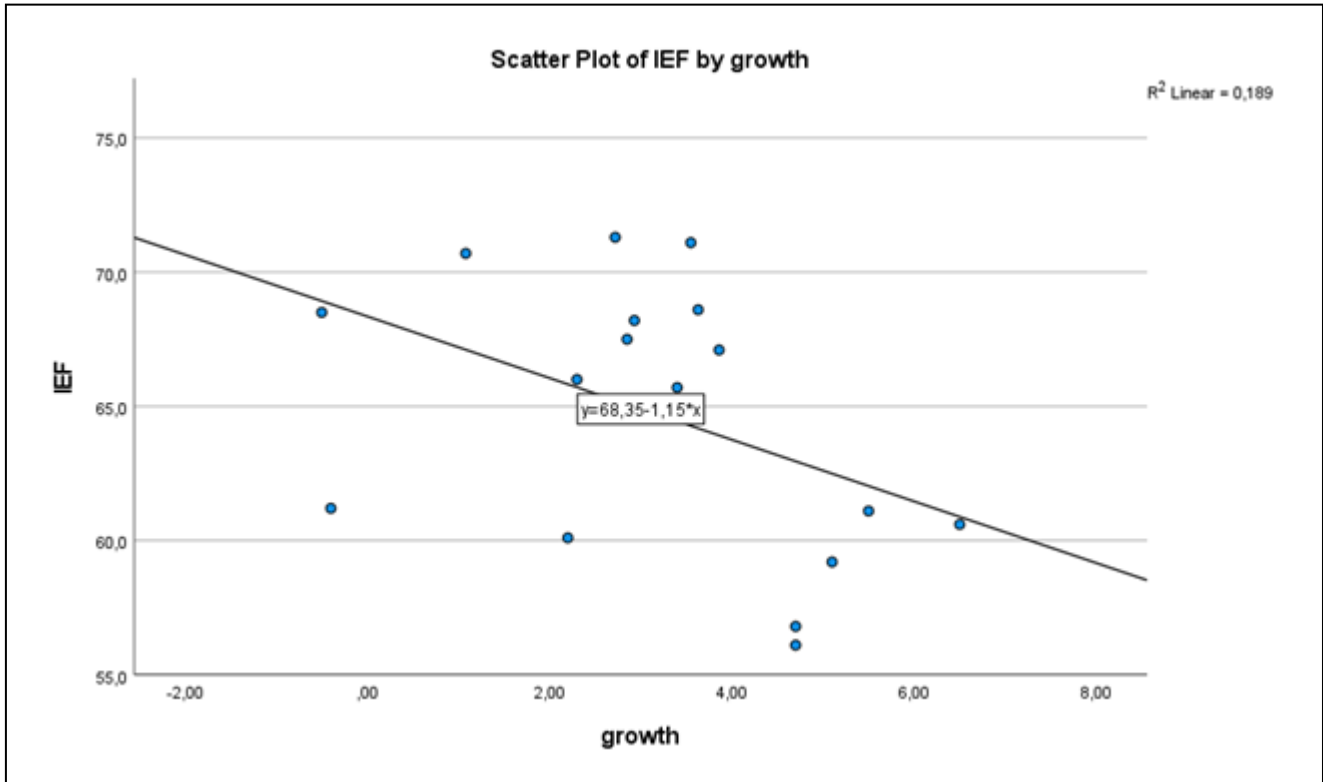

Σχήμα 7: Γραφική απεικόνιση του CPI ως συνάρτηση της ανάπτυξης

Η επόμενη αντίστροφη σχέση που μελετούμε είναι εκείνη του δείκτη IEF με το ρυθμό ανάπτυξης. Εξάγεται η ακόλουθη μαθηματική σχέση με ανεξάρτητη μεταβλητή την ανάπτυξη και εξαρτημένη το IEF:

$$y = 68,35 - 1,15x$$

Στο Σχήμα 8 έχουμε τη γραφική απεικόνιση αυτής της συνάρτησης. Η συσχέτιση είναι ισχυρά αρνητική και ο συντελεστής της ανάπτυξης είναι σημαντικός (1,15). Συμπεραίνουμε ότι 1 μονάδα αύξησης του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας της χώρας επιφέρει κάτι περισσότερο από 1 μονάδα μείωση στον δείκτη οικονομικής ελευθερίας. Σε ελεύθερη μετάφραση, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης συνεπάγεται την ύπαρξη επιπλέον ρυθμιστικών κανόνων για τη συγκεκριμένη οικονομία που μελετάται.

Σχήμα 8: Γραφική απεικόνιση του IEF ως συνάρτηση της ανάπτυξης

Όλα τα αποτελέσματα που αναλύθηκαν παραπάνω και οι μαθηματικές σχέσεις που εξάγαμε στηρίζονται στην παραδοχή ότι η εξαρτημένη μεταβλητή εξαρτάται από ένα ανεξάρτητο μέγεθος κάθε φορά. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα διότι στην πραγματική οικονομία ένα μέγεθος όπως ο ρυθμός ανάπτυξης εξαρτάται από μια πληθώρα άλλων μεγεθών ή θεσμών ταυτόχρονα. Επιπρόσθετα, οι θεσμοί συσχετίζονται μεταξύ τους, γεγονός που θα μπορούσε να διαφανεί μόνο αν θεωρούσαμε μια συνάρτηση της ανάπτυξης με δύο ή και περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές. Σε μια τέτοια περίπτωση, θα αναζητούσαμε και το βαθμό συσχέτισης ανάμεσα στις ανεξάρτητες μεταβλητές και το μοντέλο θα ήταν πιο ρεαλιστικό.

V. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Από την προηγηθείσα ανάλυση, προκύπτει ότι η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας χρειάζεται μια συνολική πολιτική που θα προωθείται μέσα από ένα σχέδιο δράσης. Η πολιτική αυτή θα θέτει προτεραιότητες ανάμεσα στους τομείς της οικονομικής και πολιτικής ζωής, θα παρέχει κατευθύνσεις ως προς τη επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, θα έχει μηχανισμούς ελέγχου και επαναφοράς τυχόν αποκλίσεων με διορθωτικές ενέργειες. Τελικά θα καταλήγει στην αναβάθμιση της οικονομίας και, ως εκ τούτου, στη βελτίωση της θέσης της χώρας περιφερειακά αλλά και ευρύτερα στην Ευρώπη και σε διεθνείς οργανισμούς.

Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για μια χώρα μικρή, εδαφικά και πληθυσμιακά, οι προοπτικές υπάρχουν και έχουν να κάνουν με το ευρύτερο περιβάλλον, στις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές, περιφερειακές αλλά και παγκόσμιες διαστάσεις του. Το δεδομένο ότι βρίσκεται σε μια γειτονιά με διεθνές γεωπολιτικό ενδιαφέρον, την περιοχή της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης, στο όριο που ο δυτικός κόσμος εφάπτεται με την Ασία, την Αφρική και σημαντικούς δρώντες όπως η Ρωσία και η Τουρκία, αλλά και οι στενές σχέσεις με την Ελλάδα, όλα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία και στο σύνολό τους μπορεί να θεωρηθεί ότι διαμορφώνουν ευκαιρίες για τους λήπτες αποφάσεων. Η σπουδή με την οποία εντάχθηκε η χώρα στη Βορειο-Ατλαντική συμμαχία, αμέσως μετά τη διευθέτηση του ζητήματος της ονομασίας, καταδεικνύει τη σημασία που της αποδίδουν οι ισχυροί του κόσμου.

Οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι εξ' αρχής η μετάβαση της εν λόγω χώρας σε οικονομία της αγοράς θεωρήθηκε επιτυχής: η χώρα απέφυγε τη βία που παρατηρήθηκε σε άλλες πρώην γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες στις αρχές της δεκαετίας του '90, με την ανακοίνωση της ανεξαρτησίας τους. Κινήθηκε ταχέως υπέρ της προώθησης του ανοιχτού εμπορίου, της ιδιωτικοποίησης και της απελευθέρωσης των τιμών, γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα να κάνει τη μετάβαση σε οικονομία της αγοράς γρηγορότερα από ότι οι γειτονικές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (Country Partnership Framework 2019). Όμως αυτή η κεκτημένη ταχύτητα της μετάβασης φαίνεται ότι μειώθηκε ή και πάγωσε, εξαιτίας των αρνητικών πολιτικών εξελίξεων στο εσωτερικό της χώρας τόσο το 2001 όσο και πρόσφατα το 2017. Το ζητούμενο είναι πλέον η χώρα αυτή να επανεκκινήσει

προς τα εμπρός και να επιταχύνει τη μεγέθυνση της οικονομίας της μέσω των κατάλληλα σχεδιασμένων πολιτικών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ανάλυση που προηγήθηκε, οι πολιτικές πρέπει να εστιάζουν στα αδύναμα σημεία της χώρας αλλά και στα συγκριτικά της πλεονεκτήματα. Η αρνητική επίδραση της διαφθοράς – όπως φάνηκε από την αρνητική συσχέτιση μεταξύ του δείκτη αντίληψης διαφθοράς (CPI) και του ρυθμού ανάπτυξης – αποτελεί μια κρίσιμη αδυναμία της χώρας. Η ύπαρξη διαφθοράς είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό των οικονομιών που υπήρξαν κεντρικά κατευθυνόμενες και πλέον είναι σε μετάβαση προς οικονομίες της αγοράς. Ο περιορισμός του φαινομένου οφείλει να είναι κύρια προτεραιότητα της εκάστοτε κυβέρνησης, για να είναι σε θέση να απελευθερωθούν όλες οι δυνάμεις και δυνατότητες της οικονομίας.

Για να συμβεί αυτό, θα πρέπει να ενδυναμωθούν οι θεσμοί που στηρίζουν το πλαίσιο της οικονομίας. Οι ανίσχυροι μηχανισμοί ελέγχου και ισορροπιών (checks and balances) στις αναπτυσσόμενες χώρες θέτουν σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών εξάλειψης της διαφθοράς.

Ως μια υποψήφια προς ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση χώρα⁵, η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, οφείλει να διασφαλίσει ότι οι θεσμοί που διέπουν τις εσωτερικές της λειτουργίες δεν υπόκεινται σε πολιτικές επιρροές και ότι η εκάστοτε κυβέρνηση δεσμεύεται υπέρ της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, κάτι που αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την Ένωση (Transparency International 2020 c). Ένας αποτελεσματικός τρόπος για να συμβεί αυτό είναι η θεσμοθέτηση και ενίσχυση διαδικασιών ελέγχου και ισορροπιών, χωρίς τις οποίες οι θεσμοί δεν αποδίδουν και επικρατούν μη δημοκρατικές πρακτικές. Έχοντας ελέγχους και ισορροπίες, οι πολίτες αντιλαμβάνονται μια δημόσια διοίκηση που λειτουργεί εύρυθμα και δίκαια. Με τον καιρό, αποκαθιστούν την εμπιστοσύνη τους στην κυβέρνηση και στο πολιτικό σύστημα καθώς και σε διεθνείς οργανισμούς και συμφωνίες. Με τον τρόπο αυτό, περιορίζεται η διαφθορά και η χώρα είναι σε θέση να οδεύσει προς οικονομική προκοπή, δεδομένου ότι η εμπιστοσύνη των πολιτών και των επιχειρήσεων αποτελεί θεμέλιο λίθο στην ανάπτυξη μιας οικονομίας.

⁵ Ήταν η πρώτη χώρα των δυτικών Βαλκανίων που υπέγραψε το Σύμφωνο Σταθεροποίησης και Προσχώρησης με την Ευρωπαϊκή Ένωση το 2001, και απέκτησε καθεστώς υποψηφίου το 2005.

Με την πρόσφατα εκλεγμένη κυβέρνηση συνεργασίας Ζάεφ – Αχμέτι, οι προσδοκίες για αντιμετώπιση της διαφθοράς είναι υψηλές, σε μια χώρα που ενδιαφέρεται να ανοίξει τις προ-ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ. Πρόσφατα, αναθεωρήθηκε η εθνική νομοθεσία με στόχο να διευρυνθούν οι εξουσίες του Γραφείου Ειδικού Εισαγγελέα ώστε να διερευνώνται υποθέσεις διαφθοράς που αφορούν κυβερνητικά στελέχη, ακόμα και τον Πρόεδρο.

Παρατηρούμε ότι ενώ συχνά οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Κεντρικής Ασίας διέπονται από νόμους που είναι απαραίτητοι για την καταπολέμηση της διαφθοράς, εντούτοις οι νόμοι αυτοί δεν επαρκούν για την πραγματική εξάλειψη του φαινομένου στην περιοχή. Είναι αλήθεια ότι η διαφθορά ανθίζει εκεί όπου υπάρχει ευκαιρία και ατιμωρησία. Έχοντας αυτό κατά νου, οι κυβερνήσεις θα πρέπει (Transparency International 2020 c):

- Να παρέχουν ελεύθερο χώρο στην κοινωνία των πολιτών να λειτουργήσει, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας της ελευθερίας του λόγου καθώς και του δικαιώματος της οργάνωσης διαμαρτυρίας
- Να ενθαρρύνουν την παρακολούθηση από πλευράς πολιτών των κυβερνητικών δαπανών
- Να αναμορφώσουν το δικαστικό σύστημα και να προβαίνουν σε ενέργειες για τη βελτίωση της ακεραιότητας και της ευθύνης στα κυβερνητικά θεσμικά όργανα
- Να διευκολύνουν την ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφόρηση και να βελτιώνουν τους μηχανισμούς επιβολής του νόμου ως προϋπόθεση των προσπαθειών καταπολέμησης της διαφθοράς.

Η εξάρτηση της κυβέρνησης της Βόρειας Μακεδονίας από υψηλά επίπεδα δημοσίων δαπανών για τη χρηματοδότηση κοινωφελών έργων υποδομής και την υποστήριξη κοινωνικών προγραμμάτων κατά το πρόσφατο παρελθόν μείωσε τις επιδόσεις στον δείκτη κρατικών δαπανών. Η επίτευξη ενός άλλου στόχου, η προώθηση των άμεσων ξένων επενδύσεων σε βιομηχανίες προσανατολισμένες στις εξαγωγές, θα ενθαρρυνθεί από την ισχυρότερη επιβολή του καταστατικού κατά της διαφθοράς (Heritage Foundation 2020 c).

Βέβαια, η προσοχή δεν πρέπει να εστιάζεται μόνο στον δημόσιο τομέα της χώρας. Παρόλο που η Βόρεια Μακεδονία έχει σημειώσει ουσιαστική πρόοδο στο να δημιουργήσει εκείνες τις αναγκαίες συνθήκες για ένα δυναμικό ιδιωτικό τομέα, πολλές εταιρίες και εργαζόμενοι δεν είναι ακόμα σε θέση να μεταφράσουν αυτές τις συνθήκες σε οικονομικές ευκαιρίες. Η οικονομία της χώρας παραμένει στάσιμη για δύο δεκαετίες την ίδια στιγμή που το επιχειρηματικό περιβάλλον κατατάσσεται στις υψηλότερες θέσεις παγκοσμίως: στη δέκατη έβδομη (17^η) θέση της κατάταξης της αξιολόγησης Doing Business 2020 της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank, 2020 b) ανάμεσα σε 190 οικονομίες⁶. Πρόκειται για μια οικονομία ανοιχτή στο εμπόριο, ενώ οι κυβερνήσεις διαχρονικά τήρησαν θετική στάση στις άμεσες ξένες επενδύσεις. Εντούτοις, οι πολιτικές αυτές δεν έχουν αποδώσει έναν ολοκληρωμένο δομικό μετασχηματισμό της οικονομίας λόγω μιας ανολοκλήρωτης ατζέντας μεταρρυθμίσεων καθώς και λόγω σημαντικών κενών μεταξύ νομοθεσίας και πρακτικής. Επιπλέον, η τάση προς μεταρρυθμίσεις έχει συρρικνωθεί από το 2009 και μετά, και η ανάπτυξη της παραγωγικότητας έχει μειωθεί.

Είναι λοιπόν προφανές από τα παραπάνω ότι η Βόρεια Μακεδονία μπορεί να στηριχτεί στα θετικά χαρακτηριστικά της οικονομίας της, όπως το ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον και η θετικότητα απέναντι στις επενδύσεις, εφαρμόζοντας πολιτικές που θα προωθούν μεταρρυθμίσεις. Αυτές θα πρέπει να αφορούν κυρίως τη διαφανή λειτουργία των κρατικών υπηρεσιών και της κυβερνητικής εξουσίας. Εξάλλου το εν λόγω κράτος έχει ένα πολύ ικανοποιητικό ιστορικό στην εφαρμογή μακροοικονομικών πολιτικών και μεταρρυθμίσεων στο επιχειρηματικό περιβάλλον (Country Partnership Framework 2019).

Επιπρόσθετα, είναι αναγκαίες οι μεταρρυθμίσεις εκείνες που θα κάνουν εφικτή τη στροφή των εθνικών πόρων της χώρας σε πιο παραγωγικές δυνατότητες και θα ολοκληρώσουν τον δομικό μετασχηματισμό της οικονομίας. Συγκεκριμένα, ενώ η χώρα έχει πετύχει την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων, προσανατολισμένων στις εξαγωγές, με αποτέλεσμα την ένταξή της σε κάποιες αλυσίδες παγκόσμιας αξίας, δεν έχει παρ' όλ' αυτά κατορθώσει να εκμεταλλευτεί τη στρατηγική της θέση. Οι επιχειρήσεις στη χώρα δεν είναι σε θέση να επωφεληθούν από ένα κατά τα άλλα ισχυρό επιχειρηματικό περιβάλλον. Το

⁶ Η Ελλάδα κατέχει την 79^η θέση στη συγκεκριμένη αξιολόγηση.

γεγονός αυτό αφενός λειτουργεί αρνητικά στην ανάπτυξη αλυσίδων εκλεπτυσμένης αξίας που προσθέτουν περισσότερο τοπικά στοιχεία και στην εμφάνιση νέων βιομηχανιών. Αφετέρου κρατά την απασχόληση σταθερά επικεντρωμένη σε τομείς χαμηλής παραγωγικότητας. Είναι καθοριστικό να επιταχυνθεί ο μετασχηματισμός της οικονομίας και να προωθηθεί η υιοθέτηση τεχνολογίας και καινοτομίας, σε μια χώρα που προσπαθεί να ξεφύγει από τη στασιμότητα του μεσαίου εισοδήματος και να φτάσει σε κατάσταση υψηλού εισοδήματος. Παράγοντες - κλειδιά θεωρούνται οι αδυναμίες στη συνδεσιμότητα του εμπορίου και των μεταφορών καθώς και οι ατέλειες στην πολιτική ανταγωνισμού και επενδύσεων, στη ρύθμιση των επιχειρήσεων, στις δυνατότητες των εταιριών, στην πρόσβαση σε χρηματοδότηση και στην ψηφιακή συνδεσιμότητα. Όλοι δε αυτοί οι παράγοντες συμπληρώνονται από τις ελλείψεις δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού.

Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις στη Βόρεια Μακεδονία δεν έχουν επιφέρει τα απαραίτητα αποτελέσματα. Τα αρχικά κίνητρα που οδηγούν στη βελτίωση της ποιότητας των θεσμών δεν φαίνεται να διατηρούνται μέχρι να προκύψουν βιώσιμα κέρδη καθώς συχνά έχουν παύσει πριν την πλήρη υλοποίηση των προσπαθειών ή έχουν κριθεί ανεπαρκή να καλύψουν όλες τις θεσμικές διαστάσεις. Βάσει αυτού του συμπεράσματος εξηγούνται για παράδειγμα τα κενά που υπάρχουν ως προς την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στο επιχειρηματικό περιβάλλον, όπου τα μέτρα που στηρίζονται σε *de jure* παράγοντες, όπως οι δείκτες στην έκθεση *Doing Business*, δείχνουν ουσιαστική πρόοδο, ενώ ανάλογοι δείκτες που βασίζονται στο *de facto* περιβάλλον, παρουσιάζουν μια πιο συντηρητική εικόνα. Εξηγείται, ακόμα, γιατί η χώρα αυτή έχει χαμηλότερη επίδοση από άλλες παρεμφερείς οικονομίες σε διαφορετικούς δείκτες ποιότητας διακυβέρνησης και θεσμών, ειδικά σε σχέση με την πολιτική σταθερότητα, την ευθύνη και το κράτος δικαίου. Υπάρχουν επίσης στοιχεία ότι η διάβρωση των κρατικών θεσμών εν μέσω της πολιτικής κρίσης των ετών 2015-17 υπονόμωσε την εμπιστοσύνη στην οικονομία και επέφερε μια κάμψη της ανάπτυξης και της δημιουργίας θέσεων εργασίας.

Οι μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις και το άνοιγμα του εμπορίου έλαβαν χώρα τη δεκαετία του '90 και στις αρχές της δεκαετίας του '00. Ακολούθως, οι μεταρρυθμίσεις του κλίματος επενδύσεων προώθησαν τη χώρα στις υψηλές θέσεις της κατάταξης *Doing Business*, ενώ η στρατηγική προώθησης των άμεσων

ξένων επενδύσεων πέτυχε την αύξηση των εξαγωγών. Όμως, η πολιτική σταθερότητα, η ευθύνη και το κράτος δικαίου σε συνδυασμό με τη μείωση της διαφθοράς που δεν επακολούθησαν είχαν ως αποτέλεσμα η χώρα να υπολείπεται σε κάποιους θεσμούς σε σχέση με παρόμοιες οικονομίες – στην προσπάθεια να εκπληρώσουν τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με την Executive Opinion Survey 2016 του World Economic Forum, η πολιτική αστάθεια και η αναποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας είναι μεταξύ των πέντε κυριότερων εμποδίων στο επιχειρείν της χώρας. Επιπρόσθετα, την περασμένη δεκαετία, η προοδευτική επιδείνωση του συστήματος των ελέγχων και ισορροπιών είχε διαβρώσει την εμπιστοσύνη μεταξύ πολιτών και κράτους, όπως επισημάνθηκε πιο πάνω. Είναι λοιπόν κρίσιμο για το μέλλον να αποκατασταθεί και να παγιωθεί η εμπιστοσύνη της κοινωνίας ώστε να εξασφαλίσει η κυβέρνηση την υποστήριξη των πολιτών στο να προχωρήσει στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις και να οδηγήσει τη χώρα σε οδούς ταχύτερης και πιο βιώσιμης ανάπτυξης και οικονομικής προσχώρησης στην ΕΕ αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο.

Η απόσταση μεταξύ της κυβερνητικής αποτελεσματικότητας και του δείκτη φωνής - ευθύνης (voice - accountability) διευρύνεται από το 2013 και εξής, κάνοντας αμφίβολη την αποτελεσματικότητα του κράτους και την κοινωνική εμπιστοσύνη. Τα τελευταία χρόνια η χώρα επιδεικνύει κάποια πρόοδο στη βελτίωση της κυβερνητικής αποτελεσματικότητας, κυρίως μέσω των ηλεκτρονικών υπηρεσιών (e-services), αλλά το ευρύτερο περιβάλλον της πολιτικής έχει οδηγήσει την κοινωνία να είναι αυξανόμενα συγκρατημένη. Σύμφωνα με τον παγκόσμιο δείκτη ελευθερίας του τύπου (Reporters Without Borders 2020), η Βόρεια Μακεδονία κατατάσσόταν το 2017 στην 111^η θέση σε σύνολο 180 χωρών, ενώ έκτοτε η θέση βελτιώνεται χρόνο με το χρόνο (για το 2020 βρίσκεται στην 92^η θέση). Ταυτόχρονα, τα μέτρα ως προς τη διαφθορά, τη διαφάνεια και τη συμμετοχή των πολιτών έχουν παύσει να εφαρμόζονται ή έχουν υποβαθμιστεί. Το χαμηλό επίπεδο εμπιστοσύνης στους κυβερνητικούς θεσμούς έχει ως αποτέλεσμα η διεπαφή ανάμεσα σε κρατικούς και μη-κρατικούς δρώντες να είναι εύθραυστη. Χρειάζεται να αναδειχθούν πολιτικές οι οποίες θα αποσκοπούν στο να εμπλέξουν τους πολίτες να αναπτύξουν οι τελευταίοι και να θεσμοποιήσουν τη φωνή και την ευθύνη τους απέναντι στη χώρα, όπως εξάλλου είναι συμβατό με τους ευρωπαϊκούς κανόνες (Country Partnership Framework 2019) .

Σε ό,τι αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο, οι ατέλειες στην ανάπτυξη αυτού ξεκινούν στην παιδική ηλικία και μεγαλώνουν με την πάροδο του χρόνου. Οι ευκαιρίες για τους πολίτες της χώρας να αναπτύξουν το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι περιορισμένες, γεγονός που μειώνει τις δυνατότητες των εργαζομένων να ανταποκριθούν στις εξελισσόμενες απαιτήσεις μιας σύγχρονης οικονομίας και να συνεισφέρουν σε μεγαλύτερη παραγωγικότητα. Στα τυποποιημένα τεστ του Προγράμματος Διεθνούς Αξιολόγησης Μαθητών (PISA) το 2015, η χώρα συγκαταλέγεται στις πέντε τελευταίες χώρες της κατάταξης, πολύ πιο χαμηλά σε επιδόσεις από γειτονικές χώρες όπως η Αλβανία, το Μαυροβούνιο, η Μολδαβία, η Γεωργία. Με το εργατικό δυναμικό να συρρικνώνεται και την παραγωγικότητα της εργασίας σε χαμηλά επίπεδα, η μελλοντική ανάπτυξη της χώρας θα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη διαμόρφωση του ανθρώπινου δυναμικού της.

Απαιτείται καλύτερη ποιότητα εκπαίδευσης για τη μείωση των αναντιστοιχιών ανάμεσα στις επαγγελματικές δεξιότητες και την αγορά εργασίας. Το επίμονα υψηλό επίπεδο ανεργίας των νέων δείχνει ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των επιχειρήσεων. Οι συνεχιζόμενες μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση, εάν ενισχυθούν, μπορούν να βοηθήσουν στη βελτίωση της κατάστασης.

Εμπόδια και αντικίνητρα στην απασχόληση και στη συμμετοχή του εργατικού δυναμικού δυσχεραίνουν έτι περαιτέρω τη συμβολή της εργασίας στην ανάπτυξη. Εκτός από ανεπάρκεια σε δεξιότητες, δεν υπάρχουν ικανοποιητικές υποστηρικτικές υπηρεσίες για τους εργαζόμενους, για παράδειγμα για τη φροντίδα των παιδιών ή των ηλικιωμένων. Η εργατική νομοθεσία δεν είναι τόσο ευέλικτη για να επιτρέψει την πρόσβαση στην εργασία σε γυναίκες, νέους και ηλικιωμένους. Από τη μια πλευρά, η δημιουργία θέσεων εργασίας είναι θετική πλην όμως εστιασμένη σε μη εμπορεύσιμες δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας και χαμηλών ημερομισθίων. Επιπλέον, αυτές οι θέσεις εργασίας δεν είναι βιώσιμες καθότι δημιουργήθηκαν εν μέρει ως αποτέλεσμα ενός δημοσιονομικού κινήτρου σε έργα υποδομής. Από την άλλη, οι δυσκαμψίες στους θεσμούς που σχετίζονται με την αγορά εργασίας και την κοινωνική ασφάλιση αποθαρρύνουν τη συμμετοχή στην αγορά αυτή, ειδικά για εκείνους που ανήκουν στα μεσαία προς χαμηλά εισοδήματα.

Μεγάλο ποσοστό της αδήλωτης οικονομικής δραστηριότητας σχετίζεται συνήθως με ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο και υψηλό κόστος του επιχειρείν, γεγονός που επαληθεύεται στη χώρα που μελετάται. Συνεπώς, το να μεταφερθεί η ανεπίσημη οικονομία στην επίσημη απαιτεί ουσιαστική βελτίωση της ποιότητας των θεσμών της Βόρειας Μακεδονίας, που βεβαίως αποτελεί μια μακροπρόθεσμη διαδικασία (Petkovski και Bishev 2004).

Σε ό,τι αφορά τις προτεραιότητες για το 2021, η αύξηση του επιπέδου και της ποιότητας των δημοσίων επενδύσεων είναι το κλειδί για την αύξηση της παραγωγικότητας και την οικονομική σύγκλιση. Υπάρχουν ακόμη σημαντικά κενά παραγωγικότητας στις υποδομές και τον ιδιωτικό τομέα που θα μπορούσαν να καλυφθούν μέσω υψηλότερων δημοσίων επενδύσεων στις μεταφορές, την ενέργεια, την εκπαίδευση και τη βιώσιμη περιβαλλοντική υποδομή (λόγου χάρη, στην επεξεργασία νερού και λυμάτων, τη διαχείριση στερεών αποβλήτων), μαζί με βελτιωμένο σχεδιασμό και εφαρμογή.

Οι αρχές έχουν πραγματοποιήσει ορισμένα βήματα για τη βελτίωση του ενεργειακού μείγματος. Για τη διαφοροποίηση του ενεργειακού μείγματος της χώρας μακριά από τον άνθρακα, την αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και την καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, η Βόρεια Μακεδονία έχει θέσει σε εφαρμογή σχέδια για την ανάπτυξη ενός ηλιακού πάρκου στη θέση ενός εγκαταλελειμμένου ανθρακωρυχείου στο δυτικό τμήμα της χώρας. Τον Φεβρουάριο του 2020 η κυβέρνηση ξεκίνησε έναν δημόσιο διαγωνισμό για την κατασκευή δύο φωτοβολταϊκών μονάδων, συνολικής ισχύος έως 100 MW, από επενδυτές. Μέσα στον ίδιο μήνα, η χώρα υιοθέτησε επίσης μια ολοκληρωμένη νομοθεσία για την ενεργειακή αποδοτικότητα, μεταφέροντας τις σχετικές ντιρεκτίβες της ΕΕ.

Η δημοσιονομική βιωσιμότητα πρέπει να τεθεί ως προτεραιότητα καθώς εκπνέουν τα βραχυπρόθεσμα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης που επέφερε η πανδημία COVID-19. Η κυβέρνηση μπορεί να εργαστεί για να δημιουργήσει δημοσιονομικά αποθέματα, να αυξήσει την αποτελεσματικότητα της είσπραξης φόρων και να εκτελεί έγκαιρα τις κεφαλαιουχικές δαπάνες. Ένα ενισχυμένο πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης θα υποστήριζε σθεναρά τη βιωσιμότητα του χρέους.

Σχετικά με τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να ξεκινήσει ενταξιακές διαπραγματεύσεις στην ΕΕ με τη Βόρεια Μακεδονία τον Μάρτιο του 2020, υπό το φως της προόδου που έχει επιτευχθεί σε ολοκληρωμένες μεταρρυθμίσεις και ως προς την εκπλήρωση των προϋποθέσεων που προσδιορίστηκαν από το Συμβούλιο τον Ιούνιο του 2018. Κάλεσε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προετοιμάσει το πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, το οποίο συνδέεται με την αναθεωρημένη μεθοδολογία (ενισχυμένη προσέγγιση) της διαδικασίας προσχώρησης που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο την ίδια ημέρα. Μόλις το Συμβούλιο εγκρίνει το διαπραγματευτικό πλαίσιο, αυτό πρέπει να ακολουθηθεί «το συντομότερο δυνατό» από την πρώτη διακυβερνητική διάσκεψη (η επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε στα κράτη μέλη σχέδιο του πλαισίου διαπραγματεύσεων την 1η Ιουλίου 2020 (EBRD 2020 a).

Στο πλαίσιο των προενταξιακών διαπραγματεύσεων, έχει προχωρήσει η εφαρμογή της νομοθεσίας για την εποπτεία των επιθεωρήσεων. Οι σχετικοί νόμοι, που εγκρίθηκαν τον Μάιο 2019, στοχεύουν στον εξορθολογισμό της διαδικασίας επιθεώρησης και στο να την καταστήσουν πιο φιλική προς τις επιχειρήσεις, όπως μέσω προειδοποιήσεων για μικρές παραβάσεις και παροχής περιόδου χάριτος για διορθωτικές ενέργειες. Ο νόμος τέθηκε σε ισχύ στα τέλη του 2019 και εν τω μεταξύ το Συμβούλιο Επιθεώρησης έχει επιβλέψει την ολοκλήρωση των λιστών ελέγχου και των βασιζόμενων στον σχετικό κίνδυνο μεθοδολογιών επιθεώρησης. Αυτό θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για πιο διαφανείς και λιγότερο παρεμβατικές επιθεωρήσεις για νομικές επιχειρήσεις. Η πλήρης εφαρμογή της νομοθεσίας, συμπεριλαμβανομένων των κατάλληλων διαδικαστικών κανόνων, μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την ποιότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει η νομοθεσία να γίνει απλή και εφαρμόσιμη στην καθημερινή πρακτική. Πρέπει να δοθεί βαρύτητα στην αποφυγή πολυδαίδαλων νομοθετικών διατάξεων που είναι από τη φύση τους αναποτελεσματικές. Τα νομικά πλαίσια επιβαρύνονται από την πολυπλοκότητά τους (οι θεσμοί σχετίζονται και με το πολιτιστικό και θρησκευτικό υπόβαθρο καθώς και με το νομικό πλαίσιο) και το ίδιο το νομικό σύστημα δεν μπορεί να υποστηρίξει την οικονομική ανάπτυξη χωρίς επαρκή κατανόηση από τους πολίτες. Η ταχύτητα της εφαρμογής νέων

συνόλων κανόνων μπορεί επίσης να είναι σημαντική (θεραπεία σοκ έναντι σταδιακών μεταρρυθμίσεων) (Cermakova et al 2020).

Η σταθερότητα του πολιτικού συστήματος είναι εξίσου καθοριστική. Η ανάπτυξη της οικονομίας δεν μπορεί να προχωρήσει σε συνθήκες πολιτικής αστάθειας. Αποτελεί κοινή ομολογία η ύπαρξη ενός πολιτικού περιβάλλοντος γεμάτου αντιπαραθέσεις και ενίοτε εντάσεις στο εσωτερικό της Βόρειας Μακεδονίας. Είναι έντονα παρούσα η αντίθεση μεταξύ της σλαβικής πλειοψηφίας της χώρας και της αλβανικής μειοψηφίας, για τη διεκδίκηση της εξουσίας και την εφαρμογή πολιτικών. Σε μια χώρα με τόσο μικρό πληθυσμό, είναι κρίσιμο να δοθεί βάρος στους μεσομακροπρόθεσμους στόχους που πρέπει να επιτευχθούν. Πρέπει να υπάρχει αίσθημα ενότητας και ευθύνης απέναντι σε αυτούς τους στόχους. Η χώρα οφείλει να χαράξει την πορεία της προς το μέλλον εφαρμόζοντας πολιτικές που ευνοούν ή και προϋποθέτουν τη σταθερότητα των κυβερνήσεων και θέτουν σε δεύτερη μοίρα τις διαφοροποιήσεις εντός του πληθυσμού της. Οι στόχοι της ευημερίας και της ανάβαθμισης του κοινωνικού κεφαλαίου θα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητες. Επίσης, η μείωση του χάσματος των ευκαιριών ανάμεσα σε προνομιούχους και μη προνομιούχους μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κατάλληλης πολιτικής, η οποία ενισχύει και την κοινωνική συνοχή άρα και την εύρυθμη λειτουργία και στήριξη του πολιτικού συστήματος. Οι κοινωνικές παροχές – εντός του πλαισίου των δημοσιονομικών δαπανών που δεν θέτουν σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα του κρατικού προϋπολογισμού – συντείνουν στην αύξηση του κοινωνικού κεφαλαίου.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

Η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας είναι μια χώρα ανώτερου μεσαίου εισοδήματος που έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο στη μεταρρύθμιση της οικονομίας της κατά την τελευταία δεκαετία. Απαιτούνται ακόμη περισσότερες προσπάθειες για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου για όλους τους πολίτες της χώρας.

Η διευθέτηση του ζητήματος του ονόματος της χώρας δημιουργεί νέες ευκαιρίες για τη Βόρεια Μακεδονία που μπορεί να επιταχύνει τη βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη και να ανανεώσει τη διαδικασία ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αν και οι διαρθρωτικές προκλήσεις παραμένουν. Η επίλυση της μακροχρόνιας διαφοράς με την Ελλάδα ως προς την ονομασία ανοίγει νέους ορίζοντες για την προώθηση της ανάπτυξης μιας δυναμικής οικονομίας, καλά ενσωματωμένης στην περιοχή και στην Ευρώπη ευρύτερα. Η Βόρεια Μακεδονία θα είναι σε θέση να αξιοποιήσει αυτή την ανανεωμένη προοπτική, ως συνέχεια των προηγούμενων μεταρρυθμίσεων που παρήγαγαν σταθερές μακροοικονομικές βάσεις, δημιουργία θέσεων εργασίας και μια ανοικτή οικονομία που έχει προσελκύσει ξένες επενδύσεις.

Η οικονομία αντιμετωπίζει ύφεση κατά 4,1% το 2020, που είναι η μεγαλύτερη πτώση από το 2001. Η συρρίκνωση της ζήτησης και οι διαταραχές στις αλυσίδες εφοδιασμού που προκλήθηκαν από την παρατεταμένη πανδημία και τα μέτρα περιορισμού υπήρξαν σοβαρότερα από ό, τι αναμενόταν.

Μετά την ύφεση το 2020, αναμένεται ανάκαμψη το 2021. Το ΑΕΠ εκτιμάται ότι θα μειωθεί κατά 5,0% το 2020 και θα ανακάμψει κατά 3,0% το 2021 (EBRD 2020 α). Ωστόσο, οι εκτιμήσεις είναι σταθμισμένες προς τα κάτω, υπό την έννοια ότι είναι εξαιρετικά πιθανό να μην επιτευχθούν αυτά τα ποσοστά με δεδομένες τις συνθήκες και τις συνέπειες της πανδημίας που διατρέχουν όλο το 2020. Συνεπώς οποιαδήποτε ανάκαμψη θα είναι πολύ πιο παρατεταμένη εάν η πανδημία επιμείνει, τόσο στη Βόρεια Μακεδονία όσο και μεταξύ των βασικών εμπορικών εταίρων της.

Μεσοπρόθεσμα, η ανάπτυξη αναμένεται να επιστρέψει όταν η επιδημία δείξει σημάδια υποχώρησης. Η πολιτική σταθερότητα μετά τις γενικές εκλογές και

η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΕ που συνέβησαν μέσα στο τρέχον έτος αναμένεται να ενισχύσουν τις μεταρρυθμίσεις και την εμπιστοσύνη των επενδυτών έτσι ώστε μόλις τελειώσει η κρίση, η ανάπτυξη να μπορεί να ανακάμψει πιο γρήγορα. Σε αυτό το σενάριο σταδιακής ανάκαμψης, η ανάπτυξη το 2021 αναμένεται να φτάσει το 3,6%, καθώς η αποκατεστημένη εμπιστοσύνη των καταναλωτών και των επενδυτών αυξάνει την προσωπική κατανάλωση, τις ιδιωτικές επενδύσεις και τις εξαγωγές.

Όπως χαρακτηριστικά διαπιστώνει το WEF (World Economic Forum 2020 a), η οικονομική ανάπτυξη δεν συμβαίνει σε συνθήκες κενού. Απαιτούνται ορισμένα βασικά δομικά στοιχεία για να ξεκινήσει η διαδικασία ανάπτυξης και χρειάζονται περισσότερα για τη διατήρησή της. Στο τρέχον ασταθές γεωπολιτικό πλαίσιο, και θεωρώντας εξαιρετικά πιθανή μια κάμψη στο εγγύς μέλλον, η οικοδόμηση της ανθεκτικότητας των οικονομιών μέσω της βελτιωμένης ανταγωνιστικότητας είναι ζωτικής σημασίας, ειδικά για τις χώρες μετρίου εισοδήματος όπως η χώρα που μελετάται στην παρούσα εργασία. Η ανθεκτικότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την ενίσχυση των θεσμών που αποτελούν το πλαίσιο κάθε πολιτικής και οικονομικής δράσης και την κατάλληλη αναμόρφωσή τους.

Θα χρειαστεί μεσοπρόθεσμα η επαναφορά των δημόσιων οικονομικών σε βιώσιμη πορεία, καθώς και η εκ νέου ιεράρχηση των δαπανών για μακροπρόθεσμη ανάκαμψη και η αύξηση των εσόδων με τον περιορισμό των εξαιρέσεων. Από τη διαρθρωτική πλευρά, ενώ μετριάζονται οι άμεσες επιπτώσεις της κρίσης, θα είναι σημαντικό να αντιμετωπιστεί το χαμηλής εκπαίδευσης και κατάρτισης ανθρώπινο κεφάλαιο, η αδύναμη πολιτική ανταγωνισμού και το δικαστικό σύστημα, η μειούμενη παραγωγικότητα και η αυξανόμενη μετανάστευση ανθρώπινου δυναμικού στο εξωτερικό (World Bank 2018 b).

Ωστόσο, η μετάβαση σε μια οικονομία αγοράς που λειτουργεί εύρυθμα και χωρίς αποκλεισμούς δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Η παραγωγικότητα των τοπικών επιχειρήσεων που παραμένει σε χαμηλά επίπεδα και φθίνει χρόνο με το χρόνο, οι αδύναμοι θεσμοί της χώρας και οι ατέλειες στον ανταγωνισμό, την επενδυτική πολιτική και το κανονιστικό πλαίσιο των επιχειρήσεων εξακολουθούν να θέτουν ουσιαστικές διαρθρωτικές προκλήσεις για την οικονομική ανάπτυξη.

Ένα ανταγωνιστικό επιχειρηματικό πλαίσιο νόμου δεν έχει ακόμη μετουσιωθεί σε ένα ζωντανό ιδιωτικό τομέα που να είναι σε θέση να επωφεληθεί πλήρως από την τοποθεσία της χώρας. Επιπλέον, η κυβέρνηση έχει περιορισμένες δημοσιονομικές δυνατότητες για να εξακολουθήσει να τονώνει την οικονομία και υπάρχουν κίνδυνοι για τη δημοσιονομική βιωσιμότητα που πρέπει να αντιμετωπιστούν.

Η πρόοδος στον τομέα της εκπαίδευσης του πληθυσμού είναι ανεπαρκής και εμπεριέχει ανισότητες, γεγονός που θέτει όρια στις δεξιότητες του εργατικού δυναμικού που είναι διαθέσιμες για την κάλυψη των εξελισσόμενων απαιτήσεων μιας σύγχρονης οικονομίας και δημιουργεί ζητήματα στην πρόσβαση σε οικονομικές ευκαιρίες (Country Partnership Framework 2019). Τελικά, οι κλιματικές και οι περιβαλλοντικές απειλές, συμπεριλαμβανομένης της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, απαιτούν επείγουσα προσοχή, ειδάλλως ενδέχεται να επιβραδύνουν την οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας. Η Βόρεια Μακεδονία πρέπει να αντιμετωπίσει όλες αυτές τις προκλήσεις εάν στοχεύει να εκμεταλλευτεί πλήρως την τρέχουσα συγκυρία.

Όπως τονίζει και η ανάλυση Systematic Country Diagnostic της Παγκόσμιας Τράπεζας (Country Partnership Framework 2019), για να συγκλίνει με τα επίπεδα εισοδήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να οικοδομηθεί μια ισχυρή κοινωνία που θα βασίζεται στη μεσαία τάξη, η Βόρεια Μακεδονία πρέπει να βρει ένα μονοπάτι που δημιουργεί ταχύτερη, πιο περιεκτική και βιώσιμη ανάπτυξη. Η ανάλυση εντοπίζει τρεις αμοιβαία ενισχυόμενους δρόμους για τη χώρα με σκοπό να επιταχύνει την ανάπτυξη με βιώσιμο τρόπο, να μειώσει τη φτώχεια και να εδραιώσει τη μεσαία τάξη. Ο πρώτος δρόμος είναι να προωθήσει έναν πιο δυναμικό και ανταγωνιστικό ιδιωτικό τομέα. Ο δεύτερος είναι να αναπτύξει ένα πιο ανταγωνιστικό και προσαρμοστικό ανθρώπινο κεφάλαιο και να εξαλείψει τις διαφορές σε ευκαιρίες μεταξύ των πολιτών. Και ο τρίτος αφορά την επίτευξη βιωσιμότητας μέσω αποτελεσματικής διακυβέρνησης, δημοσιονομικής σύνεσης και ενισχυμένης περιβαλλοντικής διαχείρισης προκειμένου να υπάρχει ανθεκτικότητα σε φυσικές καταστροφές ή πανδημίες. Η πρόοδος σε αυτούς τους στρατηγικούς δρόμους θα βοηθούσε στο να διατηρηθεί μια ισχυρή και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, απαραίτητη για την εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και την προώθηση μιας κοινής ευημερίας.

Ανακεφαλαιώνοντας, η παρούσα εργασία επιχείρησε να εξετάσει αμφίδρομα τη σχέση μεταξύ των θεσμών και της οικονομικής ανάπτυξης στη Βόρεια Μακεδονία. Ως θεσμοί θεωρήθηκαν οι δείκτες GCI, Institutions, CPI, IEF που αντιπροσωπεύουν μετρήσεις ανταγωνιστικότητας, θεσμικών παραγόντων, αντιλήψεων διαφθοράς, οικονομικής ελευθερίας αντίστοιχα. Ως οικονομική ανάπτυξη ελήφθη υπόψη ο πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας. Χρησιμοποιήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης με τη βοήθεια του SPSS για την επεξεργασία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από διάφορους διεθνείς οργανισμούς. Έγινε η υπόθεση ότι η ανάπτυξη εξαρτάται ξεχωριστά από κάθε έναν από τους θεσμούς προκειμένου να εξαχθεί η θετική ή αρνητική επίδραση. Τα αποτελέσματα για τη χώρα που μελετάται δείχνουν ένα στατιστικά σημαντικό αντίκτυπο της διαφθοράς και της οικονομικής ελευθερίας στην παραγωγικότητα και την ανάπτυξη. Ο αντίκτυπος της ανταγωνιστικότητας και των θεσμικών παραγόντων εμφανίστηκε να μην επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη και να μην είναι στατιστικά σημαντικός. Εξετάζοντας και τις αντίστροφες σχέσεις, διαπιστώθηκε ότι οι τάσεις είναι ίδιες. Η ανάπτυξη έχει σημαντική αρνητική συσχέτιση με τη διαφθορά και την οικονομική ελευθερία, ενώ έδειξε ότι δεν επηρεάζεται σημαντικά από την ανταγωνιστικότητα και τους θεσμούς.

Ενδιαφέρον είναι ότι, η παρούσα μελέτη αφήνει περιθώρια για περαιτέρω έρευνα και συζήτηση. Καταρχήν, η ανάλυση παλινδρόμησης μπορεί να περιλάβει δύο ή περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές ούτως ώστε να προκύψει η συνδυασμένη επίδραση στην ανάπτυξη, ή αλλιώς, το βάρος της καθεμίας με τον αντίστοιχο συντελεστή. Τοιουτοτρόπως θα διαφανεί ποια μεταβλητή επηρεάζει περισσότερο την ανάπτυξη, άρα οι εφαρμοζόμενες πολιτικές θα μπορούν να επικεντρωθούν στον θεσμό που θα αντιπροσώπευε η συγκεκριμένη μεταβλητή. Σε μια τέτοια θεώρηση θα προκύψει και η συσχέτιση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών. Συνεπώς το μοντέλο μπορεί να καταστεί ακόμα πιο αναλυτικό, παρέχοντας περισσότερη αξιοπιστία. Συμπληρωματικά, θα μπορούσαν να επιλεγούν διαφορετικά μεγέθη ως θεσμοί και να μελετηθεί η συσχέτισή τους με την

ανάπτυξη. Αυτός είναι και ένας τρόπος για να διαμορφωθεί μια πληρέστερη εικόνα για τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας της χώρας.⁷

Επιπρόσθετα, αν ο αριθμός των παρατηρήσεων αυξηθεί σε πάνω από 17 για κάθε μεταβλητή, τα συμπεράσματα θα στηρίζονται σε περισσότερα δεδομένα δηλαδή περισσότερη πληροφορία.⁸

Ολοκληρώνοντας, σημειώνεται για λόγους πληρότητας και περαιτέρω έρευνας, ότι η παρούσα εργασία έχει ορισμένους περιορισμούς. Πρώτον, σχετικά με τη διαφθορά ως θεσμό της οικονομίας, δεν γίνεται διαχωρισμός μεταξύ διαφθοράς στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Θα είχε ενδιαφέρον να βρεθεί ένας αντικειμενικός τρόπος μέτρησης της διαφθοράς στον ιδιωτικό τομέα και να συνυπολογίζεται με τη διαφθορά στον δημόσιο τομέα. Δεύτερον, τα εμπειρικά μοντέλα που χρησιμοποιήθηκαν υποθέτουν ότι οι τρέχουσες τιμές είναι συνάρτηση των παρελθόντων τιμών, αμετάβλητες με τον χρόνο. Εντούτοις, η υπόθεση αυτή μπορεί να είναι υπερβολικά περιοριστική όταν ληφθεί υπόψη ότι οι συναλλαγές σε μια οικονομία ή το νομικό σύστημα επηρεάζεται από την εξέλιξη της τεχνολογίας. Τρίτον, δεν λαμβάνεται υπόψη η συνδεσιμότητα της εν λόγω οικονομίας με γειτονικές οικονομίες στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων αλλά και με άλλες οικονομίες που πρωταγωνιστούν στα παγκόσμια δρώμενα. Μια τέτοια περίπτωση είναι η τρέχουσα συγκυρία με την επίδραση της κρίσης που επέφερε η πανδημία COVID-19 στο σύνολο σχεδόν των οικονομιών της υφελίου και το φαινόμενο domino ανάμεσά τους (οι πτώσεις των εξαγωγών μιας χώρας συνιστούν πτώση των εισαγωγών για άλλες, με συνακόλουθες επιρροές στους μακροοικονομικούς δείκτες). Με σκοπό να αντιμετωπιστούν τέτοιοι περιορισμοί και να γίνει μεγαλύτερη εμβάθυνση στην έρευνα πάνω στην οικονομία της χώρας, αφήνουμε για μελλοντική έρευνα ζητήματα όπως αυτά που προαναφέρθηκαν.

Ως κατακλείδα, αξίζει να αναφερθεί η διαπίστωση της επικεφαλής οικονομολόγου της EBRD Beata Javorcik ότι: *«Οι οικονομίες βρίσκονται σε σταυροδρόμι, με αποφάσεις για πολιτικές και θεσμούς που λαμβάνονται τώρα αλλά δυνητικά καθορίζουν την πορεία τους για τις επόμενες δεκαετίες. Η τρέχουσα*

⁷ Θα μπορούσε, λόγω χάρη, να εισαχθεί ως θεσμός το δικαστικό σύστημα ή τα δικαιώματα ιδιοκτησίας ή ο δείκτης ελευθερίας του λόγου.

⁸ Χρησιμοποιήθηκαν 17 έτη για τη συλλογή των αριθμητικών στοιχείων εξαιτίας του ότι για τα προηγούμενα έτη τα στοιχεία ήταν ασαφή ή μη διαθέσιμα για αυτό το επίπεδο της έρευνας.

περίοδος κρίσης και αναταραχών που προκλήθηκε από την παγκόσμια πανδημία αντιπροσωπεύει μια πολύτιμη ευκαιρία να τεθούν τα θεμέλια για ένα πλουσιότερο, δικαιότερο και πιο πράσινο μέλλον» (EBRD 2020 b). Μένει να δούμε αν αυτές οι οικονομίες θα εκμεταλλευτούν αυτή την ευκαιρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία / Αρθρογραφία

Παπαπανάγος Χ. (2019). Διάλεξη επί Διεθνών Δεικτών Συγκριτικής Αξιολόγησης, Μάθημα Διεθνών Οικονομικών, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Διεθνών Σχέσεων και Ασφάλειας. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 1^ο Εξάμηνο 2019-20

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία / Αρθρογραφία

Acemoglu D., Johnson S. and Robinson J. A. 2005. *Institutions as the fundamental cause of long-run growth*, in Aghion P. & Durlauf S. N., (eds), (2005), Handbook of Economic Growth, Vol.1, Elsevier, North Holland

Acemoglu D., Johnson S. and Robinson J. A. 2006. *Understanding prosperity and poverty: Geography, institutions and the reversal of fortune*, en Banerjee, Bénabou y Mookherjee (eds.), Understanding Poverty, Oxford, Oxford University Press

Acemoglu, D. 2008. *Oligarchic versus democratic societies*, Journal of the European Economic Association, 6 (1), 1-44

Acemoglu D., Robinson J. A. 2013. *Why Nations Fail: The Origins of power, prosperity and poverty*, New York: Crown business

Aixala, J., y Fabro, G. 2009. *Economic freedom, civil liberties, political rights and growth: A causality analysis*, Spanish Economic Review, 11 (3), 165-178.
— 2011. *Calidad institucional y crecimiento económico: Nuevos avances y evidencia*, Ekonomiaz, 77, 126-157

Akçomak, İ. S., y ter Weel, B. 2009. *Social capital, innovation and growth: Evidence from Europe*, European Economic Review, 53 (5), 544-567

Alesina, A., y Perotti, R. 1994. *The political-economy of growth - a critical survey of the recent literature*, World Bank Economic Review, 8 (3), 351-371

Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., y Swagel, P. 1996. *Political instability and economic growth*, Journal of Economic Growth, 1 (2), 189-211

Alfano, M. R., y Baraldi, A. L. 2015. *Is there an optimal level of political competition in terms of economic growth? Evidence from Italy*, European Journal of Law and Economics, 39(2), 263-285

Ali, A. M., y Crain, W. M. 2002. *Institutional distortions, economic freedom, and growth*, Cato Journal, 21 (3), 415-426

- Alonso, J. A., y Garcimartín, C. E. 2008. *Acción colectiva y desarrollo. El papel de las instituciones*, Madrid, Editorial Complutense, S. A.
- Anderson, J. E., y Marcouiller, D. 2002. *Insecurity and the pattern of trade: An empirical investigation*, Review of Economics and Statistics, 84 (2), 342-352
- Aschauer D.A. 1989. *Is Public Expenditure Productive?*, Journal of Monetary Economics, 23(2):177-200
- Azzimonti, M. 2015. *The dynamics of public investment under persistent electoral advantage*, Review of Economic Dynamics, 18 (3), 653-678
- Barro R.J. 1990. *Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth*, Journal of Political Economy 98(5, Part 2): S103 - S125
- Barro, R. J., y McCleary, R. M. 2003. *Religion and economic growth across countries*, American Sociological Review, 68 (5), 760-781
- Barro, R. J., Sala-i-Martin, X. 2003. *Economic Growth*, 2nd ed. Cambridge, Mass: MIT Press, ISBN 978-0-262-02553-9
- Baumol, W. J., Litan, R. E., Schramm, C. J. 2007. *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity*, New Haven: Yale University Press, ISBN 978-0-300-10941-2
- Benassy-Quere A., Coupet M., Mayer T. 2007. *Institutional Determinants of Foreign Direct Investment*, The World Economy, 30(5): 764-782
- Bjørnskov, C., y Méon, P. 2015. *The productivity of trust*, World Development, 70, 317-331
- Blaug, M. 1997. *Economic Theory in Retrospect*, 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 0521577012
- Bougheas S., Demetriades, P.O., Mamuneas T.P. 2000. Canadian Journal of Economics, 33(2): 506-522
- Calderon C., Servén L. 2004. *The effects of infrastructure development on growth and income distribution*, Policy Research Working Papers Series 3400, The World Bank
- Calderon C. Moral-Benito E., Servén L. 2015. *Is Infrastructure capital productive? A Dynamic Heterogenous Approach*, Journal of Applied Econometrics, 30(2): 177-198
- Canning D., Pedroni P. 1999. *Infrastructure and Long-run Economic Growth*, Center for Analytical Economics working paper 99 (09)
- Carmignani, F. 2003. *Political instability, uncertainty and economics*, Journal of Economic Surveys, 17 (1), 1-54

Čermáková K., Procházka P., Kureková L. and Rotschedl J. 2020. *Do institutions influence economic growth?*, Prague economic papers, www.doi.org/10.18267/j.pep.749

Coase R. H. 1992. *The institutional structure of production*, The American Economic Review, 82(4): 713-719

Cook, L. D. 2014. *Violence and economic activity: Evidence from african american patents, 1870-1940*, Journal of Economic Growth, 19 (2), 221-257

Country Partnership Framework for the Republic of North Macedonia (CPF) 2019-2023 (2019), IBRD, World Bank Group

Del Monte, A., y Papagni, E. 2001. *Public expenditure, corruption, and economic growth: The case of Italy*, European Journal of Political Economy, 17 (1), 1-16

Demsetz, H. 2008. *From Economic Man to Economic System: Essays on Human Behavior and the Institutions of Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 978-0-521-50997-8

Esfahani H. S., Ramirez M., T. 2003. *Institutions, Infrastructure and Economic Growth*, Journal of Development Economics, 70(2): 443-477

Fedderke J. W., Perkins P., Luiz J.M. 2006. *Infrastructural Investment in Long-run Economic Growth: South Africa 1875-2001*, World Development, 34(6): 1037-1059

Fernald J. G. 1999. *Roads to Prosperity? Assessing the Link between public capital and Productivity*, American Economic Review, 89(3): 619-638

Fernandez-Torres Y., Diaz-Casero J. C., Ramajo-Hernandez J. 2018. *Instituciones y crecimiento economico: Consensus en la literatura?*, Journal of Regional Research, 37(2017): 155-185

Feulner, E. J. 2013. *The Rule of Law*, in Miller, T., ed., 2013 Index of Economic Freedom. New York: Wall Street Journal, pp. 35–40. Available at: https://www.heritage.org/index/pdf/2013/book/index_2013.pdf

Ghosh S., Roy U. 2004. *Fiscal policy, long-run growth and welfare in a stock-flow model of public goods*, Canadian Journal of Economics, 37(3): 742-756

Glomm G., Ravikumar B. 1997. *Productive Government Expenditures and Long-run Growth*, Journal of Economic Dynamics and Control, 21(1):183-204

Gómez-Puig, M., Sosvilla-Rivero, S. 2018. *Public Debt and Economic Growth: Further Evidence for the Euro Area*. Acta Oeconomica, 68(2), 209–229, <https://doi.org/10.1556/032.2018.68.2.2>

Grier, R. M. 1999. *Colonial Legacies and Economic Growth*. Public Choice, 98(3/4), 317–335, <https://doi.org/10.1023/A:1018322908007>

- Grossman, G., Helpman, E. 1994. *Foreign Investment with Endogenous Protection*. National Bureau of Economic Research. Cambridge Working Paper No. 4876, <https://doi.org/10.3386/w4876>
- Guiso, L., Sapienza, P., y Zingales, L. 2003. *People's opium? religion and economic attitudes*, *Journal of Monetary Economics*, 50 (1), 225-282.
— 2006. *Does culture affect economic outcomes?*, *Journal of Economic Perspectives*, 20 (2), 23-48
- Gwartney, J. D., Lawson, R. A., y Holcombe, R. G. 1999. *Economic freedom and the environment for economic growth*, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 155 (4), 643-663.
- Gwartney, J., y Lawson, R. 2003. *The concept and measurement of economic freedom*, *European Journal of Political Economy*, 19(3), 405-430. doi:10.1016/S0176-2680(03)00007-7
- Hall, R. E., Jones, C. I. 1999. *Why do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker than Others?*, *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83–116, <https://doi.org/10.1162/003355399555954>
- Hansson, G. 2009. *What Determines Rule of Law? An Empirical Investigation of Rival Models*, *Kyklos*, 62(3), 371–393, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2009.00441.x>
- Hejduková, P. 2015. *The Trends of Globalization in the Health Care Markets. Innovation Management and Sustainable Economic Competitive Advantage: From Regional Development to Global Growth*, VOLS I - VI, 2015. Norristown: Int Business Information Management Assoc-IBIMA, pp. 3197–3208. ISBN 978-0-9860419-5-2
- Hejduková, P., Kureková, L. 2016. *National Health Systems' Performance: Evaluation WHO Indicators*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 240–248, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.031>
- Joireman, S. F. 2004. *Colonization and the Rule of Law: Comparing the Effectiveness of Common Law and Civil Law Countries*. *Constitutional Political Economy*, 15(4), 315–338, <https://doi.org/10.1007/s10602-004-7766-7>
- Justesen, M. K. 2014. *Better safe than sorry: How property rights and veto players jointly affect economic growth*, *Comparative Politics*, 46 (2), 147-167
- Keller G., Warrack B. 2003. *Statistics for Management and economics*, 6th Ed. USA: Thomson Brooks/Cole
- Kilic, C., y Arica, F. 2014. *Economic freedom, inflation rate and their impact on economic growth: A panel data analysis*, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 17(1), 160-176

Knack, S. 2001. *Trust, associational life and economic performance*, in Helliwell, J. F. (ed.), *The contribution of human and social capital to sustained economic growth and wellbeing*, Quebec, Human Resources Development Canada

Knack, S., y Keefer, P. 1997. *Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation*, *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251-1288

La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., y Vishny, R. W. 1998. *Law and finance*, *Journal of Political Economy*, 106 (6), 1113-1155

Law S. H., Lim T. C., Ismail N. W. 2013. *Institutions and Economic Development: A Granger Causality Analysis of Panel Data Evidence*, *Economic Systems* 37(4): 610-624

Li, Q., y Resnick, A. 2003. *Reversal of fortunes: Democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries*, *International Organization*, 57 (1), 175-211

Maiorano F., Stern J. 2007. *Institutions and Telecommunications Infrastructure in Low and Middle-Income Countries: The Case of Mobile Telephony*, *Utilities Policy*, 15(3): 165-181

Mauro, P. 1995. *Corruption and Growth*. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681–712, <https://doi.org/10.2307/2946696>

McKinsey Global Institute 1996. *Capital Productivity*. Washington, D.C.: McKinsey Global Institute, p. 326

Meon, P. G., y Sekkat, K. 2005. *Does corruption grease or sand the wheels of growth?*, *Public Choice*, 122 (1-2), 69-97

Mitchell, M. 2013. *Economic Freedom and Economic Privilege*. Washington D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company

Munnell A. H., Cook L. M. 1990. *How Does Public Infrastructure Affect Regional Economic Performance?*, *New England Economic Review*: 11-33

North, D. C. 1991. *Institutions*. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97–112, <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.97>

Ostrom, E., Schroeder, L., Wynne, 1993. *Institutional Incentives and Sustainable Development: Infrastructure Policies in Perspective*, Boulder: Westview Press

Ostrom, E. 2005. *Understanding Institutional Diversity*. Princeton: Princeton University Press, ISBN 978-0-691-12207-6

Parente, S. L. 2008. *Narrowing the Economic Gap in the 21st Century*, in Kim, R. H., Fulner, E. J., O'Grady, M. A., eds., 2008 *Index of Economic Freedom*. Washington, D. C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company

- Procházka, P., Čermáková, K. 2015. *Influence of Selected Institutional Factors on the Economic Growth: Case Open Markets*. *Procedia Economics and Finance*, 30, 702–709, [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01319-2](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01319-2)
- Przeworski, A. 2004. *Democracy and economic development*, in Mansfield, E. D., y Sisson, R. (ed.), *The evolution of political knowledge: Democracy, autonomy, and conflict in comparative and international politics* (300 pp.), Columbus, Ohio State University Press
- Olson, M. 1996. *Big bills on the sidewalk: Why some nations are rich, and others poor*, *Journal of Economic Perspectives*, 10 (2), pp. 3-24
- Petkovski, M., Bishev, G., 2004. *Understanding reforms in Macedonia*, Working papers No042, The wiiw Balkan Observatory, p. 19
- Ramsey, F. P. 1928. *A Mathematical Theory of Saving*. *The Economic Journal*, 38(152), 543–559, <https://doi.org/10.2307/2224098>
- Rodrik, D. 2003. *Institutions, Integration and Geography: in search of the Deep Determinants of Economic Growth*, in D. Rodrik (ed), *In Search of Prosperity: Analytic country Studies on Growth*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Rodrik, D., Subramanian, A., Trebbi, F. 2004. *Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development*, *Journal of Economic Growth*, 9 (2), 131-165
- Romer, P. M. 1990. *Endogenous Technological Change*. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), 71–102, <https://doi.org/10.1086/261725>
- Schramm, C. J. 2008. *Economic Fluidity: A Crucial Dimension of Economic Freedom*, in Kim, R. H., Fulner, E. J., O'Grady, M. A., eds., 2008 *Index of Economic Freedom*. Washington, D. C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company
- Shleifer, A., Vishny, R. W. 1993. *Corruption*, *Quarterly Journal of Economics*, 108 (3), 599-617
- Sirowy, L., Inkeles, A. 1990. *The effects of democracy on economic growth and inequality: A review*, *Studies in Comparative International Development*, 25 (1), 126-157
- Slesman, L., Baharumshah, A. Z., Ra'ees, W. 2015. *Institutional infrastructure and economic growth in member countries of the organization of islamic cooperation (OIC)*, *Economic Modelling*, 51, 214-226
- SME 2019. *SME Policy Index Western Balkans and Turkey: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe* (p. 743-749)
- Solow, R. M. 1956. *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94, <https://doi.org/10.2307/1884513>

Son, H. 2016. *Trust, Economic Growth and Importance of the Institution*. International Journal of Economic Sciences, 5(4), 32–50, <https://doi.org/10.20472/ES.2016.5.4.003>

Soto, H. de. 1989. *The Other Path: the Invisible Revolution in the Third World*. New York: Harper ISBN 978-0060160203

Tabellini, G. 2010. *Culture and institutions: Economic development in the regions of Europe*, Journal of the European Economic Association, 8 (4), 677-716

Tavares, J., Wacziarg, R. 2001. *How democracy affects growth*, European Economic Review, 45 (8), 1341-1378

Vogiatzoglou, J. 2013. *Institutions and economic growth*, National and Kapodistrian University of Athens, Athens

Voigt, S., Gutmann, J., Feld, L. P. 2015. *Economic growth and judicial independence, a dozen years on: Cross-country evidence using an updated set of indicators*, European Journal of Political Economy, 38, 197-211

Vrachinopoulos, A. 2015. *Evaluation of competitiveness and business environment of Russia's economy*, Master Thesis, University of Macedonia, Thessaloniki

Whiteley, P. F. 2000. *Economic growth and social capital*, Political Studies, 48 (3), 443-446

Xu, G. 2011. *The Role of Law in Economic Growth: a Literature Review*. Journal of Economic Surveys, 25(5), 833–871, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2011.00691.x>

Zergawu YZ, Walle YM, Gimenez-Gomez J-M 2020. *The joint impact of infrastructure and institutions on economic growth*, Journal of Institutional Economics, 16: 481-502, <https://doi.org/10.1017/S174413742000016>

Zielenkiewicz, M. 2013. *Globalisation, European Integration and Institutional Changes*, International Journal of Social Sciences, 2(2), 145–169

Επίσημοι Ιστότοποι

DFID/FCO(2018). *Overseas Business Risk - Macedonia*, Department for International Trade and Foreign and Commonwealth Office, UK Government, <https://www.gov.uk/government/publications/overseas-business-risk-macedonia/overseasbusiness-risk-macedonia> (πρόσβαση: 13 Σεπτεμβρίου 2020)

EBRD 2020 a. *Country Assessments: North Macedonia, Transition Report 2020-21: The State Strikes Back*, European Bank for Reconstruction and Development, London, <https://www.ebrd.com/documents/oce/pdf-transition-report-202021-north-macedonia.pdf> (πρόσβαση: 12 Νοεμβρίου 2020)

EBRD 2020 b. *Transition Report 2020-21: The State Strikes Back*, European Bank for Reconstruction and Development, London, <https://www.ebrd.com/documents/oce/pdf-transition-report-202021.pdf> (πρόσβαση: 16 Νοεμβρίου 2020)

EC 2018 a. *Commission assessment: Economic Reform Programme of the Former Yugoslav Republic of Macedonia (2018-2020)*, Commission Staff Working Document, No. SWD 134 Final, European Commission, Brussels, https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/swd_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf (πρόσβαση: 11 Σεπτεμβρίου 2020)

EC 2018 b. *EU candidate countries' and potential candidates' economic quarterly (CCEQ): 3rd quarter 2018*, Technical Paper, No. 028, European Commission, Brussels, <http://dx.doi.org/10.2765/319761> (πρόσβαση: 28 Σεπτεμβρίου 2020)

EC 2018 c. *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, European Commission, https://eeas.europa.eu/regions/westernbalkans/39711/credible-enlargement-perspective-and-enhanced-eu-engagement-westernbalkans_en (πρόσβαση: 10 Οκτωβρίου 2020)

EC 2018 d. *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 report*, Commission Staff Working Document, No. SWD(2018) 154 final, European Commission, Strasbourg, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-formeryugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf> (πρόσβαση: 15 Οκτωβρίου 2020)

EC 2018 e. *The Former Yugoslav Republic of Macedonia on its European Path*, European Commission, Brussels, https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/near_factograph_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf (πρόσβαση: 15 Οκτωβρίου 2020)

European External Action Service 2016. *The Former Yugoslav Republic of Macedonia and the EU*, https://eeas.europa.eu/delegations/former-yugoslav-republicmacedonia_en/1457/The%20Former%20Yugoslav%20Republic%20of%20Macedonia%20and%20the%20EU (πρόσβαση: 15 Οκτωβρίου 2020)

Heritage Foundation 2020 a. www.heritage.org/index/about (πρόσβαση: 10 Σεπτεμβρίου 2020)

Heritage Foundation 2020 b. <https://www.heritage.org/international-economies/event/the-2020-index-economic-freedom> (πρόσβαση: 23 Οκτωβρίου 2020)

Heritage Foundation 2020 c. <https://www.heritage.org/index/country/macedonia> (πρόσβαση: 05 Νοεμβρίου 2020)

ILO 2018. ILOSTAT, International Labour Organization, Geneva, <http://www.ilo.org/ilostat> (πρόσβαση: 12 Σεπτεμβρίου 2020)

Ministry of Finance 2018. *Economic Reform Programme 2018-2020*, Ministry of Finance, Republic of Macedonia, Skopje, https://www.finance.gov.mk/files/Macedonia_ERP_2018.pdf (πρόσβαση: 15 Οκτωβρίου 2020)

OECD 2018. *Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook 2018*, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264298576-en> (πρόσβαση: 12 Σεπτεμβρίου 2020)

Reporters without borders 2020. <https://rsf.org/en/north-macedonia> (πρόσβαση: 12 Νοεμβρίου 2020)

Transparency International 2019 a. <https://www.transparency.org/en/cpi> (πρόσβαση: 05 Οκτωβρίου 2020)

Transparency International 2019 b. https://www.transparency.org/files/content/pages/2019_CPI_Report_EN.pdf (πρόσβαση: 25 Οκτωβρίου 2020)

Transparency International 2019 c. <https://www.transparency.org/en/news/weak-checks-and-balances-threaten-anti-corruption-efforts-across-eastern-eu> (πρόσβαση: 09 Νοεμβρίου 2020)

Vostroknutova, E. and M. Hernandez 2018. *Vulnerabilities slow growth*, Western Balkans Regular Economic Report, No. 13, World Bank, Washington, DC, <http://documents.worldbank.org/curated/en/304141523592698571/Vulnerabilities-slowgrowth> (πρόσβαση: 12 Σεπτεμβρίου 2020)

World Bank 2018 a. *Reforms Since Doing Business 2005*, Doing Business website, <http://www.doingbusiness.org/en/reforms/reforms-count> (πρόσβαση: 15 Νοεμβρίου 2020)

World Bank 2018 b. <https://www.worldbank.org/en/country/northmacedonia/overview#> (πρόσβαση: 12 Νοεμβρίου 2020)

World Bank 2018 c. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/11/29/seizing-brighter-future-for-all-world-bank-systematic-country-diagnostic-for-fyr-macedonia> (πρόσβαση: 12 Νοεμβρίου 2020)

World Bank 2018 d. *Training for Reform: Economy Profile: Macedonia, FYR*, Doing Business 2019, World Bank, Washington, DC,

<http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/m/macedoniafy/MKD.pdf> (πρόσβαση: 19 Νοεμβρίου 2020)

World Bank 2020 a. World Bank Open Data (database), <https://data.worldbank.org/> (πρόσβαση: 21 Αυγούστου 2020)

World Bank 2020 b. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (πρόσβαση: 21 Αυγούστου 2020)

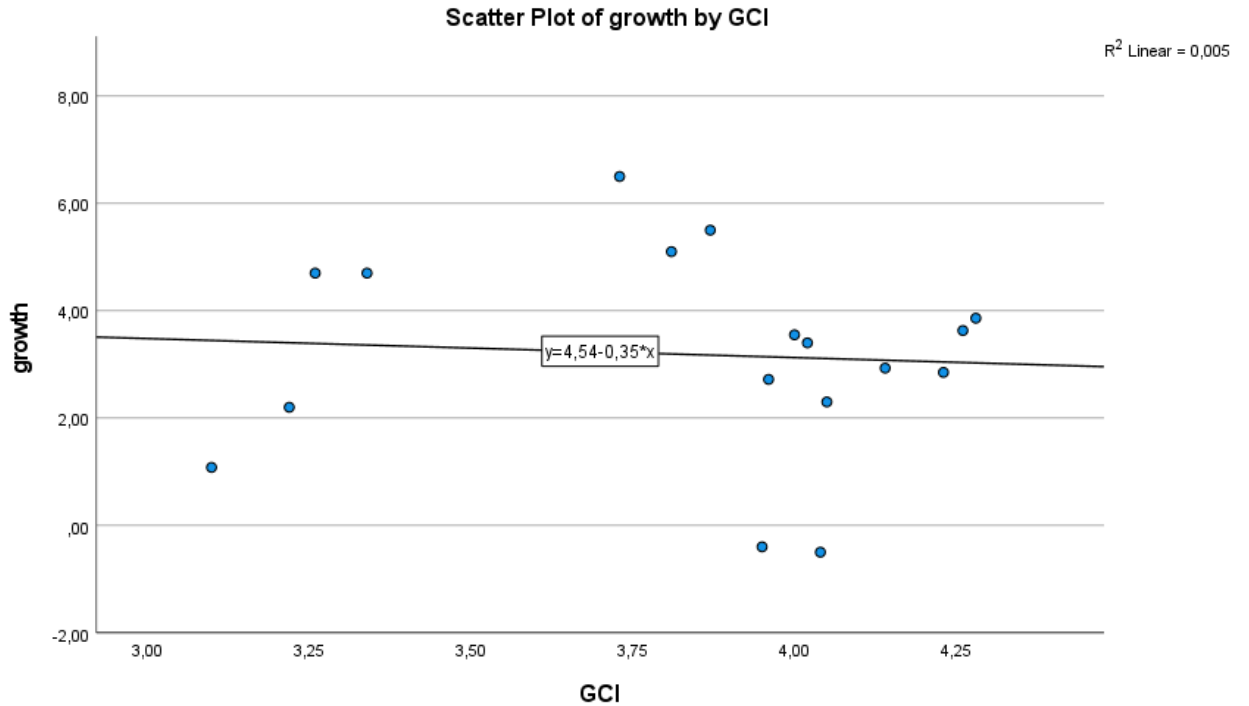
World Bank/WIIW 2018. *SEE Jobs Gateway*, World Bank/Vienna Institute for International Economic Studies, <http://www.seejobsgateway.net> (πρόσβαση: 12 Σεπτεμβρίου 2020)

World Economic Forum 2014. <https://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/methodology> (πρόσβαση: 11 Οκτωβρίου 2020)

World Economic Forum 2020 a. <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth> (πρόσβαση: 24 Οκτωβρίου 2020)

World Economic Forum 2020 b. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (πρόσβαση: 01 Σεπτεμβρίου 2020)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α»

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ GCI, INSTITUTIONS, CPI, IEF

Regression

Notes

Output Created	11-OCT-2020 18:05:38	
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ\ΔΙΠΛΩΜΑ ΤΙΚΗ\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	17
	File	

Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.
Syntax		<pre> REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT growth /METHOD=ENTER GCI /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3). </pre>
Resources	Processor Time	00:00:00,36
	Elapsed Time	00:00:00,35
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
growth	3,1835	1,91129	17
GCI	3,8388	,38021	17

Correlations

		growth	GCI
Pearson Correlation	growth	1,000	-,070
	GCI	-,070	1,000

Sig. (1-tailed)	growth	.	,394
	GCI	,394	.
N	growth	17	17
	GCI	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables	Variables	Method
	Entered	Removed	
1	GCI ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: growth

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,070 ^a	,005	-,061	1,96906	1,558

a. Predictors: (Constant), GCI

b. Dependent Variable: growth

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,290	1	,290	,075	,788 ^b
	Residual	58,158	15	3,877		
	Total	58,449	16			

a. Dependent Variable: growth

b. Predictors: (Constant), GCI

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	4,544	4,993		,910	,377
	GCI	-,354	1,295	-,070	-,274	,788

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	-6,099	15,186
	GCI	-3,114	2,405

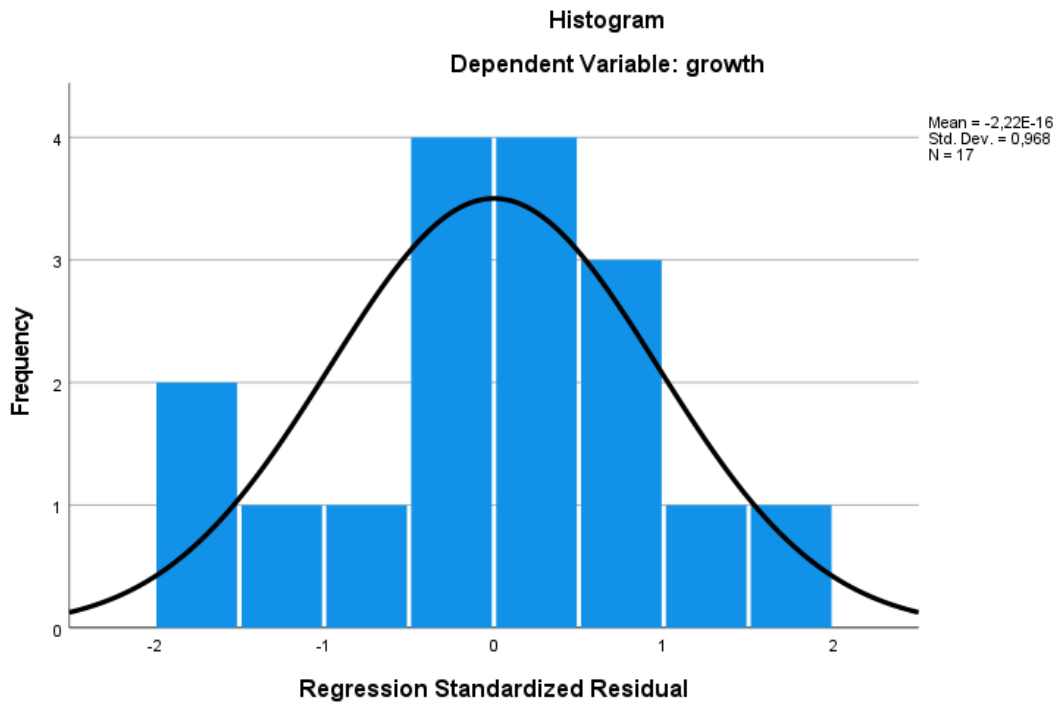
a. Dependent Variable: growth

Residuals Statistics^a

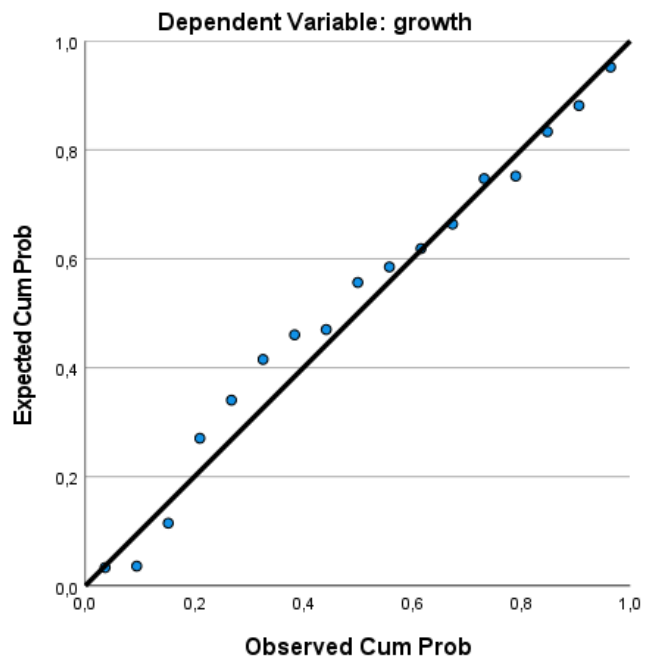
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	3,0272	3,4453	3,1835	,13473	17
Residual	-3,61224	3,27791	,00000	1,90654	17
Std. Predicted Value	-1,160	1,943	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,834	1,665	,000	,968	17

a. Dependent Variable: growth

Charts

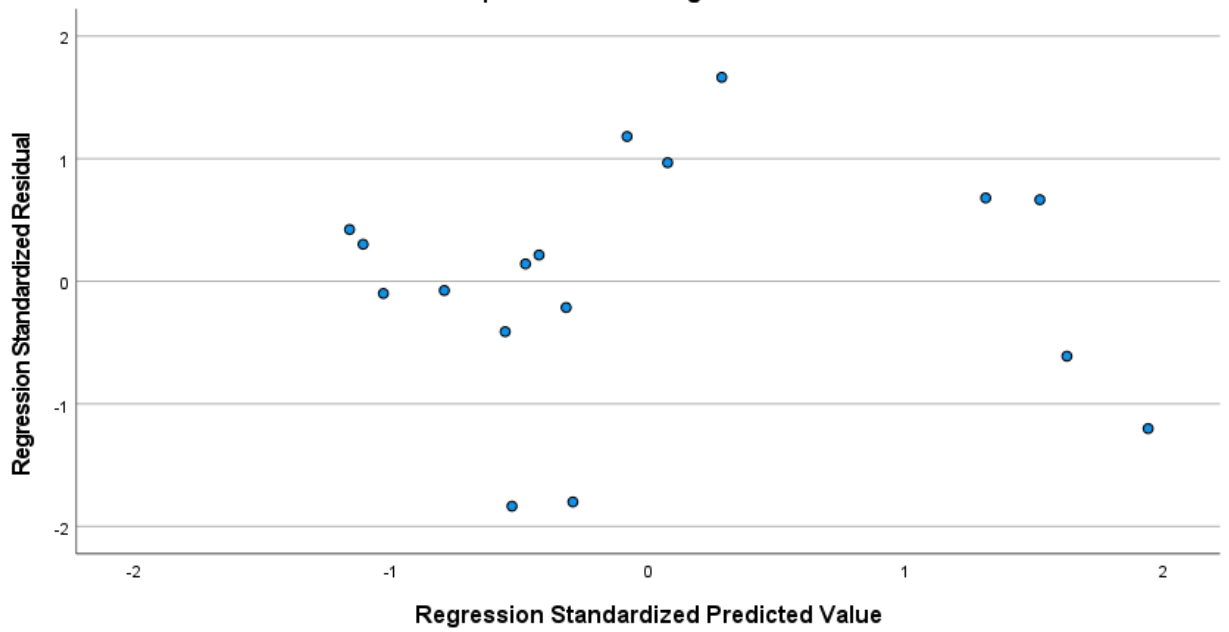

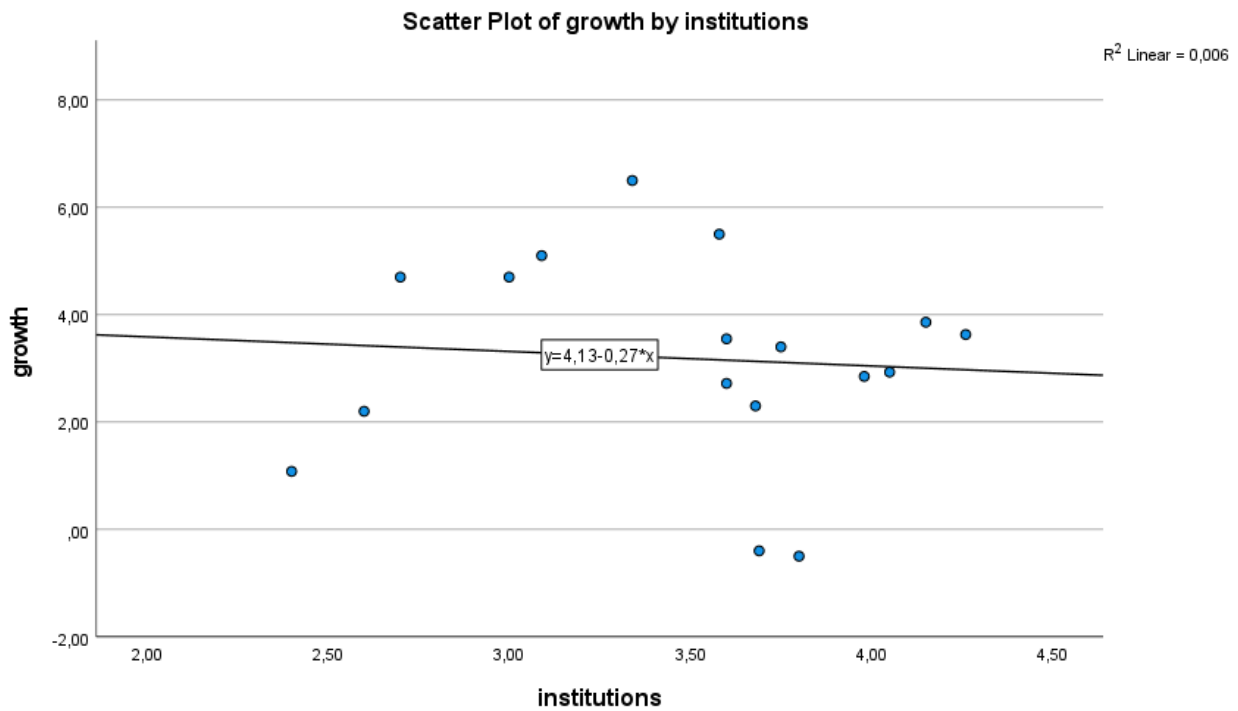
Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot

Dependent Variable: growth

Regression

Notes

Output Created	11-OCT-2020 18:03:35	
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	17
	Missing Value Handling	Definition of Missing
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.

Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT institutions /METHOD=ENTER growth /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,36
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
institutions	3,4865	,55232	17
growth	3,1835	1,91129	17

Correlations

		institutions	growth
Pearson Correlation	institutions	1,000	-,078
	growth	-,078	1,000
Sig. (1-tailed)	institutions	.	,382
	growth	,382	.
N	institutions	17	17
	growth	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	growth ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: institutions

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,078 ^a	,006	-,060	,56868	1,027

a. Predictors: (Constant), growth

b. Dependent Variable: institutions

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,030	1	,030	,093	,765 ^b
	Residual	4,851	15	,323		
	Total	4,881	16			

a. Dependent Variable: institutions

b. Predictors: (Constant), growth

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,559	,274		12,986	,000
	growth	-,023	,074	-,078	-,305	,765

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	2,975	4,143
	growth	-,181	,136

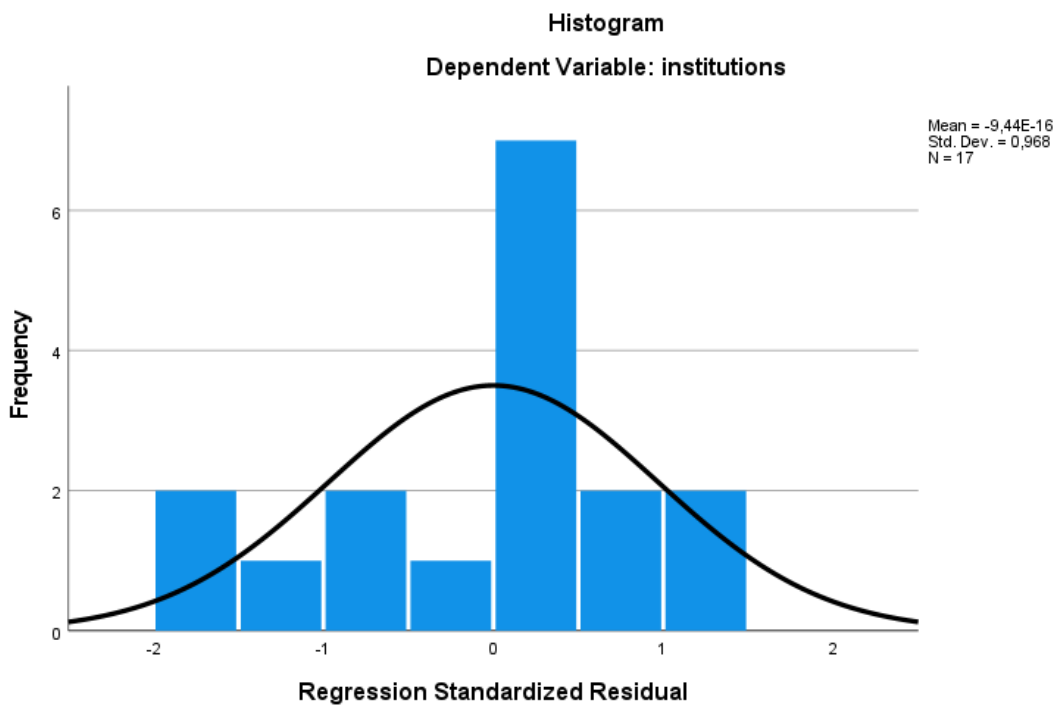
a. Dependent Variable: institutions

Residuals Statistics^a

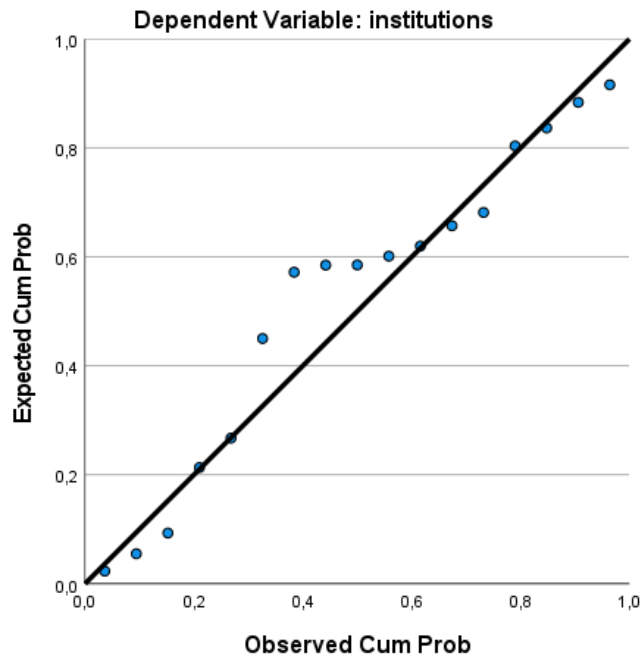
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	3,4113	3,5699	3,4865	,04331	17
Residual	-1,13414	,78365	,00000	,55062	17
Std. Predicted Value	-1,735	1,927	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,994	1,378	,000	,968	17

a. Dependent Variable: institutions

Charts

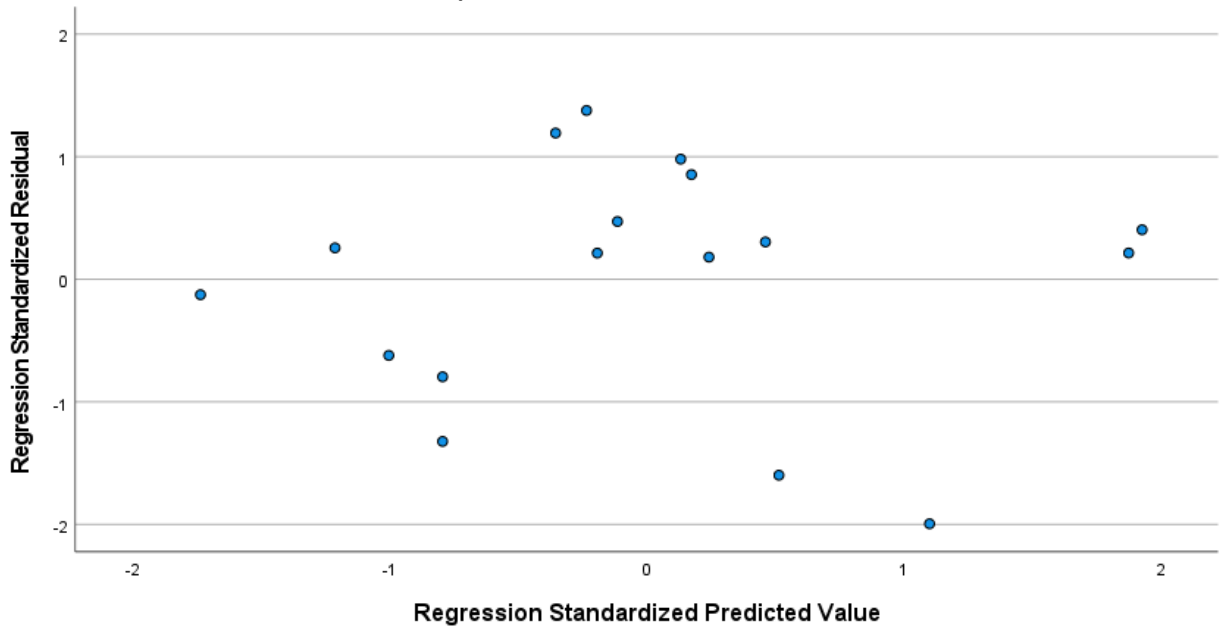

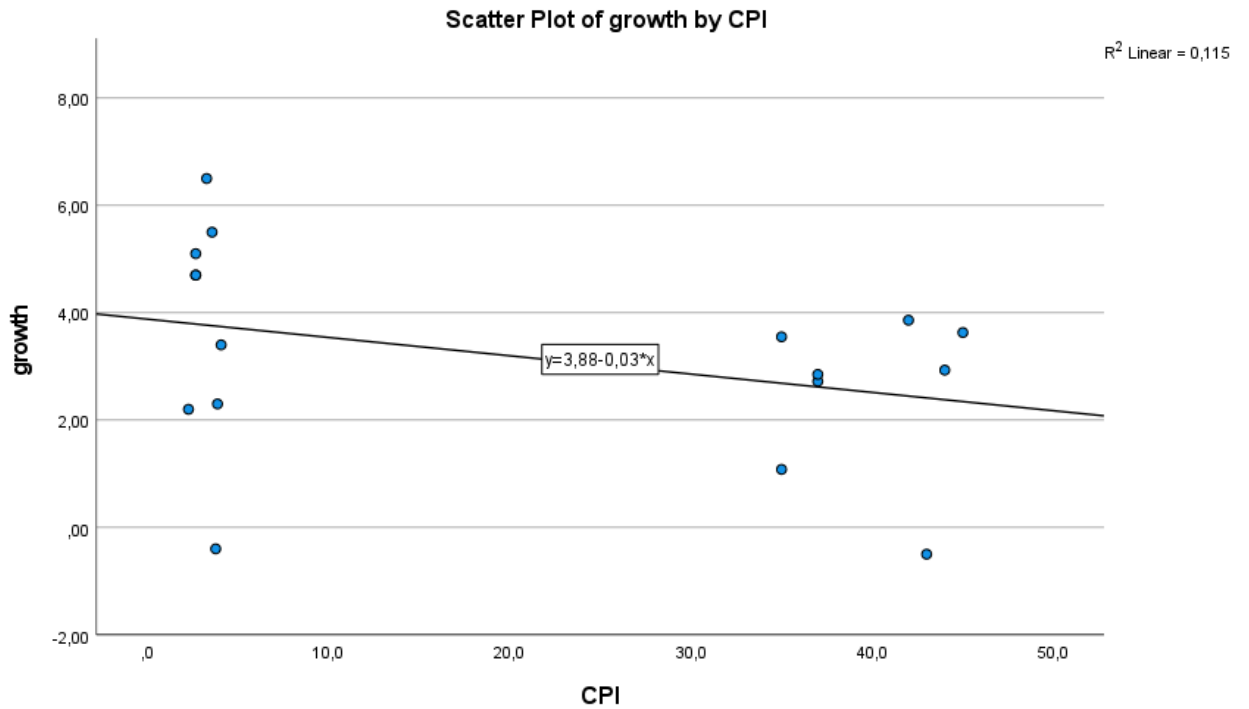
Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot

Dependent Variable: institutions

Regression

Notes

Output Created		11-OCT-2020 23:01:16
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ\ΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	17
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.

Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT growth /METHOD=ENTER CPI /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,34
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
growth	3,1835	1,91129	17
CPI	20,418	18,9943	17

Correlations

		growth	CPI
Pearson Correlation	growth	1,000	-,339
	CPI	-,339	1,000
Sig. (1-tailed)	growth	.	,091
	CPI	,091	.
N	growth	17	17
	CPI	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	CPI ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: growth

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,339 ^a	,115	,056	1,85683	1,603

a. Predictors: (Constant), CPI

b. Dependent Variable: growth

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	6,731	1	6,731	1,952	,183 ^b
	Residual	51,717	15	3,448		
	Total	58,449	16			

a. Dependent Variable: growth

b. Predictors: (Constant), CPI

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,881	,672		5,774	,000
	CPI	-,034	,024	-,339	-1,397	,183

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	2,448	5,313
	CPI	-,086	,018

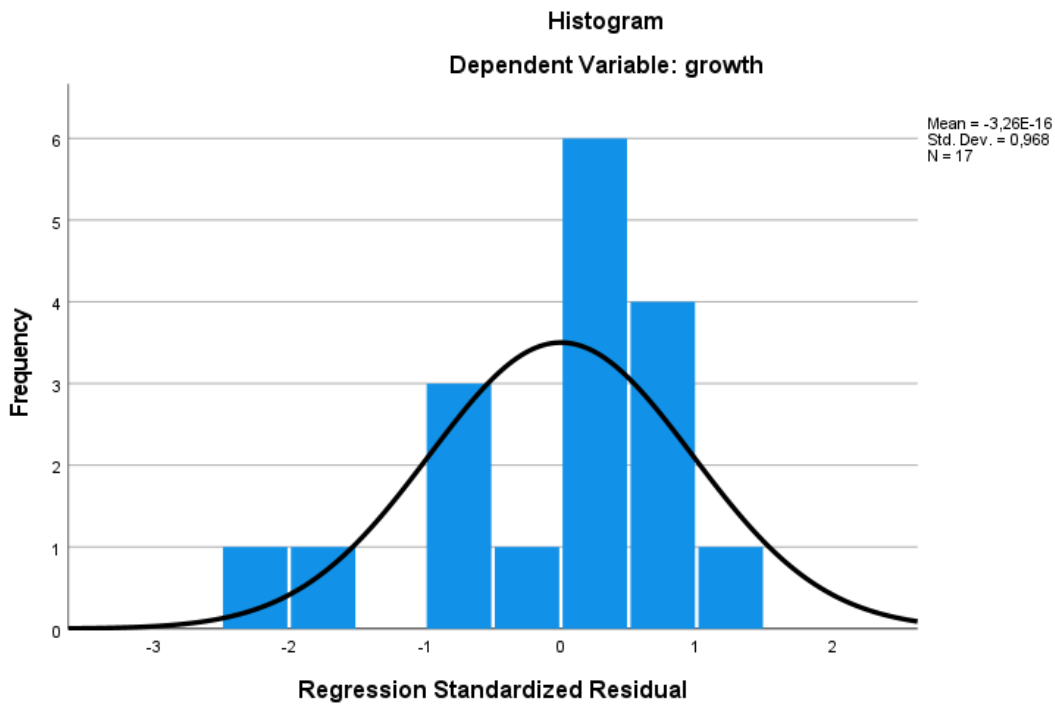
a. Dependent Variable: growth

Residuals Statistics^a

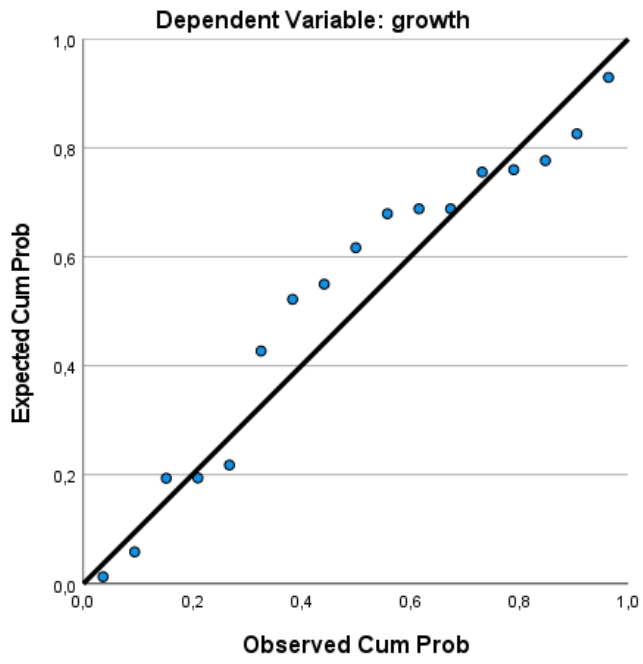
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	2,3441	3,8022	3,1835	,64863	17
Residual	-4,15100	2,73193	,00000	1,79787	17
Std. Predicted Value	-1,294	,954	,000	1,000	17
Std. Residual	-2,236	1,471	,000	,968	17

a. Dependent Variable: growth

Charts

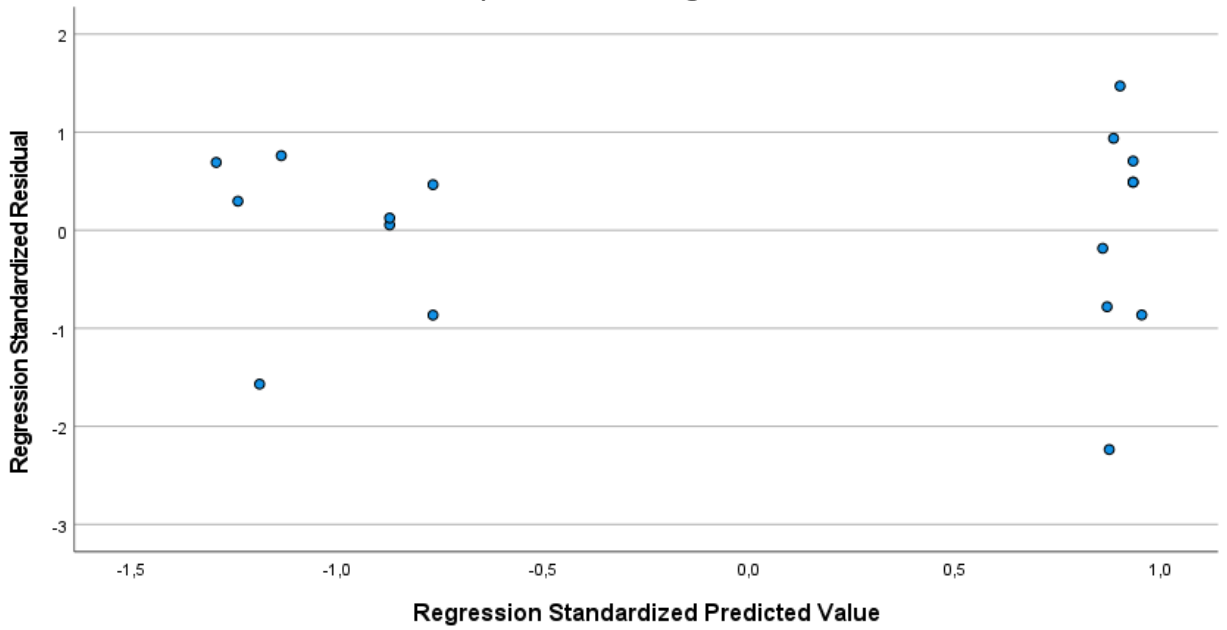

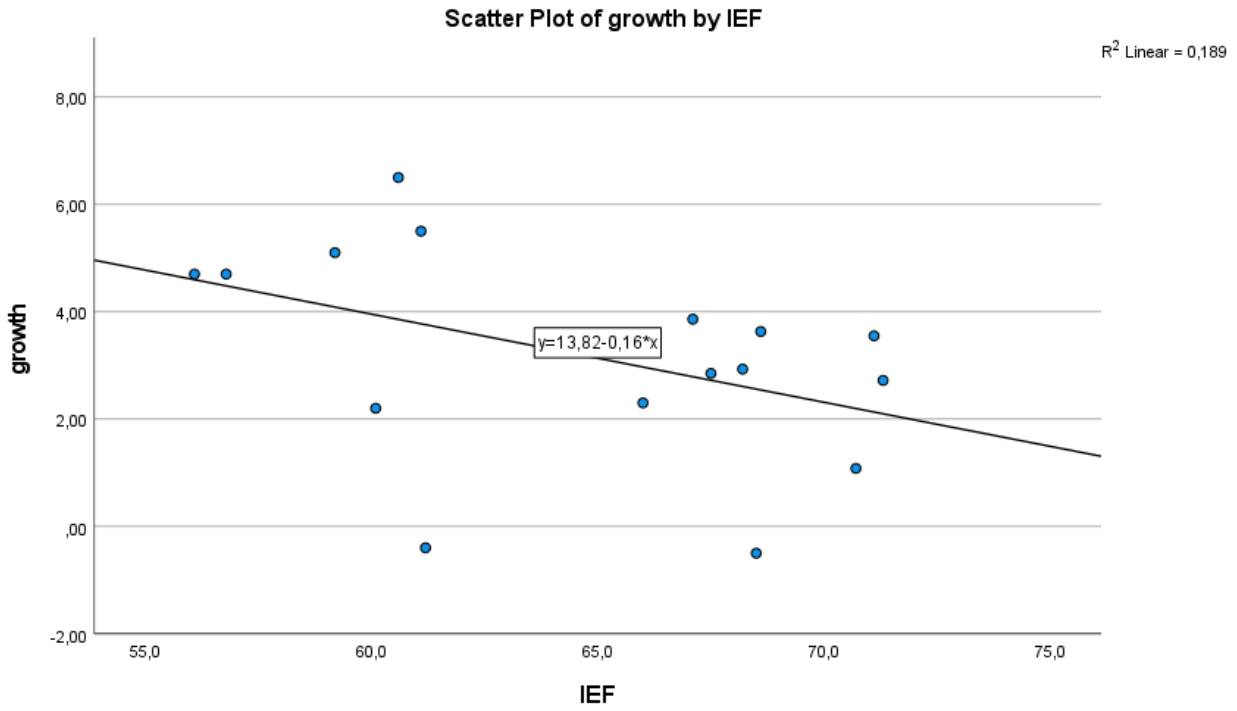
Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot

Dependent Variable: growth

Regression

Notes

Output Created		11-OCT-2020 23:06:41
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	17
	File	
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.

Cases Used		Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.
Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT growth /METHOD=ENTER IEF /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,37
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
growth	3,1835	1,91129	17
IEF	64,694	5,0529	17

Correlations

	growth	IEF
Pearson Correlation	growth	1,000
	IEF	-,435
Sig. (1-tailed)	growth	,041
	IEF	,041

N	growth	17	17
	IEF	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	IEF ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: growth

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,435 ^a	,189	,135	1,77782	1,863

a. Predictors: (Constant), IEF

b. Dependent Variable: growth

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	11,039	1	11,039	3,493	,081 ^b
	Residual	47,409	15	3,161		
	Total	58,449	16			

a. Dependent Variable: growth

b. Predictors: (Constant), IEF

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	13,818	5,707		2,421	,029
	IEF	-,164	,088	-,435	-1,869	,081

Coefficients^a

95,0% Confidence Interval for B

Model	Lower Bound	Upper Bound
-------	-------------	-------------

1	(Constant)	1,655	25,982
	IEF	-,352	,023

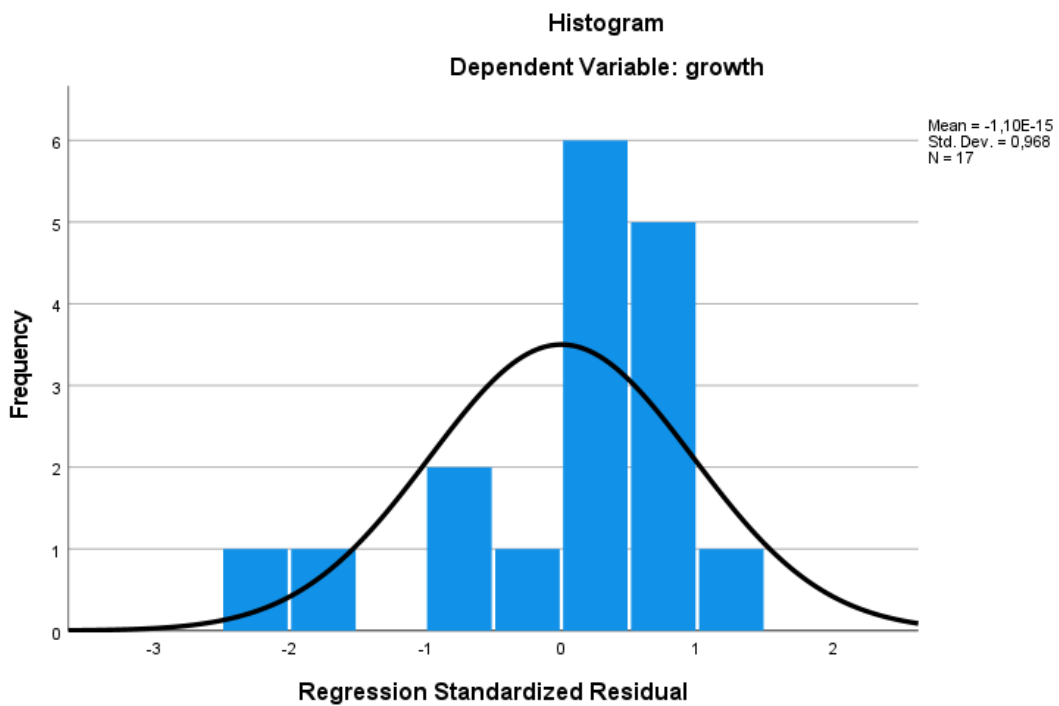
a. Dependent Variable: growth

Residuals Statistics^a

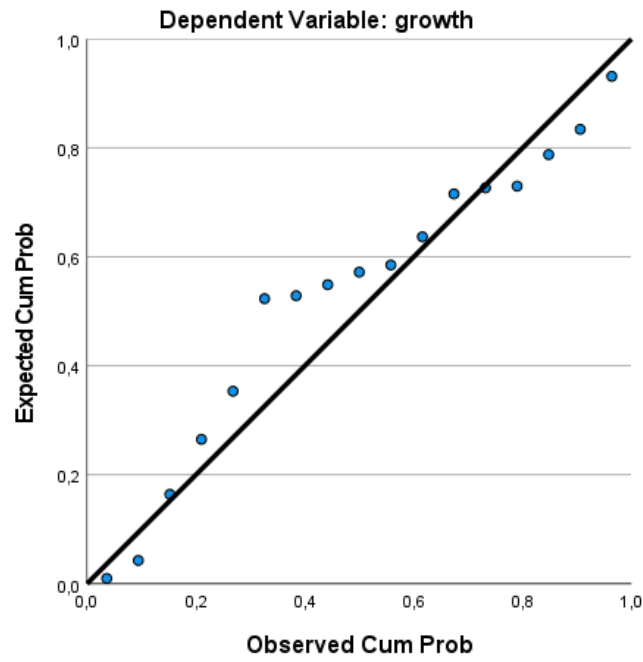
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	2,0976	4,5963	3,1835	,83063	17
Residual	-4,15792	2,64345	,00000	1,72136	17
Std. Predicted Value	-1,307	1,701	,000	1,000	17
Std. Residual	-2,339	1,487	,000	,968	17

a. Dependent Variable: growth

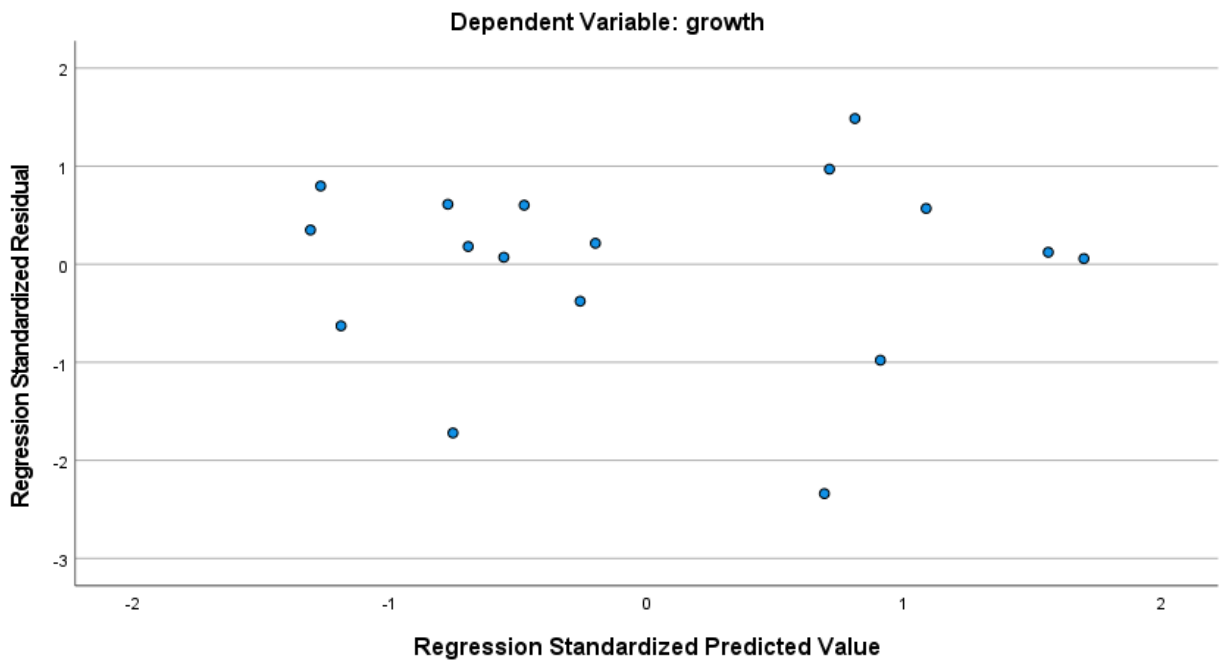
Charts

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

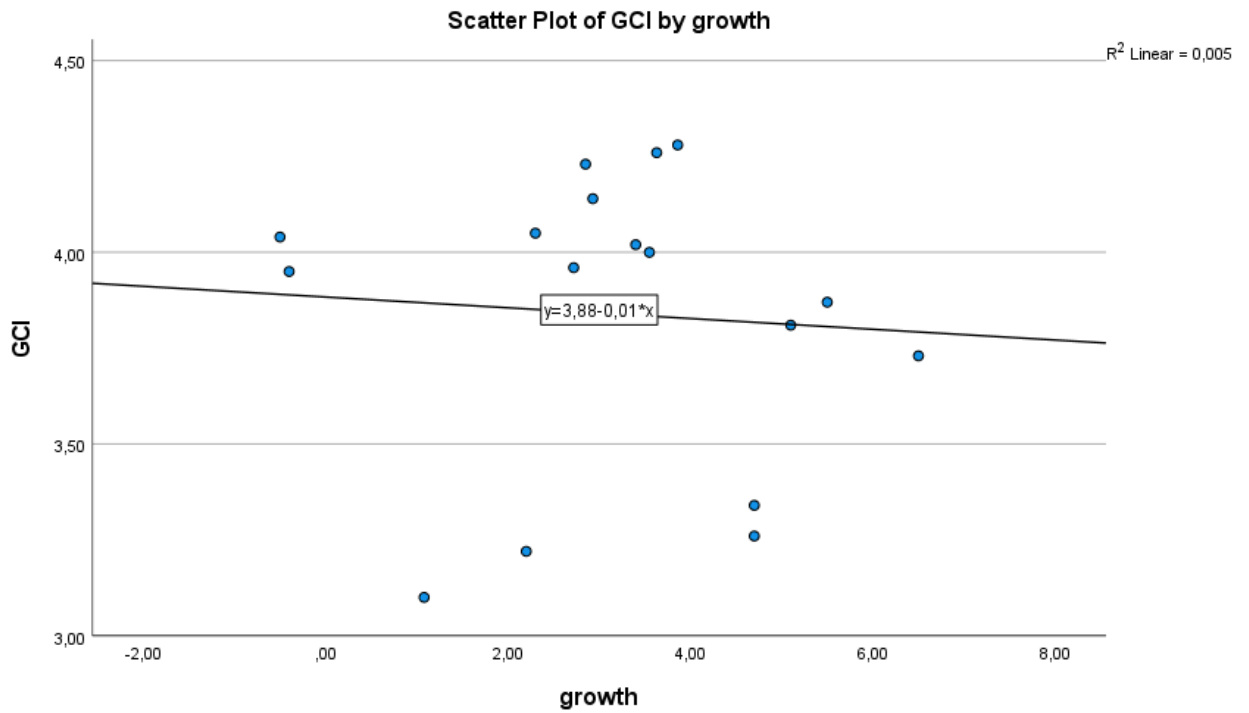

Scatterplot

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Β»

ΟΙ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: ΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ GCI, INSTITUTIONS, CPI, IEF ΩΣ
ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Regression

Notes

Output Created	11-OCT-2020 17:57:15		
Comments			
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ\ΔΙΠΛΩΜΑ ΤΙΚΗ\Book2 edited.csv	
	Active Dataset	DataSet1	
	Filter	<none>	
	Weight	<none>	
	Split File	<none>	
	N of Rows in Working Data	17	
	File		

Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.
Syntax		<pre> REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT GCI /METHOD=ENTER growth /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3). </pre>
Resources	Processor Time	00:00:00,37
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
GCI	3,8388	,38021	17
growth	3,1835	1,91129	17

Correlations

		GCI	growth
Pearson Correlation	GCI	1,000	-,070
	growth	-,070	1,000

Sig. (1-tailed)	GCI	.	,394
	growth	,394	.
N	GCI	17	17
	growth	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables	Variables	Method
	Entered	Removed	
1	growth ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: GCI

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,070 ^a	,005	-,061	,39170	1,102

a. Predictors: (Constant), growth

b. Dependent Variable: GCI

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,011	1	,011	,075	,788 ^b
	Residual	2,301	15	,153		
	Total	2,313	16			

a. Dependent Variable: GCI

b. Predictors: (Constant), growth

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,883	,189		20,574	,000
	growth	-,014	,051	-,070	-,274	,788

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	3,481	4,286
	growth	-,123	,095

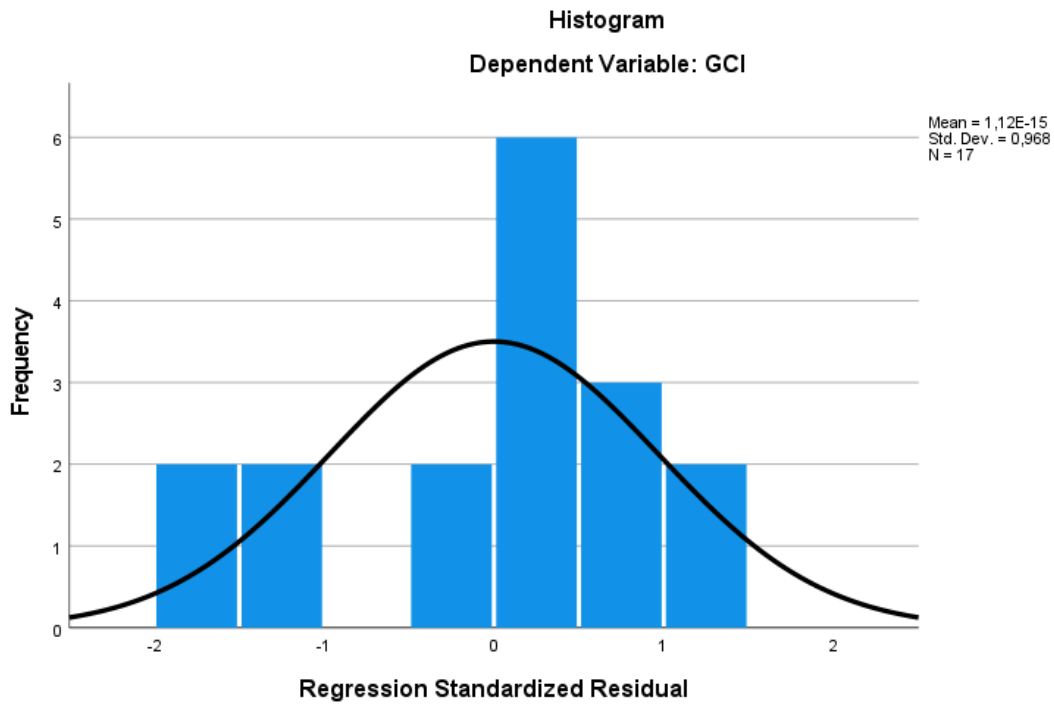
a. Dependent Variable: GCI

Residuals Statistics^a

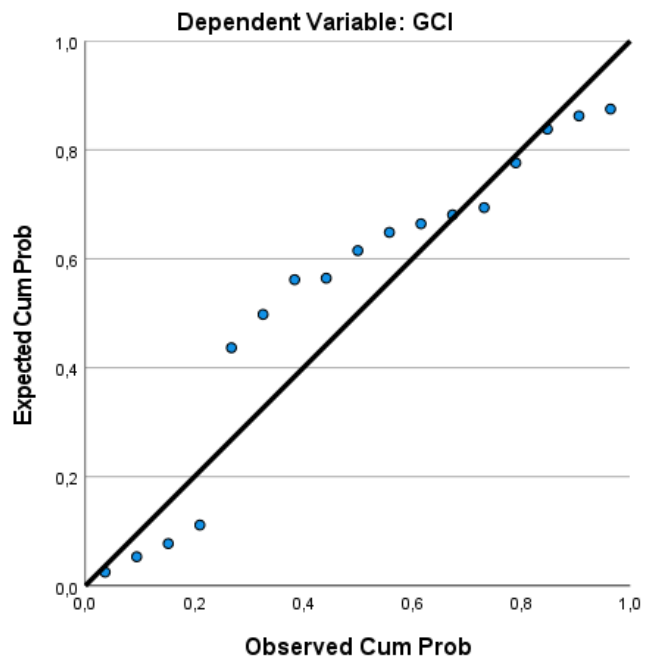
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	3,7923	3,8905	3,8388	,02680	17
Residual	-,76832	,45066	,00000	,37927	17
Std. Predicted Value	-1,735	1,927	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,961	1,151	,000	,968	17

a. Dependent Variable: GCI

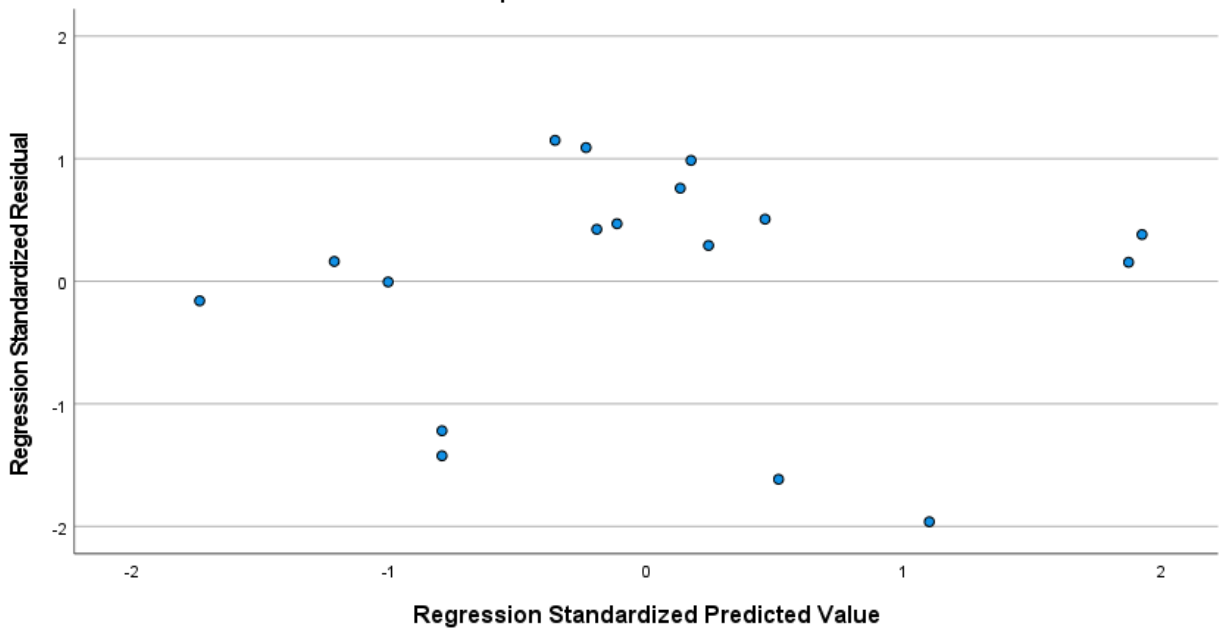
Charts

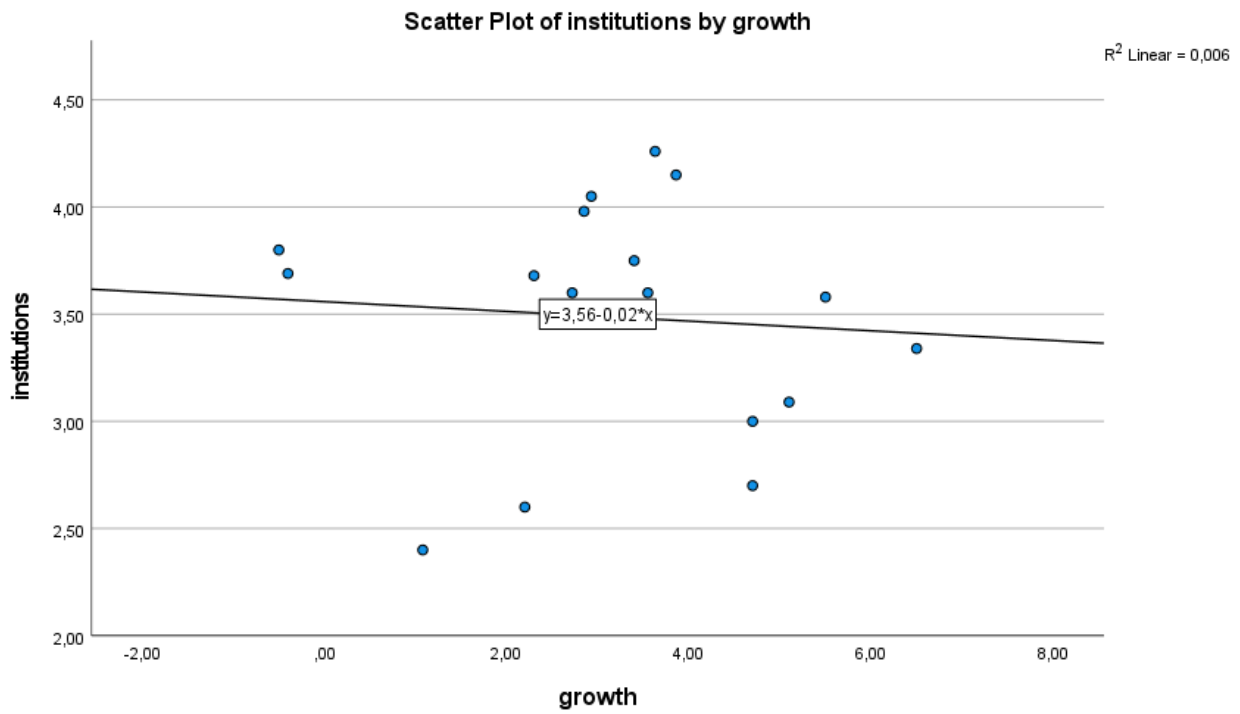

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot
Dependent Variable: GCI

Regression

Notes

Output Created		11-OCT-2020 18:15:04
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	17
	Missing Value Handling	Definition of Missing
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.

Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT institutions /METHOD=ENTER growth /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,39
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
institutions	3,4865	,55232	17
growth	3,1835	1,91129	17

Correlations

		institutions	growth
Pearson Correlation	institutions	1,000	-,078
	growth	-,078	1,000
Sig. (1-tailed)	institutions	.	,382
	growth	,382	.
N	institutions	17	17
	growth	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	growth ^b	.	Enter

- a. Dependent Variable: institutions
- b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,078 ^a	,006	-,060	,56868	1,027

- a. Predictors: (Constant), growth
- b. Dependent Variable: institutions

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,030	1	,030	,093	,765 ^b
	Residual	4,851	15	,323		
	Total	4,881	16			

- a. Dependent Variable: institutions
- b. Predictors: (Constant), growth

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,559	,274		12,986	,000
	growth	-,023	,074	-,078	-,305	,765

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	2,975	4,143
	growth	-,181	,136

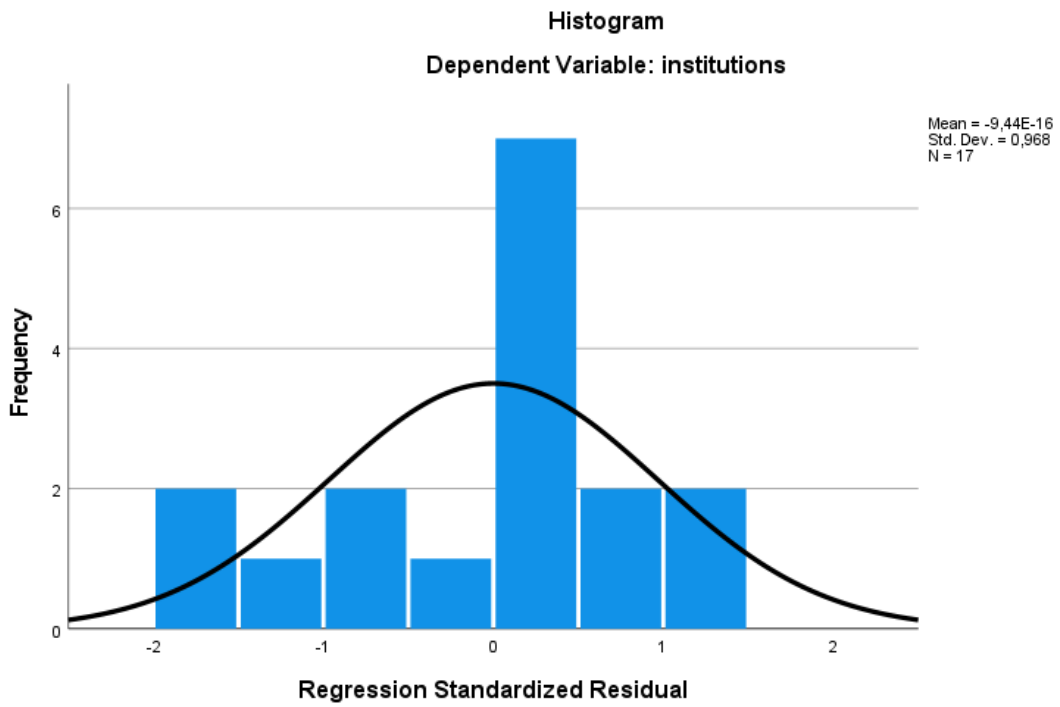
a. Dependent Variable: institutions

Residuals Statistics^a

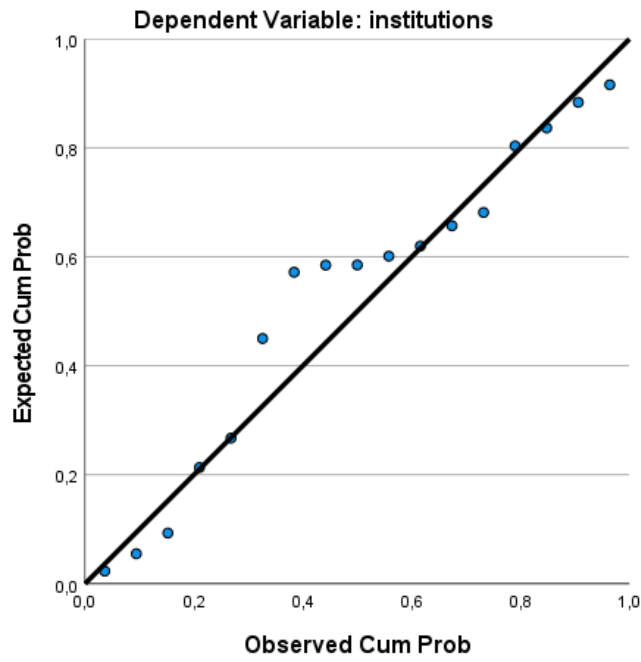
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	3,4113	3,5699	3,4865	,04331	17
Residual	-1,13414	,78365	,00000	,55062	17
Std. Predicted Value	-1,735	1,927	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,994	1,378	,000	,968	17

a. Dependent Variable: institutions

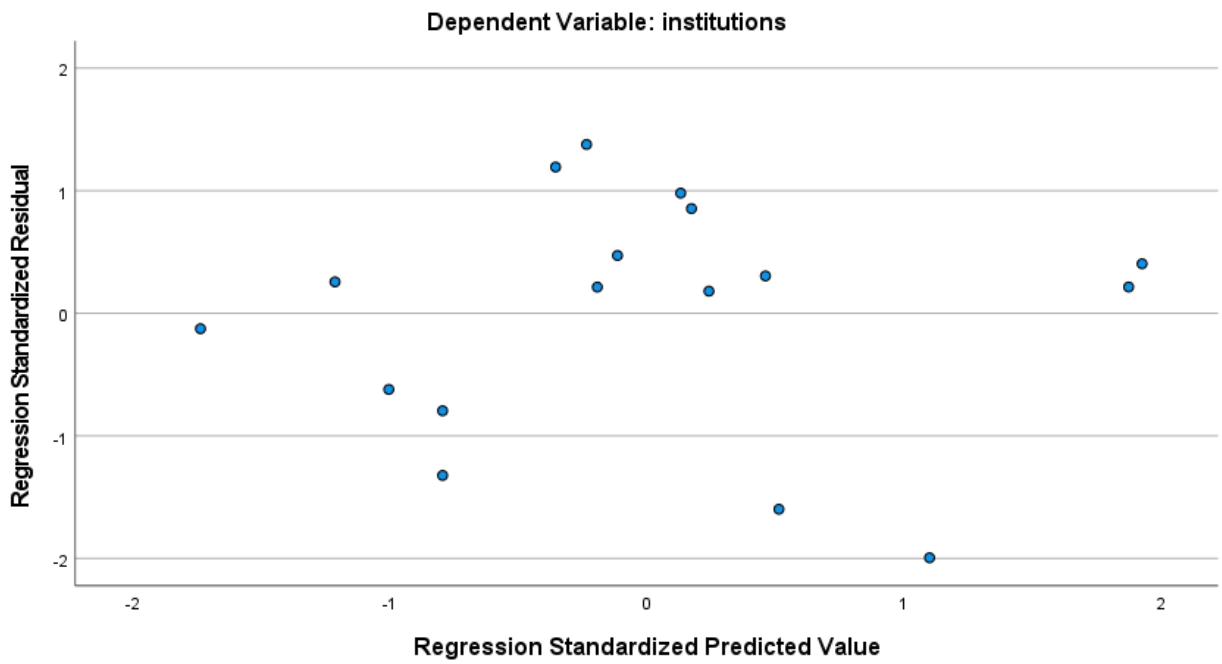
Charts

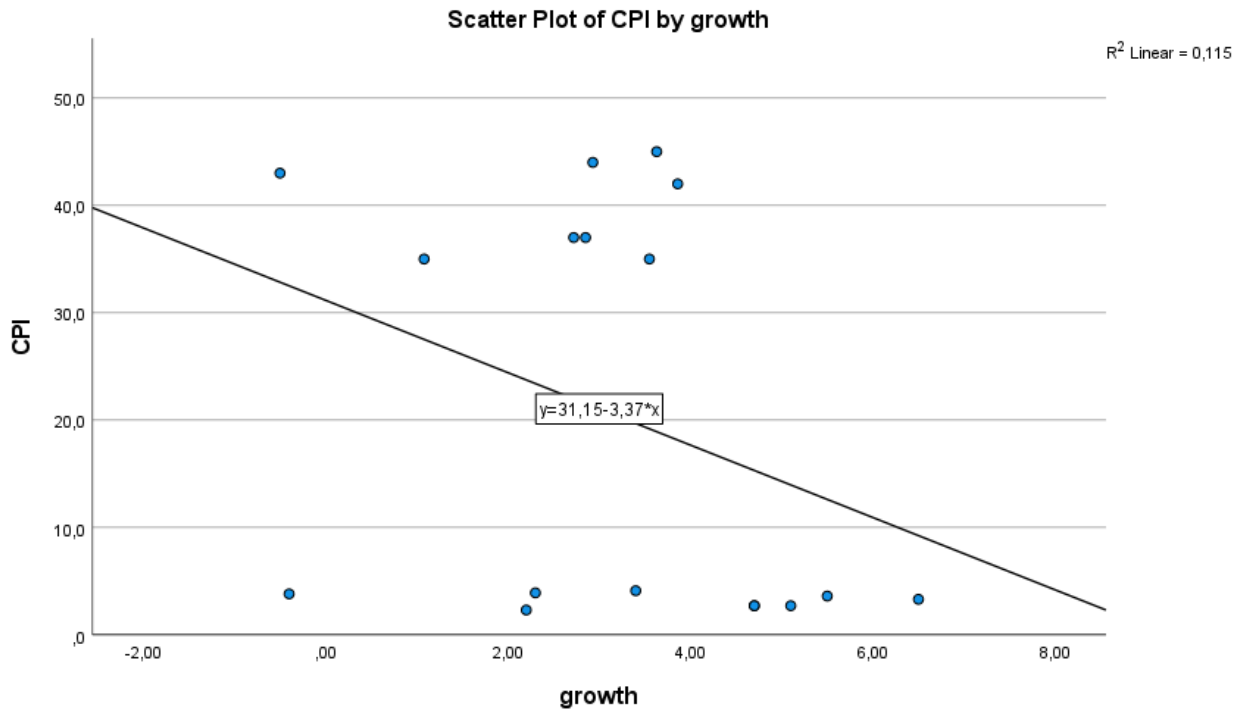

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot

Regression

Notes

Output Created		11-OCT-2020 22:57:33
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ\ΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	17
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.

Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT CPI /METHOD=ENTER growth /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,34
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
CPI	20,418	18,9943	17
growth	3,1835	1,91129	17

Correlations

		CPI	growth
Pearson Correlation	CPI	1,000	-,339
	growth	-,339	1,000
Sig. (1-tailed)	CPI	.	,091
	growth	,091	.
N	CPI	17	17
	growth	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	growth ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: CPI

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,339 ^a	,115	,056	18,4530	,379

a. Predictors: (Constant), growth

b. Dependent Variable: CPI

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	664,815	1	664,815	1,952	,183 ^b
	Residual	5107,690	15	340,513		
	Total	5772,505	16			

a. Dependent Variable: CPI

b. Predictors: (Constant), growth

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	31,154	8,892		3,503	,003
	growth	-3,373	2,414	-,339	-1,397	,183

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	12,201	50,108
	growth	-8,517	1,772

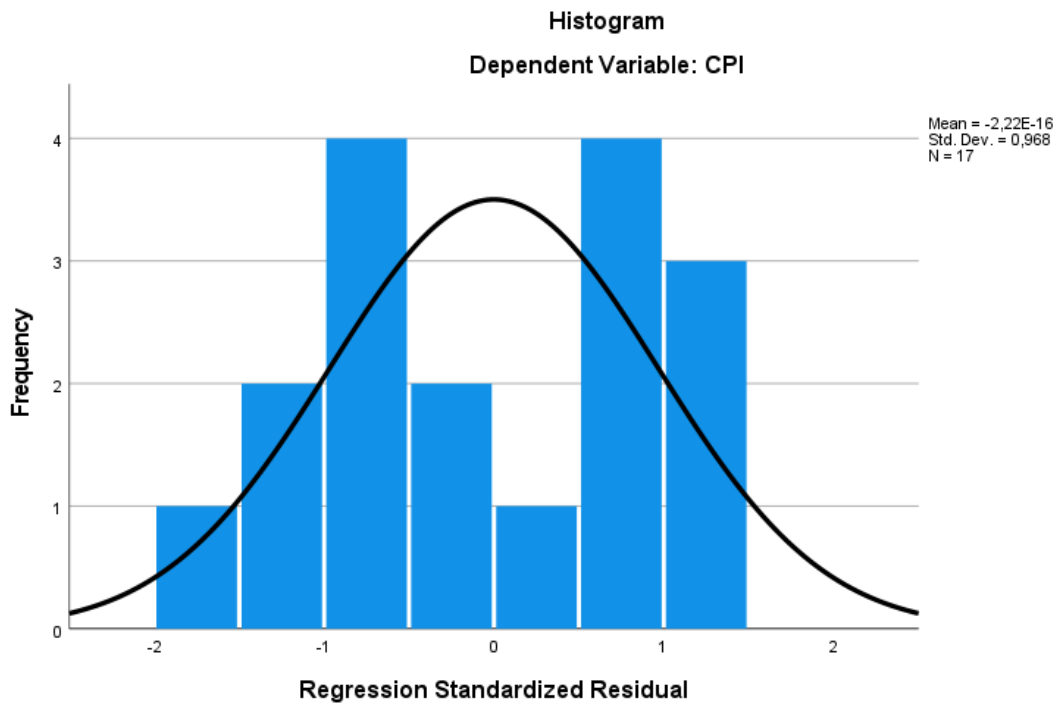
a. Dependent Variable: CPI

Residuals Statistics^a

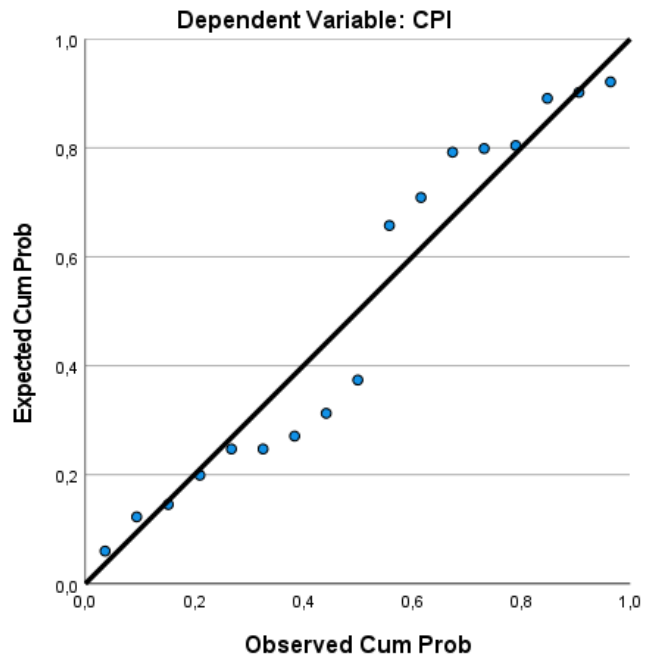
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	9,233	32,841	20,418	6,4460	17
Residual	-28,7034	26,0881	,0000	17,8670	17
Std. Predicted Value	-1,735	1,927	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,555	1,414	,000	,968	17

a. Dependent Variable: CPI

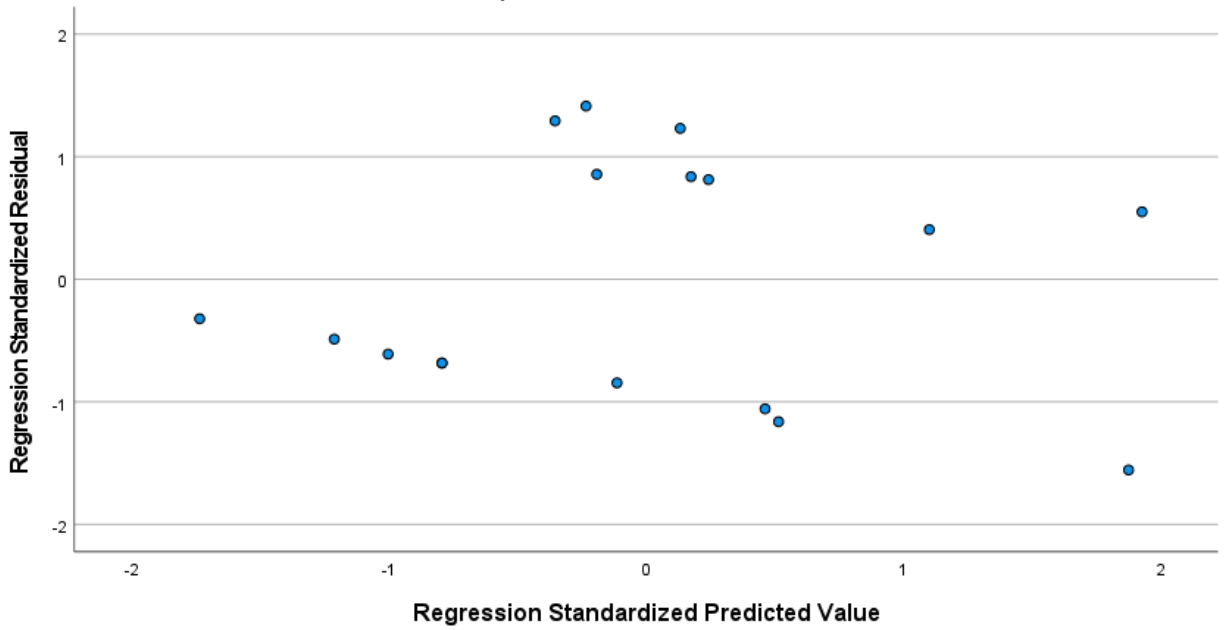
Charts

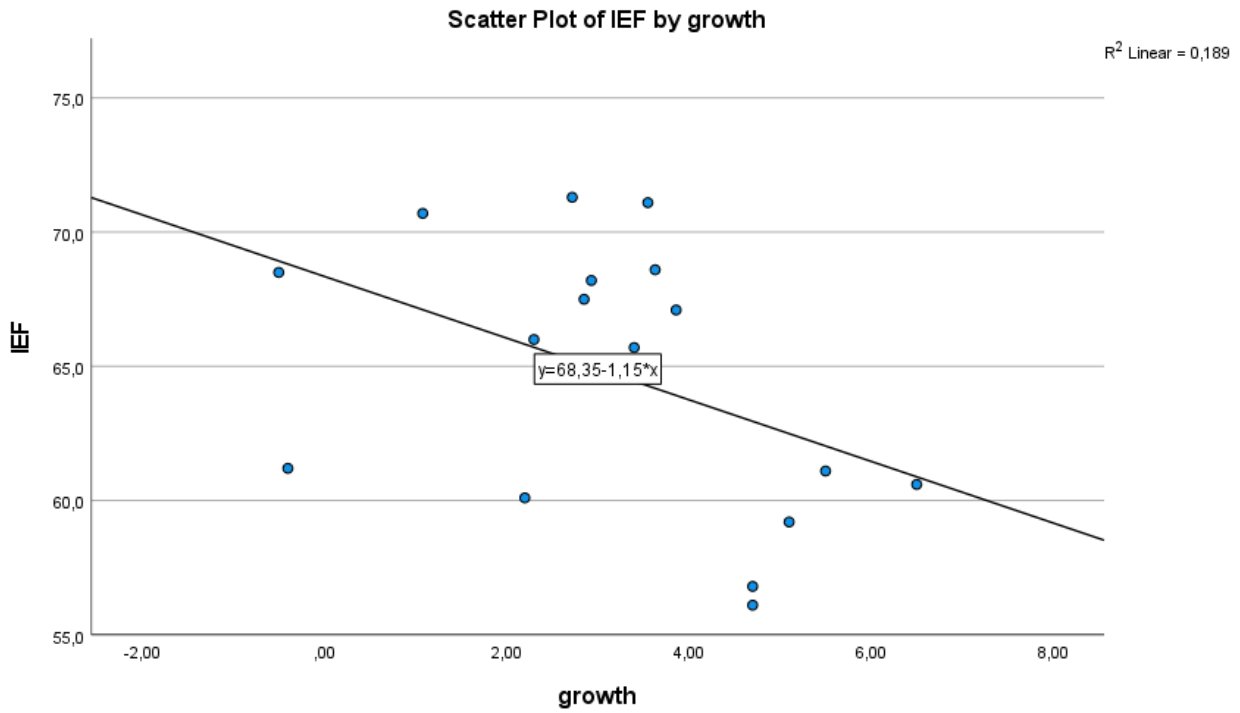

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot
Dependent Variable: CPI

Regression

Notes

Output Created		11-OCT-2020 23:10:21
Comments		
Input	Data	C:\Users\Athina\Documents\ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΔΙΠΛΩΜΑ TIKH\Book2 edited.csv
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	17
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.

Syntax		REGRESSION /DESCRIPTIVES MEAN STDDEV CORR SIG N /MISSING LISTWISE /STATISTICS COEFF OUTS CI(95) R ANOVA /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) /NOORIGIN /DEPENDENT IEF /METHOD=ENTER growth /SCATTERPLOT=(*ZRESID ,*ZPRED) /RESIDUALS DURBIN HISTOGRAM(ZRESID) NORMPROB(ZRESID) /CASEWISE PLOT(ZRESID) OUTLIERS(3).
Resources	Processor Time	00:00:00,36
	Elapsed Time	00:00:00,34
	Memory Required	2560 bytes
	Additional Memory Required for Residual Plots	896 bytes

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
IEF	64,694	5,0529	17
growth	3,1835	1,91129	17

Correlations

		IEF	growth
Pearson Correlation	IEF	1,000	-,435
	growth	-,435	1,000
Sig. (1-tailed)	IEF	.	,041
	growth	,041	.
N	IEF	17	17
	growth	17	17

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	growth ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: IEF

b. All requested variables entered.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,435 ^a	,189	,135	4,7000	,520

a. Predictors: (Constant), growth

b. Dependent Variable: IEF

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	77,155	1	77,155	3,493	,081 ^b
	Residual	331,354	15	22,090		
	Total	408,509	16			

a. Dependent Variable: IEF

b. Predictors: (Constant), growth

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	68,352	2,265		30,179	,000
	growth	-1,149	,615	-,435	-1,869	,081

Coefficients^a

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	63,524	73,179
	growth	-2,459	,161

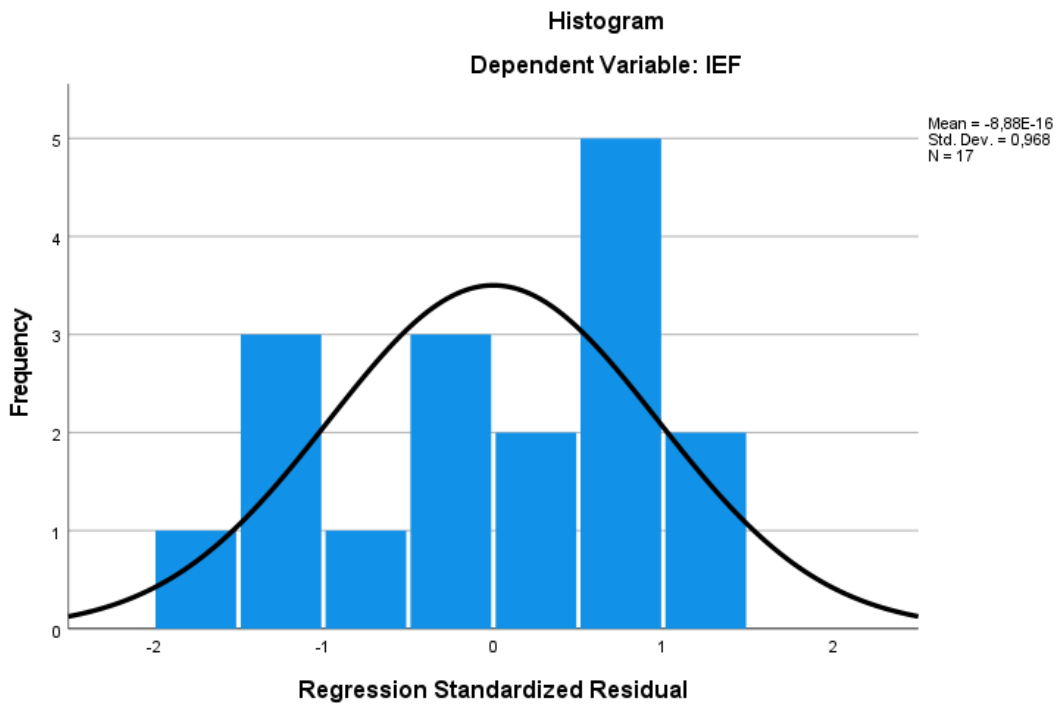
a. Dependent Variable: IEF

Residuals Statistics^a

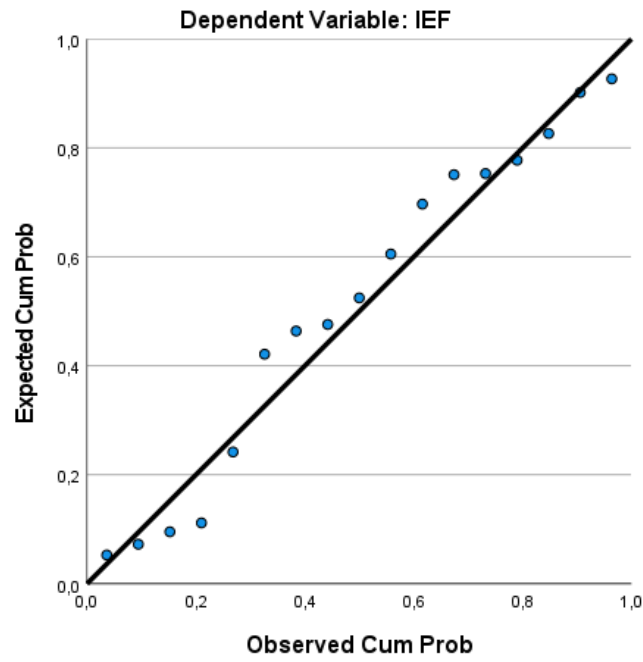
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	60,884	68,926	64,694	2,1960	17
Residual	-7,6114	6,8269	,0000	4,5508	17
Std. Predicted Value	-1,735	1,927	,000	1,000	17
Std. Residual	-1,619	1,453	,000	,968	17

a. Dependent Variable: IEF

Charts

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Scatterplot

Dependent Variable: IEF

